

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САМОЙЛЕНКО СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.352:343.102.06] (477) (02)

ДИСЕРТАЦІЯ

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С. В. Самойленко**

Науковий керівник **Кунтій Андрій Ігорович**, кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Самойленко С. В. Основи методики розслідування провокації підкупу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право). – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2023.

Дисертацію присвячено дослідженню криміналістичної характеристики та організації розслідування провокації підкупу. На базі положень загальної теорії криміналістики, результатів узагальнення та аналізу судово-слідчої практики розроблено основи методики розслідування зазначеного різновиду кримінальних правопорушень.

Висвітлення цієї тематики дослідження полягає у визначенні поняття та змісту елементів криміналістичної характеристики такого виду кримінального правопорушення, кола обставин, що підлягають встановленню, в окресленні типових слідчих ситуацій та обранні відповідного алгоритму дій слідчого в процесі розслідування, визначенні тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використанні спеціальних знань під час розслідування. Окрім цього, у дисертаційній роботі сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, що характеризуються науковою новизною.

Здійснено огляд літературних джерел у галузі кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності стосовно провокації підкупу, їх виявлення та розслідування. Аналіз монографічних, дисертаційних та інших наукових праць з окресленої проблематики засвідчив, що основи методики розслідування провокації підкупу досі не розроблені. Проаналізовано поняття та складові криміналістичної характеристики провокації підкупу. З'ясовано, що до її структури належать такі елементи: спосіб кримінального правопорушення; обстановка, час, місце і предмет, знаряддя та засоби кримінального правопорушення; відомості щодо особи злочинця та потерпілого, мотив і мета провокації підкупу; відомості про сліди кримінального правопорушення. Наявність взаємозв'язків між

елементами криміналістичної характеристики обумовлює можливість використання системного підходу в дослідженні цієї проблеми.

Установлено, що вивчення особи злочинця, котрий вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 370 КК України, доцільно здійснювати у контексті взаємозв'язку з особою потерпілого, а також мотиву та мети злочину.

Особою злочинця (підбурювачем) є службова особа, яка вчинила провокацію підкупу, тобто дії з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоби потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Особою потерпілого у кримінальних провадженнях є особа, що зазнала підкупу з боку провокатора – службової особи.

З'ясовано, що дослідження способу вчинення провокації підкупу включає дії з підготовки до його вчинення, дії з безпосереднього вчинення та подекуди його приховування. Так, готуючись до вчинення підкупу, провокатор повідшукує знаряддя та засоби, обирає час, місце вчинення та місце реалізації такого майна тощо. Розглядаючи диспозицію статті 370 КК України, зауважено, що безпосереднім способом вчинення провокації підкупу є дії службової особи з підбурення на: пропонування; обіцянку; надання неправомірної вигоди; прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Приховування провокації підкупу можна розглядати з позиції приховування його слідів, що характеризуються певними особливостями.

Констатовано, що місцем вчинення провокації підкупу є місце (приміщення, місцевість), де відбуваються активні дії з боку підбурювача, спрямовані на вчинення провокаційних дій щодо особи, яка зазнає підбурення.

З'ясовано, що предметом провокації підкупу виступає будь-який об'єкт матеріальної обстановки, що став змістом протиправного інтересу, через який

реалізується розглядуваний спосіб учинення досліджуваного нами виду злочину. З огляду на це, предмет аналізованого кримінального правопорушення вирізняємо як безпосередній та опосередкований.

Завдяки дослідженню слідчої картини провокації підкупу констатовано, що вона відображає механізм злочинної діяльності та особливості способу, обстановки, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності.

Підкреслено важливість типової слідчої ситуації для побудови теоретичної концепції методики розслідування провокації підкупу та реалізації на практиці її принципів, оскільки саме вони становлять основу розроблення рекомендацій щодо обрання найбільш раціональної програми дій слідчого, оптимальної системи проведення слідчих (розшукових) дій та форми використання спеціальних знань. Типові слідчі ситуації сформовано залежно від етапу розслідування. Розглянуто типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування.

Результати узагальнення слідчо-судової практики кореспондуються із результатами опитування практичних працівників, завдяки чому встановлено, що найбільш проваджуваними слідчими (розшуковими) діями в процесі розслідування провокації підкупу є огляд, освідування, допит, обшук і слідчий експеримент. Проведено дослідження тактики зазначених слідчих (розшукових) дій під час розслідування провокації підкупу.

Доведено, що в контексті вивчення основ методики розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу доцільно зазначити про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: призначення судових експертиз; залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій; консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань.

Констатовано, що використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування провокації підкупу може бути реалізоване у процесі контролю за вчиненням злочину, яка під час розслідування провокації підкупу переважно проводилася у формі спеціального слідчого експерименту.

Встановлено, що під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень про провокацію підкупу слід призначати такі види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів і виробів; почеркознавчу; техніко-криміналістичну; технічну експертизу документів; лінгвістичну; фоноскопичну. Вивчено завдання, що вирішують ці види експертних досліджень, а також питання, які слід формулювати експерту.

Одержані дисертантом наукові результати слугують підставою для формулювання висновків і рекомендацій, що мають і теоретичне, і практичне значення.

Ключові слова: кримінальне провадження; розслідування; підкуп; провокація; неправомірна вигода; пропонування, обіцянка, надання; підбурення; службова особа; криміналістична характеристика; слідчі ситуації; версії; слідчі дії; обшук; допит; докази; експертиза; спеціальні знання.

SUMMARY

Samoilenko S. V. Fundamentals of investigation technique of the methodology of investigating bribery provocation. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2023.

The thesis is devoted to the investigation of the forensic characteristics and organization of the investigation of bribery provocation. Based on the provisions of the general theory of criminology, the results of the generalization and analysis of judicial and investigative practice, the foundations of the investigation methodology of the specified type of criminal offenses were developed. The coverage of the specified research topic consists in defining the concept and content of the elements of the forensic characteristics of this type of criminal offense, the range of circumstances to be established, in outlining typical investigative situations and choosing the appropriate algorithm of actions of the investigator in the investigation

process, determining the tactics of conducting individual investigative (search) actions and using special knowledge during the investigation. In addition, the intelligence formulated a number of provisions, conclusions and recommendations characterized by scientific novelty. A review of literary sources in the field of criminal law, criminal process, criminology, operational and investigative activities related to the provocation of bribery, their detection and investigation was carried out. The analysis of monographs, dissertations and other scientific works on the outlined issues proved that the basics of the method of investigation of bribery provocation still remain undeveloped. The concepts and components of the forensic characteristics of bribery provocation are analyzed. It was found that its structure includes the following elements: the method of criminal offense; environment, time, place and object, tools and means of the criminal offense; information on the identity of the criminal and the victim, the motive and purpose of the bribery provocation; information about traces of a criminal offense. The presence of interrelationships between the elements of forensic characteristics determines the possibility of using a systemic approach in the study of this problem. It has been established that the study of the identity of a criminal who has committed a criminal offense, provided for in Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine, it is advisable to carry out from the point of view of the relationship with the person of the victim, as well as the motive and purpose of the crime. The person of the criminal (the instigator) is the official who committed the provocation of bribery, i.e. the act of inciting a person to offer, promise or provide an unlawful benefit or accept an offer, promise or receive such a benefit, in order to later expose the person who offered, promised, provided an unlawful benefit or accepted an offer, promise or received such a benefit. The victim in criminal proceedings is a person bribed by the provocateur - an official.

It has been found that the investigation of the method of provocation of bribery includes actions of preparation for its commission, actions of direct commission and, in some cases, its concealment. Thus, preparing to commit bribery, the provocateur looks for tools and means, chooses the time, place of commission and place of sale of such property, etc. Considering the disposition of Article 370 of the Criminal Code of

Ukraine, the direct way of committing bribery provocation is the actions of an official by inciting a person to: offer; a promise; provision of unlawful benefit; accepting an offer, promise, or receiving such a benefit in order to subsequently expose the person who offered, promised, gave an improper benefit, or accepted the offer, promise, or received such a benefit. Hiding the provocation of bribery can be considered from the standpoint of hiding its traces, which are characterized by certain features. It was established that the place of commission of provocation of bribery is a place (premises, locality) where active actions on the part of the instigator take place, aimed at committing provocative actions against the person who is subjected to incitement. It has been found that the subject of provocation of bribery is any object of the material situation, which has become the content of an illegal interest, through which the considered method of committing the type of crime we are investigating is realized. In view of this, the subject of the analyzed criminal offense is distinguished as direct and indirect. Thanks to the investigation of the trace picture of the provocation of bribery, it was established that it reflects the mechanism of criminal activity and reflects the peculiarities of the method, the situation, as well as signs of other elements of the structure of criminal activity. The importance of a typical investigative situation for building a theoretical concept of the method of investigating bribery provocation and implementing its principles in practice is emphasized, since they are the basis for the development of recommendations for choosing the most rational program of actions of the investigator, the optimal system for conducting investigative (search) actions and the form of using special knowledge. Typical investigative situations are formed depending on the stage of the investigation. Typical investigative situations of the initial and subsequent stages of the investigation are considered. The results of the generalization of investigative and judicial practice correspond to the results of the survey of practical workers, due to which it was established that the most conducted investigative (search) actions in the process of investigating bribery provocation are inspection, investigation, interrogation, search and investigative experiment. A study of the tactics of the specified investigative (search) actions during the investigation of bribery

provocation was conducted. It has been investigated that in the context of researching the basics of the methodology of investigation of criminal proceedings based on the facts of provocation of bribery, it is advisable to talk about the use of four main forms of application of special knowledge: the appointment of forensic examinations; involving a specialist to participate in investigative (search) actions; advisory and reference assistance of a specialist; direct use of special knowledge by the investigator. It has been established that the use of special knowledge in the form of involving a specialist in investigative (search) actions during the pre-trial investigation of bribery provocation can be implemented during the control of the commission of a crime, which in most cases, during the investigation of bribery provocation, was carried out in the form of a special investigator experiment. It was established that during the pre-trial investigation of criminal proceedings on provocation of bribery, the following types of forensic examinations should be appointed: examination of substances, materials and products; handwriting expert; technical and forensic; technical examination of documents; linguistic; phonoscopic. The tasks that solve these types of expert research, as well as the questions that should be put to the expert's decision, are studied.

The scientific results of the dissertation give rise to conclusions and recommendations of both theoretical and practical significance.

Key words: criminal proceedings; investigation; bribe; provocation; undue advantage; offer, promise, provision; incitement; official; forensic characteristics; investigative situations; versions; investigative actions; search; interrogation; evidence; expertise; special knowledge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Самойленко С. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2022. № 4. С. 353–358. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/APP_04_2022_FINAL.pdf (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.64>
2. Самойленко С. В. Криміналістична характеристика провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 203–209. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.32782/39221341>
3. Самойленко С. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 217–224. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.32782/39221377>
4. Самойленко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 252–259. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.32782/39221418>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Самойленко С. В. Методи наукового дослідження питань основ методики розслідування провокації підкупу. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання) : збірник тез*

- Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 18 листопада 2022 року). Львів, 2022. С. 324–327.
6. Самойленко С. В. Спосіб як елемент криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 475–478.
 7. Самойленко С. В. Тактика обшуку під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 245–250.
 8. Самойленко С. В. Особливості проведення огляду під час досудового розслідування провокації підкупу. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики* : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 83–84.
 9. Самойленко С. В. Сліди у криміналістичній характеристиці провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 102–104.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1	
СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ.....	
	21
1.1. Стан дослідження основ методики розслідування провокації підкупу.....	21
1.2. Поняття та зміст основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу.....	49
Висновки до першого розділу.....	86
РОЗДІЛ 2	
ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ.....	
	88
2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу.....	88
2.2. Типові слідчі ситуації, версії та алгоритми дій слідчого під час розслідування провокації підкупу.....	96
Висновки до другого розділу	116
РОЗДІЛ 3	
ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПРОВОКАЦІЮ ПІДКУПУ.....	
	117
3.1. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій в ході розслідування провокації підкупу.....	117
3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу.....	165
Висновки до третього розділу	179
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КАСУ	– Кодекс адміністративного судочинства України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
НП України	– Національна поліція України
НПА	– нормативно-правовий акт
ДБР	– Державне бюро розслідувань
САП	– Спеціалізована антикорупційна прокуратура
НАБУ	– Національне антикорупційне бюро України
ВСУ	– Верховний Суд
ВАКСУ	– Вищий Антикорупційний суд України
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
ЗМІ	– засоби масової інформації
ВРП	– Вища рада правосуддя
ЗУ	– Закон України
ЕОМ	– електронно-обчислювальні машини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасних умовах розвитку прогресивної світової спільноти усвідомлюється підвищена суспільна небезпека корупційних проявів у всіх сферах соціуму. Про це свідчить ухвалення низки міжнародних документів, що підтверджують потенційну готовність провідних світових держав боротися з цим соціальним злом. Відтак за порівняно нетривалий період державою прийнято низку нових для вітчизняного законодавства нормативних актів концептуального та прикладного характеру, а також унесено зміни до законодавчих актів. Висока мотивація особи, яка використовує провокаційний вплив на провокованого з метою спонукання його до вчинення вигідних для ініціатора дій чи навпаки – бездіяльності, зумовлює імітацію слідової картини, характерної для прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Своєчасне виявлення та розкриття, а також ефективність розслідування цих видів кримінальних правопорушень дасть змогу нейтралізувати шкоду, заподіяну провокаційними діями службової особи, а також запобігти нераціональним додатковим зусиллям правоохоронних органів. Установлення дійсних обставин кримінального правопорушення на початковій стадії досудового розслідування зможе запобігти подальшій втраті доказової інформації. Отже, окремою обставиною, що обумовила необхідність дослідження обраної теми, є розроблення основ методики розслідування провокації підкупу з метою задоволення потреб практики.

Офіційна статистика зареєстрованих фактів про вчинення провокації підкупу має такий вигляд: у 2017 р. зареєстровано 39 таких фактів, у 1 з яких особі повідомлено про підозру, 29 закрито; у 2018 р. – 52, з них у 2 випадках повідомлено про підозру, 24 закрито; у 2019 р. – 55; у 2020 р. – 42; у 2021 р. – 41, 1 підозра; у 2022 р. – 31; упродовж першого півріччя 2023 р. – 28. Дані статистики переконливо свідчать про те, що досудове розслідування за фактами провокації підкупу жодного разу не закінчувалося складанням обвинувального

акта та направленням його до суду, що також підтверджено даними моніторингу Єдиного реєстру судових рішень, де немає жодного вироку, винесеного судом за ст. 370 КК України. Власне те, що велика кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за ознаками провокації підкупу не набуває підтвердження щодо наявності достатніх доказів для закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта, може свідчити про нерозробленість її методики розслідування. Тому і виникла потреба у розробленні алгоритму розслідування провокації підкупу та виробленні практичних рекомендацій щодо його розслідування.

Значний внесок у дослідження різноманітних аспектів розслідування кримінальних правопорушень зробили такі вчені, як Ю. П. Алєнін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, І. В. Глов'юк, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Ю. Калугін, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, А. В. Мовчан, М. В. Салтевський, О. Ю. Татаров, С. М. Стахівський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, Г. В. Щербакова, Б. В. Щур, О. О. Юхно та інші.

Криміналістичну характеристику окремих видів злочинів розробляли такі вчені, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. І. Возгрін, І. Ф. Герасимов, Г. А. Густов, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. Є. Коновалова, В. К. Лисиченко, С. П. Мітрічев, В. А. Образцов, І. Ф. Пантелеєв, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, М. В. Шепітько, Б. В. Щур та інші. Кримінально-правовим і кримінологічним проблемам підкупу присвятили свої праці Ю. В. Абакумова, О. П. Бабіков, О. С. Бондаренко, Д. М. Горбачов, Р. Г. Григор'єва, Г. П. Жаровська, М. Б. Желік, О. О. Кваша, В. В. Комар, К. В. Константинов, В. В. Кострицький, І. С. Ковальова, К. К. Овод, Р. С. Орловський, Я. В. Ризак, М. В. Рябенко, О. С. Перешивко, В. В. Плекан, О. С. Ус, В. Я. Цитряк, Ю. О. Чернега, О. Д. Ярошенко. Кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти підкупу висвітлювалися у роботах

Ю. О. Андрейка, О. В. Баганця, О. О. Буряка, С. В. Олійника, О. В. Пчеліної, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, О. О. Харлова, А. В. Шевчишена, Д. О. Шумейка та інших. Проте, з огляду на дослідження вказаних учених, наукових робіт, присвячених особливостям методики розслідування провокації підкупу, ще не було.

Тож можна зробити висновок, що актуальність теми дисертаційної роботи визначається необхідністю з'ясування особливостей виявлення та розслідування цього виду кримінального правопорушення, визначення оптимальних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, розроблення й упорядкування найефективніших заходів тактичного забезпечення розслідування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження розроблено згідно зі Стратегією національної безпеки України (указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020). Крім того, дисертацію виконано відповідно до п.п. 1, 3, 8, 10, 14 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України № 454 від 11.06.2020) та Планів науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ (у межах теми «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти», номер державної реєстрації 0121U113930). Тема дисертації відповідає науковому напрямку кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ, затверджена Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ від 30.12.2021 року (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є розроблення основ методики розслідування провокації підкупу. Для реалізації обраної мети окреслено такі *завдання*:

– проаналізувати стан дослідження наукових положень, що є теоретичною основою для формування методичних рекомендацій із розслідування провокації підкупу;

– визначити та розкрити зміст основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу;

– з'ясувати коло обставин, що підлягають установленню під час розслідування провокації підкупу;

– типізувати слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування провокації підкупу, відтак – запропонувати алгоритми дій слідчого;

– узагальнити теорію і практику організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії;

– з'ясувати питання використання спеціальних знань у процесі розслідування провокації підкупу;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення положень чинного законодавства з метою оптимізації нормативно-правової регламентації кримінальної відповідальності за провокацію підкупу, а також проведення слідчих (розшукових) дій в ході розслідування кримінальних проваджень цієї категорії.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі виявлення й розслідування провокації підкупу.

Предмет дослідження – основи методики розслідування провокації підкупу.

Методи дослідження. Основою дисертації є сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, вибір яких обумовлений особливостями об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження. *Діалектичний метод* дав змогу дослідити процес провокації підкупу та його розслідування як цілісні явища у взаємозв'язку їх елементів. Використання *формально-логічного методу* допомогло визначити комплекс процесуальних дій, які застосовуються у процесі виявлення та розслідування кримінальних

правопорушень розглядуваної категорії (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). У дослідженні наукових позицій щодо теоретичних і практичних аспектів формування криміналістичної характеристики, типології слідчих ситуацій та версій використано *порівняльно-правовий метод* (підрозділи 1.1, 1.2). За допомогою *методів аналізу та синтезу* висвітлено основні наукові підходи до розгляду поняття криміналістичної характеристики та наукові погляди на структуру її елементів (підрозділ 1.2); проаналізовано поняття слідчих ситуацій, версій і на їхній основі запропоновано авторську класифікацію ситуацій та версій під час розслідування досліджуваного виду кримінального правопорушення (підрозділ 2.1); здійснено аналіз форм використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу шляхом залучення спеціаліста до проведення окремих процесуальних дій та призначення судових експертиз (підрозділ 3.3.). Завдяки методу *системно-структурного* аналізу визначено зв'язок між елементами криміналістичної характеристики провокації підкупу, обставинами, які підлягають встановленню, та засобами їх з'ясування (підрозділи 1.2, 2.1). Мисленнєве *моделювання, експеримент і прогнозування* забезпечили перевірку суджень автора стосовно особливостей встановлення обставин події провокації підкупу, використання сформульованих ним наукових рекомендацій (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). *Соціологічні* методи (вибірки, опитування шляхом анкетування) використано для формування комплексу питань та одержання від респондентів відповідей на них щодо проблем, які охоплюються темою дослідження, а *статистичне* зведення – для узагальнення в абсолютних і відносних величинах результатів опитування та вивчення матеріалів практики розслідування розглядуваної категорії злочинів (розділи 1–3).

Нормативно-правову та інформаційну основу дисертації становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, КПК, КК, інші закони й підзаконні нормативно-правові акти України, законодавство іноземних держав.

Емпіричну базу дослідження формують: результати аналізу 52 кримінальних справ (проваджень) за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 368, 369, 369-2, 370 КК України, що перебували на стадії

досудового розслідування/розглядалися судами України впродовж 2015–2023 рр., та опитування шляхом анкетування 73 практичних працівників (працівників слідчих, оперативних підрозділів, прокуратури), які брали безпосередню участь у розслідуванні кримінальних проваджень, передбачених ст.ст. 368, 369, 369-2, 370 КК України; власний досвід розкриття та розслідування кримінальних проваджень щодо провокації підкупу.

У підготовці дисертації використано багаторічний досвід роботи дисертанта в органах Служби безпеки України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень, у якому одержано нові результати у вигляді обґрунтованих висновків щодо особливостей розслідування провокації підкупу. До найважливіших положень, що містять наукову новизну, належать такі:

уперше:

– комплексно, згідно з нормативними приписами, які регламентують порядок досудового розслідування, сформульовано концептуальні положення щодо використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу;

– сформовано теоретичні уявлення про повноструктурні та неповноструктурні способи вчинення злочину на прикладі практики розслідування провокації підкупу;

удосконалено:

– криміналістичну характеристику провокації підкупу шляхом виокремлення та розкриття змісту її найбільш значущих для розслідування цих злочинів елементів;

– зміст обставин, що підлягають установленню в процесі розслідування провокації підкупу;

– класифікацію типових слідчих ситуацій початкового й наступного етапів розслідування, з їх урахуванням сформульовано алгоритми дій слідчого в ході розслідування провокації підкупу;

дістали подальший розвиток:

– наукові рекомендації з тактики проведення обшуку, огляду і допиту в напрямі використання їх пошуково-пізнавальних можливостей під час розслідування провокації підкупу;

– критерії виокремлення різновидів злочинців і потерпілих у результаті провокації підкупу.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертації сформульовано й обґрунтовано теоретичні положення, пропозиції та висновки, що спрямовані на вдосконалення практики виявлення, запобігання і розслідування провокації підкупу.

Викладені у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для подальшого розроблення та вдосконалення теоретичних основ методики розслідування провокації підкупу; практичній діяльності – для вдосконалення діяльності з виявлення, запобігання та розслідування злочинів досліджуваної категорії (акт впровадження Територіального управління Державного бюро розслідувань у місті Хмельницькому від 30 листопада 2023 р.); освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів злочинів», а також з метою підготовки відповідних розділів навчальних посібників і методичних рекомендацій із вказаних дисциплін (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 14 червня 2023 р. № 57).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні висновки і результати дисертаційної роботи отримано на підставі особистих досліджень автора. Дисертацію розроблено автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Наукову роботу виконано на кафедрі кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Інституту підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ, обговорено на засіданні фахового семінару університету, схвалено ним і рекомендовано до захисту. Окремі положення

дисертації оприлюднено на науково-практичних заходах: Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 18 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Львів, 09 грудня 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Харків, 17 лютого 2023 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, наведені у дисертації, викладені й опубліковані в дев'яти наукових публікаціях, із яких чотири – у наукових фахових виданнях, що належать до категорії «Б», та п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською й англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які охоплюють шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (175 найменувань, розміщених на 18 сторінках) та 5 додатків (висвітлених на 30 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 232 сторінки, із них основний текст – 172 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

1.1. Стан дослідження основ методики розслідування провокації підкупу

Науково-теоретичним підґрунтям дисертації є праці вітчизняних і зарубіжних фахівців із кримінального процесу, криміналістики, кримінології, а саме: Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, О. Ю. Бусол, В. І. Галагана, Н. В. Глинської, І. В. Глов'юк, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. О. Гринюка, І. В. Голов'юк, М. Л. Грібова, В. А. Журавля, О. В. Капліної, В. А. Колесника, О. М. Костенка, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, С. І. Марка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. В. Рогальської, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, О. Ю. Татарова, Г. К. Тетерятник, Л. Д. Удалової, М. І. Хавронюка, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, О. Г. Шило, Р. М. Шехавцова, О. Г. Яновської та ін.

З позиції науки кримінального права тема розглядалася такими вченими, як П. П. Андрушко, О. С. Бондаренко, Д. М. Горбачов, Ю. М. Грошевий, О. О. Дудоров, А. О. Драгоненко, Г. П. Жаровська, М. Б. Желік, З. А. Загиней-Заболотенко, І. М. Карпенко, О. О. Кваша, В. М. Кирилко, О. О. Книженко, І. С. Ковальова, В. В. Комаров, О. М. Костенко, В. В. Кострицький, О. В. Кришевич, В. М. Куц, О. К. Марін, І. Є. Мезенцева, К. К. Овод, Р. С. Орловський, А. С. Осадча, В. І. Осадчий, В. В. Плекан, О. С. Перешивко, Я. В. Ризак, М. В. Рябенко, А. В. Савченко, А. В. Смирнова, М. С. Туркот, О. С. Ус, Ю. О. Чернега, Н. М. Ярмиш та інші.

Для правильного розуміння основ методики розслідування провокації підкупу необхідно вивчити процес становлення позиції щодо інституту провокації підкупу та кримінальної відповідальності за досліджувані

кримінальні правопорушення та в подальшому проаналізувати найважливіші праці із зазначеної тематики.

Ретроспективний аналіз інституту провокації злочину дає змогу зробити такі висновки: 1. Історичні корені провокації як правового явища сягають законів Стародавнього Риму, якими встановлювалося правило «*provocatio ad populum*» – процедура прямої апеляції до народу громадянина, засудженого судом магістрату. Тобто правовий інститут провокації спочатку розумівся зовсім інакше порівняно із сучасним його змістом і був спрямований на забезпечення гарантії прав та законних інтересів громадян.

В епоху Середньовіччя відбувається поступова еволюція поняття провокації. У цей період, коли створювалася політика, вільна від будь-яких стримувань морального або релігійного характеру, яка зважала тільки на реальні інтереси монарха, методи провокації суттєво поширилися. Проте моральний і правовий бік провокації у окремих філософів та юристів середньовіччя викликали сумніви. Найбільш серйозний рівень теоретичної розробленості питання щодо провокації одержало у європейській літературі ще всередині XIX ст. у вітчизняній юридичній літературі другої половини XIX – початку XX ст. Майже всі автори досліджень за цією тематикою суворо ставилися до агентів-провокаторів. Завдяки цьому поняття «провокація» було розроблено ними ретельно та сумлінно, з урахуванням численних нюансів. Незважаючи на відсутність спеціальних законодавчих положень щодо провокації, високий рівень правової регламентації відповідальності за різні зловживання посадовими особами жандармерії у вітчизняному законодавстві дореволюційного часу дає підставу вважати це законодавство актуальним і сьогодні.

У 1922 р. законодавець пішов принципово іншим шляхом і визнав за необхідне виділити в окремий склад такий випадок провокації злочину, як «провокацію хабара», мотивуючи таке рішення тим, що боротьба із зазначеним злом повинна виражатися не у зведенні провокації до підбурювання, а в забороні її під страхом покарання у вигляді самостійного делікту. Ця норма спочатку передбачала відповідальність винятково за провокацію давання неправомірної

вигоди, а в 1926 р. була розширена, передбачивши додатково відповідальність і за провокацію її одержання. Після проведення правової реформи наприкінці 50-х – початку 60-х рр., зазначена норма збереглася тільки в КК УРСР, і згодом була перенесена до чинного КК України [9, с. 45–46].

У КК 1960 р. законодавцем була передбачена ст. 171 «Провокація хабара», в якій надавалося визначення провокації хабара, під якою розумілося свідоме створення посадовою особою обстановки і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара. Ґрунтуючись на цьому визначенні, можна припустити, що на той час законодавець під провокацією злочину розумів свідоме створення особою обставин і умов, що зумовлюють вчинення злочину, щоб потім викрити того, хто його вчинив. Наведене визначення дозволяє виокремити такі суттєві характеристики провокації злочину, як об'єктивні: а) створення особою обставин і умов, що зумовлюють вчинення злочину, та суб'єктивні: б) свідоме діяння; в) наявність спеціальної мети викрити того, хто вчинив злочин. Такий самий підхід до розуміння поняття провокації злочину було збережено і в КК України 2001 р. Загальна дефініція цього поняття, як і раніше, не була закріплена, але у ст. 370 КК «Провокація хабара» передбачалося таке визначення: «Провокація хабара, тобто свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара». Якщо не брати до уваги заміну слів «посадовою» на «службовою» та «обстановки» на «обставин», то порівнювані дефініції можна визнати ідентичними. Пізніше ситуація змінилася. Спочатку Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI ст. 370 КК була викладена у новій редакції, у якій поряд із поняттям хабара містилася вказівка і на неправомірну вигоду. Суттєвих характеристик самої провокації ці зміни не торкнулись. У 2013 р. побачила світ ще одна нова редакція ст. 370 КК: «Провокація підкупу, тобто свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди

або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду» [114].

Законодавче тлумачення провокації підкупу виявляється і в судових рішеннях Верховного Суду України. Так, у Постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 березня 2018 р. у справі № 727/6661/15-к зазначено, що, відповідно до вимог ЄСПЛ, для відмежування провокації від допустимої поведінки правоохоронних органів є низка критеріїв, тобто під змістовним критерієм розуміється наявність/відсутність суттєвих змістовних ознак, притаманних провокації правоохоронних органів, а під процесуальним критерієм – наявність у суду можливостей перевірити відомості про ймовірну провокацію під час судового засідання з дотриманням рівності змагальності та рівності сторін [111].

Що стосується положення кримінального законодавства зарубіжних країн про відповідальність за провокацію підкупу, слід зазначити, що поняття «провокація» закріплюється в кримінальному законодавстві лише деяких зарубіжних країн і трактується по-різному. Так, провокація визначається і як публічне підбурювання до вчинення злочину, і як різновид співучасті, і як синонім поняття «вимагання» під час одержання підкупу, і як метод боротьби зі злочинністю, і як обставина, що виключає злочинність діяння тощо. Втім, окремі підходи щодо правової оцінки провокації, наприклад, її диференціація на правомірну та протиправну і визнання останньої обставиною, що виключає злочинність діяння (кримінальне законодавство США) та віднесення провокації до інституту співучасті (КК Республіки Польща) чи встановлення відповідальності за провокацію злочину в самостійній нормі Особливої частини КК (КК Грузії), є доцільними і могли б бути враховані у вітчизняному законодавстві. Серед проаналізованих кримінальних законів зарубіжних країн спеціальна норма про відповідальність за провокацію підкупу наявна у кримінальному законодавстві деяких країн (Киргизька Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Республіка Казахстан, Республіка Таджикистан).

Водночас така норма входить або до глав про відповідальність за злочини проти правосуддя, або до глав про відповідальність за злочини у сфері службової діяльності КК Республіки Болгарії та КК Республіки Таджикистан. Предметом підкупу є: 1) гроші, цінні папери, інше майно та послуги майнового характеру; 2) дар чи будь-які інші майнові блага. На відміну від КК України, де суб'єкт злочину (ст. 370 КК України) – виключно службова особа, суб'єктом провокації підкупу за кримінальним законодавством зарубіжних країн є загальний суб'єкт злочину. Крім того, дещо відрізняється і мета цього злочину, яка за вітчизняним КК розуміється як викриття того, хто дав або одержав підкуп, а тому не зводиться ні до штучного створення доказів учинення злочину (одержання підкупу), ні до шантажу, ні до заподіяння шкоди тому, хто дав чи одержав підкуп.

Розпочинаючи аналіз праць науковців із зазначеної тематики, слід зауважити, що загальним проблемам підкупу у кримінальному праві України присвятили свої роботи В. В. Комар (м. Одеса, 2020 р.) [64], Ю. О. Чернега (м. Львів, 2019 р.) [158]. Питання кримінальної відповідальності за підкуп виборця або учасника референдуму комплексно розглядав В. В. Кострицький (м. Сєверодонецьк, 2018 р.), за підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) – К. К. Овод (м. Харків, 2017 р.), І. С. Ковальова (м. Кривий Ріг, 2018 р.), за підкуп службової особи юридичної особи публічного права – М. Б. Желік (м. Львів, 2018 р.), О. Д. Ярошенко (м. Київ, 2013 р.), за підкуп службової особи юридичної особи приватного права – Я. В. Ризак (м. Київ, 2014 р.), О. П. Бабіков (м. Харків, 2019 р.), за підкуп особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, – М. В. Рябенко (м. Київ, 2016 р.), О. С. Перешивко (м. Київ, 2018 р.), за посередництво у наданні та (або) одержанні неправомірної вигоди – В. В. Плекан (м. Львів, 2015 р.), за співучасть у підкупі – Д. М. Горбачов (м. Київ, 2014 р.). Предмет підкупу характеризувала О. С. Бондаренко (м. Київ, 2016 р.). Підкуп як спосіб підбурювання до вчинення кримінального правопорушення розглядався у наукових працях, присвячених співучасті,

Ю. В. Абакумовою (м. Запоріжжя, 2013 р.), Г. П. Жаровською (м. Київ, 2004 р.), О. С. Ус (м. Харків, 2005 р.), О. О. Квашею (м. Київ, 2013 р.) Р. С. Орловським (м. Харків, 2019 р.).

Окрім того, кримінологічні аспекти підкупу висвітлювалися у дисертаціях В. Я. Цитряка (м. Одеса, 2014 р.) [155], Р. Г. Григор'єва (м. Харків, 2016 р.), К. В. Константинова (м. Харків, 2021 р.), а кримінальні процесуальні та криміналістичні – у дисертаціях Д. О. Шумейка (м. Київ, 2015 р.), С. В. Олійника (м. Київ, 2016 р.), О. В. Баганця (м. Київ, 2017 р.), О. О. Буряка (м. Київ, 2017 р.), О. О. Харлова (м. Київ, 2018 р.), А. В. Шавчишена (м. Харків, 2019 р.), Ю. О. Андрейка (м. Київ, 2020 р.). Проте, як вбачається з робіт указаних науковців, проблема підкупу як законодавчої конструкції кримінальних корупційних правопорушень у них комплексно не досліджувалася.

Вважаємо за необхідне провести детальний аналіз найважливіших праць та визначити їхню роль у формуванні наукової позиції щодо стану дослідження питань основ методики розслідування провокації підкупу. Дослідження доречно здійснювати за певною класифікацією наукових праць окресленої тематики:

1. Наукові праці, присвячені кримінально-правовим, кримінальним процесуальним та криміналістичним аспектам розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

2. Наукові праці, присвячені питанням підкупу та провокації у науці кримінального права України та кримінально-правовим аспектам провокації підкупу.

3. Наукові праці, присвячені кримінально-правовим, кримінальним процесуальним та криміналістичним аспектам прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Досліджуючи першу категорію наукових робіт, доречно зауважити, що в Україні захищено дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (М. І. Мельник, 2002 р.; О. Ю. Бусол, 2015 р.), у яких частково вивчалися теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності, та дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

(О. О. Дудоров, 1994 р.; В. С. Лукомський, 1996 р.; М. І. Хавронюк, 1997 р.; С. А. Шалгунова, 1999 р.), у яких висвітлювалися питання кримінальної відповідальності за хабарництво, а також кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ. Щодо комплексних досліджень питань кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, то останніми роками в Україні захищено декілька дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Це роботи М. С. Туркота («Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», 2007 р.), В. Г. Хашева («Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем», 2007 р.), В. П. Коваленка («Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, учинене працівником правоохоронного органу», 2009 р.) і Т. І. Слуцької («Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень», 2010 р.).

У дисертації О. В. Пчеліної «Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (2017 р.) сформульовано поняття злочинів у сфері службової діяльності у криміналістиці, а також розроблено критерії для здійснення криміналістичної класифікації злочинів у сфері службової діяльності, до яких віднесено кримінально-правові і криміналістичні: сферу виникнення відносин, на які посягають злочини; галузеву специфіку; суб'єкта, на інтереси якого посягають конкретні злочинні діяння; різновид служби; форму вини; предмет посягання; злочинну мету; характеристику особи злочинця; способи реалізації злочинного задуму; масштаби злочинної діяльності [119, с. 16]. Окрім цього, важливими визнаються положення про структуру методики й розслідування злочинів у сфері службової діяльності та вчення про окремі її елементи, що стануть підґрунтям у формуванні елементів основ методики розслідування провокації підкупу.

Вагоме місце у визначенні стану дослідження посідає дисертація А. В. Шевчишена «Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (2019 р.). Автором виокремлено обставини, що підлягають доказуванню в процесі розслідування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; зазначені обставини становитимуть основу у формуванні обставин, що підлягають встановленню в ході провокації підкупу. Заслуговує на увагу позиція автора стосовно використання типових негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яке залежить від особливостей механізму скоєння конкретного корупційного злочину, а також посткримінальної поведінки особи, котра його вчинила [163, с. 468]. Варто також відзначити методологію проведення досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що слугуватиме підґрунтям у формуванні методів нашого дослідження [162, с. 82–83].

З-поміж дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук вирізняється праця «Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування)» (2009 р.), в якій Д. А. Бондаренко виділив криміналістично однорідну групу злочинів, що складається із двох основних видів: 1) зловживання службовою особою чи представником влади владою або службовим становищем; 2) перевищення службовою особою або представником влади наданих їм відповідно до займаної посади владних чи службових повноважень. Твердження науковця використовуємо під час трактування способу вчинення як елемента криміналістичної характеристики зловживань владою або службовим становищем суддею в процесі здійснення правосуддя [19].

А. Б. Балонь у дисертації «Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень» (2015 р.) висловлює думку з приводу обстановки вчинення злочинів з використанням службовою

особою своїх повноважень, що обумовлені: особливостями діяльності установи, організації, відповідного контролю та звітності; наявністю у злочинця службових повноважень згідно з посадою; цілями й мотивами вчинення злочину; особистими якостями службової особи; поведінкою інших осіб, пов'язаних зі злочинцем, особливістю їхніх відносин (наприклад, наявністю корумпованих «верхів», які забезпечують злочинцеві безпеку при вчиненні дій) [14, с. 14].

Доречно наголосити на важливості для визначення стану дослідження дисертації І. В. Бабій «Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище» (2009 р.), у якій авторка пропонує низку законодавчих змін до положень КПК України та деяких законів, що регламентують порядок кримінального провадження щодо судді [11]; зазначені зміни можуть слугувати основою для формування законодавчих пропозицій у нашому дослідженні.

Доцільно також акцентувати на дисертації А. І. Шила «Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України» (2013 р.) [172].

У роботі «Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (2016 р.) О. І. Ромців виділила обставини, які негативно впливають на ефективність подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, а саме: неврахування фактора протидії під час розроблення методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності; корумпованість працівників правоохоронних органів; ризик отримання неправомірної вигоди слідчим; недосконалість окремих положень кримінального процесуального законодавства, що полягає в більшості випадків у неможливості обрання запобіжних заходів щодо тримання під вартою основних фігурантів; окремі прогалини щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження; посередницька діяльність адвокатського корпусу у сприянні протидії розслідуванню означених злочинів; створення службовими особами сторони захисту від викриття та протидії розслідуванню із використанням корумпованих зв'язків тощо [125, с. 177].

Для характеристики стану дослідження обраної проблематики надзвичайно важливе значення має праця «Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування» (2019 р.) [68], створена за загальною редакцією М. І. Хавронюка. Вона вважається практичним посібником з питань кримінально-правової кваліфікації та досудового розслідування корупційних злочинів і злочинів, пов'язаних із корупцією. Один із підрозділів цієї роботи присвячено кримінально-правовій характеристиці та особливостям розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 370 КК України.

Однією з останніх дисертацій у досліджуваному нами напрямі є робота М. С. Федоренка «Методика розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів» (2020 р.). У ній автор сформував структуру окремої криміналістичної методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів, до якої відніс: криміналістичну характеристику; обставини, що підлягають з'ясуванню; специфіку відкриття кримінального провадження і початку розслідування; організацію й планування розслідування; типові слідчі ситуації та версії початкового та наступного етапів розслідування і програму дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; специфіку провадження окремих слідчих (розшукових) дій і забезпечувальних заходів; протидію розслідуванню та засоби її подолання; профілактичні дії слідчого [154, с. 5].

У дисертації «Основи методики розслідування зловживання владою або своїм службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя» (2021 р.) М. В. Борусовським проаналізовано поняття та складові криміналістичної характеристики провокації підкупу. З'ясовано, що до її структури належать такі елементи: особа злочинця, особа потерпілого, спосіб учинення, предмет кримінального правопорушення, обстановка, час і місце вчинення, мотив та мета кримінального правопорушення, механізм слідів. Наявність взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики обумовлює можливість використання системного підходу в дослідженні цієї проблеми [20, с. 5–6].

Фундаментальною у цьому контексті є монографія І. Л. Федоренка та О. С. Бабікової «Криміналістична характеристика та основи організації розслідування провокації підкупу» (2023), у якій доведено, що побудова методики розслідування провокації підкупу обов'язково повинна здійснюватися з дотриманням загальноусталених у криміналістиці правил і принципів формування методик розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень [154].

Наукові праці, присвячені питанням підкупу та провокації у науці кримінального права України та кримінально-правовим аспектам провокації підкупу

Загальним проблемам підкупу у кримінальному праві України присвятили свої праці В. В. Комар (м. Одеса, 2020 р.), Ю. О. Чернега (м. Львів, 2019 р.). Питання кримінальної відповідальності за підкуп виборця або учасника референдуму комплексно розглядав В. В. Кострицький (м. Сєверодонецьк, 2018 р.), за підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) – К. К. Овод (м. Харків, 2017 р.), І. С. Ковальова (м. Кривий Ріг, 2018 р.), за підкуп службової особи юридичної особи публічного права – М. Б. Желік (м. Львів, 2018 р.), О. Д. Ярошенко (м. Київ, 2013 р.), за підкуп службової особи юридичної особи приватного права – Я. В. Ризак (м. Київ, 2014 р.), О. П. Бабіков (м. Харків, 2019 р.), за підкуп особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, – М. В. Рябенко (м. Київ, 2016 р.), О. С. Перешивко (м. Київ, 2018 р.), за посередництво у наданні та (або) одержанні неправомірної вигоди – В. В. Плекан (м. Львів, 2015 р.), за співучасть у підкупі – Д. М. Горбачов (м. Київ, 2014 р.). Предмет підкупу характеризувала О. С. Бондаренко (м. Київ, 2016 р.). Підкуп як спосіб підбурювання до вчинення кримінального правопорушення розглядався у наукових працях, присвячених співучасті, Ю. В. Абакумовою (м. Запоріжжя, 2013 р.), Г. П. Жаровською (м. Київ, 2004 р.), О. С. Ус (м. Харків, 2005 р.), О. О. Квашею (м. Київ, 2013 р.) Р. С. Орловським (м. Харків, 2019 р.).

Окрім того, кримінологічні аспекти підкупу висвітлювалися у дисертаціях В. Я. Цитряка (м. Одеса, 2014 р.), Р. Г. Григор'єва (м. Харків, 2016 р.), К. В. Константинова (м. Харків, 2021 р.), а кримінальні процесуальні та криміналістичні – у дисертаціях Д. О. Шумейка (м. Київ, 2015 р.), С. В. Олійника (м. Київ, 2016 р.), О. В. Баганця (м. Київ, 2017 р.), О. О. Буряка (м. Київ, 2017 р.), Ю. О. Андрейка (м. Київ, 2020 р.), О. О. Харлова (м. Київ, 2018 р.), А. В. Шавчишена (м. Харків, 2019 р.).

Серед останніх дисертаційних робіт, що були захищені в Україні із зазначеної тематики, слід відзначити дисертацію М. В. Михайлова «Підкуп у законодавчих конструкціях корупційних кримінальних правопорушень» (м. Київ, 2021 р.). У роботі презюмовано, що підкуп розглядається також як елемент законодавчої конструкції підбурювання, відповідно до якої останній розуміється як ненасильницький вплив за допомогою неправомірної вигоди підбурювачем на свідомість іншої особи, що полягає у переконанні вчинити кримінальне правопорушення та передбачає наявність у неї вибору своєї подальшої поведінки. Водночас підкуп може бути виключно активним. Висвітлюються проблеми множинного підкупу, особливостей кримінальної відповідальності «первинного» підбурювача за «вторинний» підкуп, встановлюється відмінність між підбурюванням та проханням надати неправомірну вигоду як однією з альтернативних дій пасивного підкупу. Зроблено висновок, що підкуп може виступати способом тих кримінальних правопорушень, що полягають у схиланні чи спонуканні до протиправної поведінки, та водночас не може бути способом у разі примушування до такої поведінки [90, с. 4–5].

У дисертації «Провокація підкупу: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії» (м. Київ, 2021) Б. М. Мирком наголошено, що основним безпосереднім об'єктом провокації підкупу є нормальна діяльність апарату управління органів держави, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, інших юридичних осіб як публічного, так і приватного права, що становить зміст, характер меж та порядок здійснення цієї діяльності, а додатковим – суспільні відносини у сфері виявлення та розкриття кримінальних

правопорушень. Предметом указанного правопорушення є неправомірна вигода. Запропоновано залишити провокацію підкупу у межах розділу XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [87, с. 183]. Ці положення можна використати під час формування криміналістичної характеристики провокації підкупу.

М. А. Шепотько у дослідженні «Кримінальна відповідальність за провокацію підкупу» (м. Одеса, 2022) правову природу провокації підкупу розглянула як спеціальний вид підбурювання, як вид службового зловживання, як вид перевищення влади або як унікальне кримінальне правопорушення. Водночас констатовано, що таке явище становить умисну односторонню діяльність (дії) особи, яка спрямована на моделювання поведінки особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду з метою створення доказів вчинення кримінального правопорушення [168, с. 3]. Розвиваючи розгляд питання щодо поняття провокації, зауважимо, що в енциклопедичній літературі під провокацією розуміються «навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки» [95, с. 773].

Провокація злочину – це організація злочину або підбурювання фізичної осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності, до готування або вчинення злочину, з метою заподіяння матеріальної чи нематеріальної шкоди такій особі [8, с. 54].

Розглядаючи окреслене питання в законодавчих конструкціях іноземних держав, слід зауважити, що в Англії слово «провокація» висвітлюється за допомогою слова *entrapment*, що означає «пастка». Здійснити провокацію можна, якщо державний агент – переважно йдеться про співробітника правоохоронних структур чи інформатора, котрим управляють, – примушує особу вчинити злочин, аби надалі переслідувати її в суді. Англійське прецедентне право наразі містить

низку критеріїв, які окреслюють допустимість меж провокації та визнають її результати як докази в кримінальному процесі [6]. Термін «провокація» у ФРН розуміють не як схилення законослухняної особи до вчинення злочину, а як бажання примусити того, хто готується вчинити злочин, діяти за не вигідних умов, відтак спростити завдання, пов'язане із затриманням та викриттям правопорушника. Правознавці ФРН зважають на те, що під час учинення провокацій щодо агента не застосовується покарання, адже його дії спрямовані не на кінцевий результат злочину, а лишень на спробу, щоб запобігти небезпечнішим наслідкам [106, с. 168].

Узагальнюючи, погоджуємося, що підкуп як суспільно небезпечне, каране діяння, що характеризується домовленістю двох зацікавлених осіб або схиленням однієї особи на користь іншої отримати (надати) неправомірну вигоду шляхом зловживання уповноваженою особою своїми службовими чи владними повноваженнями на користь іншої особи. Залежно від специфіки наданих прав і повноважень суб'єктів види підкупу можна поділити на: 1) активний та пасивний – залежно від ступеня активності суб'єкта у корупційному правопорушенні можна виокремити два види підкупу; 2) очевидний та неочевидний підкуп – залежно від ступеня очевидності для осіб, які не є сторонами чи зацікавленими учасниками підкупу як корупційного правопорушення; 3) підкуп у державному секторі та підкуп у приватному секторі – залежно від ролі держави в урегулюванні суспільних відносин, порядок яких порушується підкупом [18, с. 502–503].

Під провокацією (підбурюванням) особи на скоєння злочину, вчиненою правоохоронними органами, слід розуміти активні дії службової особи правоохоронного органу, або іншої особи, що була залучена до проведення оперативно-розшукового заходу або негласної слідчої (розшукової) дії, яка, не обмежуючись своїми правомірними діями під час досудового розслідування кримінального провадження, користуючись тим, що особа, яку провокують (підбурюють) на вчинення цього злочину, не знає про проведення щодо неї відповідних передбачених законом заходів, впливає на неї таким чином, щоб

спонукати таку особу вчинити кримінальне правопорушення, яке в іншому випадку не було б вчинене, не маючи іншої мети, окрім як подальшого викриття особи, створення доказів її винуватості та притягнення до кримінальної відповідальності [173, с. 100].

Доцільно зауважити про підхід, згідно з яким провокацію не слід повністю розглядати як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення.

Акцентовано на тому, що: а) провокацією злочину вважається інша, аніж підбурювання, одностороння дія винної особи, яку спрямовано на моделювання означеної поведінки іншої людини, яка б охоплювала всі зовнішні ознаки злочинного діяння, задля досягнення певної мети. Провокатор і спровокований діяли задля отримання не єдиного, а абсолютно різних (діаметрально протилежних) наслідків, їх не можна розглядати як узгоджені, спільні; б) правову природу підбурювання до злочину та провокацію злочину не варто ототожнювати, адже провокація злочину – це ширше поняття порівняно з підбурюванням до учинення злочину; в) провокацією є умисне одностороннє діяння винної особи, спрямоване на моделювання поведінки іншого, яка б містила низку зовнішніх ознак злочину, щоб дискредитувати, шантажувати або створити штучні докази обвинувачення [169, с. 207–208].

Провокація підкупу – це умисна одностороння діяльність службової особи, здійснена з метою моделювання поведінки іншої людини, спрямована на здійснення пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання зазначеної вигоди, щоб викрити особу, яка пропонувала, обіцяла, надавала неправомірну вигоду або прийняла пропозицію, обіцянку чи одержала окреслену вигоду, якщо водночас у діяннях спровокованої особи фактично не містяться ознаки винуватості [169, с. 206–207].

Термін «провокація» було сформовано ЄСПЛ у рішенні «Раманаускас проти Литви», в котрому зауважено, що провокацією є підбурювання, ще й те, що може учиняти і службова особа-правоохоронець, уповноважена на це, і особа, котра діє з огляду на вказівку поліції, щоби у подальшому викрити «особу-корупціонера»; г) мають існувати запобіжники, а саме – судовий

контроль. Іншими словами, виконувати спеціальне завдання не можна відповідно до простого адміністративного рішення виконавця чи його керівництва, навіть не повідомляючи про таке прокурору; г) слід дотримуватися спрямованості на запобігання злочинній діяльності; це необхідно в умовах демократичного суспільства; д) слідство слід проводити *in an essentially passive manner*, як вказав Європейський суд у рішенні «Тейшейра де Кастро проти Португалії». Отож, слід не допускати повторних пропозицій, тиску на особу, нав'язливих нагадувань, умовлянь, погроз тощо [161, с. 269–270].

Вважаємо, варто детальніше вивчити рішення ЄСПЛ у справі «Раманаускас проти Литви». У ньому, відповідно до обставин справи, заявник, котрий працював прокурором, поінформував, що за допомогою розмови з особистим знайомим до нього звернулася людина, з котрою він до того не був знайомий і котра, як з'ясувалося, – офіцер спеціального антикорупційного відділення поліції. Офіцером було запропоновано заявнику винагороду в \$ 3 000 за надання обіцянки здобути виправдання третьої особи. Спершу заявник надав відмову, однак врешті погодився, адже офіцером неодноразово була повторена така пропозиція. Офіцером було повідомлено керівництво, а згодом заступником Генерального прокурора йому була дозволена імітація злочинного діяння, пов'язаного з даванням такої «винагороди». Невдовзі заявником було взято неправомірну вигоду в офіцера. У серпні 2000 року він був визнаний винним в одержанні неправомірної вигоди \$ 2500 доларів та засуджений до ув'язнення. Апеляційний суд залишив вирок без змін. Не задовольнивши касаційну скаргу заявника, Верховний Суд зауважив про те, що були відсутні докази того, що перше спілкування із заявником відбулося відповідно до вказівок поліції, що держоргани було повідомлено тільки після того, як заявник згодився прийняти неправомірну вигоду, і що, надаючи дозвіл щодо подальших дій офіцера, вони лишень долучалися до злочину, який уже вчинявся. З огляду на позицію Верховного Суду, провокація не мала наслідків у правовій кваліфікації діянь заявника. У результаті розгляду цієї справи Європейський суд вказав: підбурюванням із боку поліції можна вважати дії, якщо відповідних працівників правоохоронних органів або

осіб, котрі діють за їх вказівкою, не обмежують за допомогою пасивного розслідування, а, щоб встановити злочин, тобто отримати докази і порушити кримінальну справу, здійснюють вплив на суб'єкта, схилиють його до скоєння злочину, котрого за інших обставин не було би вчинено. Суд, аби встановити, чи було обмежено офіцерів через «пасивне розслідування протиправної діяльності», має врахувати, що у справі відсутні докази, котрі б могли підтвердити, що заявник до того вчинив злочини, зокрема корупційні; у записах телефонних розмов зафіксовано, що заявник з ініціативи офіцера не один раз мав зустріч з ним (це, зрозуміло, спростовує перелік наведених урядом доводів, що правоохоронці аж ніяк не здійснювали тиск на заявника і не погрожували йому). Натомість за допомогою контактів, встановлених за ініціативою офіцерів, правоохоронці намагалися схилити заявника до незаконних дій. Втім, окрім чуток, об'єктивні докази для формулювання припущення, що заявник здійснює незаконну діяльність, були відсутні. Означених міркувань досить, щоб зробити обґрунтований висновок: дії правоохоронців сягнули за межі пасивного розслідування окресленої протизаконної діяльності. Позаяк у доводах заявника не містилося повного обґрунтування, обов'язком саме прокуратури було довести, що факту підбурення не було. Якщо цих доказів не було, національні суди мали обов'язок вивчити факти у справі та застосувати відповідні заходи для встановлення істини, а також довести, чи виникало підбурювання [3].

Аналогічну думку висловлював ЄСПЛ, розглядаючи справу «Тейшейра де Кастро проти Португалії», у котрій заявник був засуджений за злочин, вчинений в сфері обігу наркотичних засобів та їх аналогів, аргументувавши, що суспільним інтересом неможливо виправдати застосування доказів, здобутих через провокації поліції. Водночас Судом зроблено висновок про те, що співробітниками поліції не було проведено розслідування *in an essentially passive manner* (тільки пасивна манера) щодо злочинної діяльності заявника. Вони впливали на нього так, аби він скоїв злочин. Суд встановив, що низка їхніх дій вийшла за межі функцій, притаманних негласним агентам, адже ними було спровоковано злочин. Отож, підстав гадати, що злочин було б скоєно без

їхнього залучення, не було. Попри те, Суд зауважив, що актами португальських судових органів зазначається, що заявника засуджено з огляду на показання двох поліцейських. У межах справи «Гаранекс проти Латвії» Суд підкреслив, що його перше завдання – встановити, чи було б скоєне таке правопорушення, якби не втрутилася влада. У визначенні підбурювання, котре Суд надав попередньо, передбачено: підбурювання поліції виникає у разі, якщо відповідних працівників правоохоронних органів чи осіб, котрі діяли відповідно до їхніх вказівок, не обмежено лишень розслідуванням незаконної діяльності з огляду на дію принципу пасивного характеру, і таким чином здійснюють вплив на суб'єкта, що сприяють підбурюванню до скоєння правопорушення, котре за інших обставин не було б учинене, а ще для того, аби сприяти доведенню правопорушення. Іншими словами, сформувавши докази й здійснити порушення кримінального переслідування. У процесі вирішування, чи мало розслідування «суто пасивний» напрям, Судом вивчаються причини, котрі становлять основу таємної операції, й поведінка органів влади, котрі її здійснюють. Отож, аналізуючи цю справу, Суд зауважує: попри те, що зазначив Уряд, з'ясовується, що низка телефонних дзвінків і приватних зустрічей, у процесі котрих заявником начебто озвучувалося прохання агента щодо виплати неправомірної вигоди, відбулася з ініціативи чи навіть наполягання агента, а не заявника. Суд надає особливого значення подіям 18.12.2001 р. Того дня агент наполягав, що потрібно очікувати на те, що прибуде заявник, якого не було в офісі. Він водночас відмовився отримувати копію рішення від іншого колеги та закликав обговорювати певні питання із заявником [7].

Крім того, важливим під час порушення принципу пасивного характеру розслідування можна вважати рішення Європейського суду у справі «Носко і Нефедов проти Росії». Європейським судом ураховано, що поліція спрямувала А. до заявниці не прямо, а із залученням однокурсника Х. заявниці й багатолітнього колеги. Залучивши Х. до негласної операції і помістивши заявницю в неформальне середовище, поліція сподівалася, що заявниця довіряє цій особі і бажає допомогти колезі. Отож, можна дійти висновку, що поліція не була сповна

пасивна, а у негласній операції містився тиск на заявницю. Іншими словами, у межах прецедентної практики Європейським судом зазначено, що негласну операцію слід проводити пасивно, не здійснюючи тиск на заявника, спрямований на учинення ним злочинних дій, застосовуючи такі засоби, як перейняття на себе ініціативи у налагодженні контактів із заявником, наполегливе спонукання, обіцянка надати фінансову вигоду або апелювання до жалісливих відчуттів заявника [2]. У межах справи «Люді проти Швейцарії» Європейським судом закріплено ще одну надважливу умову. Суд вказав на те, що розслідувати справу не годиться тільки відповідно до рішення таємного агента. Низку доказів можна було б уважати прямими, коли б дії і рішенням агента контролювали безпосередньо його керівництво чи слідчий суддя. Судом зазначено, що, з огляду на ці докази, можна засумніватися у перебігу всього розслідування. Водночас права заявника порушено у тому, що у процесі судового розгляду сторону захисту, надавши відповідне клопотання, було позбавлено змоги, пов'язаної з допитом агента як свідка у межах кримінального провадження, позаяк його не було залучено [1]. Варто зауважити, що Європейським судом у рішенні в справі «Мілініне проти Литви» виділено ще один засадничий критерій, застосовуючи котрий можна відокремити законні діяння особи від злочинних. Відповідно до обставин справи, заявниця, котра виконувала обов'язки судді, мала намір продати своє авто. Зустрівшись із знайомим, щоб обговорити деталі продажу, останній негласним чином записав бесіду на диктофон. Згодом цією ж особою було подано скаргу до спеціального антикорупційного підрозділу поліції зі ствердженням, що заявниця захотіла отримати від нього неправомірну вигоду у вигляді нового авто за ухвалення рішення в цивільній справі на його користь. Заступником генерального прокурора було санкціоновано використання «моделі симуляції злочинної поведінки» терміном в 1 рік. Восени 1998 р. заявницю затримали у її кабінеті у процесі одержання іншої неправомірної вигоди від знайомого. Ще через два роки її засудили до позбавлення волі на чотири роки із позбавленням права працювати на посадах публічної служби на 5-річний термін. Під час відхилення її касаційної скарги, Верховний Суд вказав, що попередні відомості щодо її

готовності прийняти неправомірну вигоду підтвержені тим, що вона прийняла пропозицію і на неї не здійснювали зовнішній тиск. Таку пропозицію не годиться розглядати як активне підбурювання до учинення злочину. Водночас Верховний Суд зауважив, що, попри доводи заявниці, поліцейські не могли призупинити розслідування після того, як вона отримала перший грошовий внесок, позаяк задля кваліфікації її дій необхідно установити, чи дотримає вона слова, ухваливши рішення на користь позивача. Немає інформації про те, що заявниця вчиняла злочини раніше, зокрема пов'язані з корупційною діяльністю. Однак ініціатива у зазначеній справі надходила від приватної особи. З уваги на те, що у нього була поліцейська підтримка, пропонуючи заявниці виплатити значну суму, і у нього були технічні засоби, щоб записати розмову, можна допустити, що поліція здійснювала вплив на хід подій. Утім, Європейський суд не був згідний з низкою вимог заявниці про те, що поліцією було допущено зловживання, акцентуючи на її обов'язку перевірити заяви про порушення кримінальної справи і значущість протистояння впливу судової корупції на верховенство права в межах демократичного суспільства. Вирішальну роль виконує не поліція, акцентується на поведінці указаної особи та заявниці. Отож, Європейський суд зазначає: можна доводити, що поліцейські «приєдналися» до злочину, а не ініціювали його, тобто зауважено на пасивному підбурюванні [4]. Відтак представники правоохоронних органів від імені держави сприяли запобіганню злочинній діяльності. А це неодмінна ознака демократичного суспільства.

Під час розгляду ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу С. В. Якімова акцентує на: 1) економічних ознаках, котрі передусім охоплюють можливість здійснити безпосередню чи опосередковану грошову оцінку, якщо виникнуть особисті немайнові права, які сутнісно схожі на майнові; 2) динамічних ознаках неправомірної вигоди, котрі відтворюють характер незаконної дії, пов'язаної з грошима, перевагами, пільгами, послугами, нематеріальними активами, будь-якими іншими нематеріальними чи негрошовими вигодами, тобто їх пропозиція, обіцянка, надання або отримання. З уваги на ступінь подібності ознак, які характеризують неправомірну вигоду, порівняно з різними видами

підкупу, варто акцентувати на: а) загальних ознаках неправомірної вигоди, які однаково притаманні підкуповуванню службових осіб – юридичних осіб публічного права; службових осіб – юридичних осіб приватного права, незважаючи на організаційно-правову форму; осіб, котрі надають публічні послуги; працівників підприємств, установ чи організацій; а також підкупу виборців, учасників референдуму; б) спеціальних ознаках неправомірної вигоди, що виявляють низку конструктивних відмінностей кримінально-правового поняття «неправомірна вигода», зважаючи на різні види підкупу [175, с. 298].

Щодо наукових статей з питань кримінально-правових аспектів підкупу, то варто відзначити такі: Ярошенко О. Д. «Щодо криміналізації окремих проявів активного та пасивного підкупу» (2012); Шемякін О. В. «Деякі питання притягнення до кримінальної відповідальності за підкуп особи, яка надає публічні послуги» (2012); Ризак Я. «Предмет комерційного підкупу за Кримінальним кодексом України» (2012); Цитряк В. Я. «Особистісні характеристики учасників корупційного підкупу у сфері державної службової діяльності» (2012); Шелехов А. О. «Особистісні характеристики учасників корупційного підкупу у сфері державної службової діяльності щодо характеристики типових способів вчинення злочинів у бюджетній сфері» (2012); Веретянников В. О. «Деякі аспекти доцільності існування кримінальної відповідальності за провокацію хабара або комерційного підкупу» (2013); Ризак Я. В. «Суб'єкт підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (2013); Пунда О. О. «Комерційний підкуп службової особи, юридичної особи приватного права» (2013); Нерсесян А. С. «Комерційний підкуп: соціально-правова природа злочину» (2013); Комісарчук Ю. А. «Підкуп за кримінальним законодавством України» (2014); Кушпін В. П. «Кримінально-правова характеристика підкупу особи, яка надає публічні послуги» (2014); Березнер В. В. «Спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового характеру в боротьбі з підкупом працівника підприємства, установи чи організації» (2015); Боровікова В. В., Якімова С. В. «Види підкупу як кримінально караного корупційного правопорушення в Україні» (2015); Веретянников В. В.

«Відповідальність за провокацію корупційного правопорушення в зарубіжному кримінальному праві» (2015); Ярошенко О. Д. «Генезис положень національного закону про кримінальну відповідальність за активний підкуп публічної службової особи» (2015); Неміч Ф. Ю. «Генезис поняття підкупу в кримінальному законодавстві України» (2015); Ус О. В. «Провокація підкупу: аналіз складу злочину й питання кваліфікації» (2015); Перешивко О. С. «Міжнародні стандарти криміналізації підкупу особи, яка надає публічні послуги» (2015); Неміч Ф. Ю. «Зміст поняття «підкуп» у законодавстві окремих країн Європейського Союзу» (2015); Боровікова В. С. «Види підкупу як кримінально караного корупційного правопорушення в Україні» (2015); Кушніт В. П. «Активний і пасивний підкуп службової особи юридичної особи публічного права за кримінальним законодавством України (2015); Якімова С. В. «Про систематизацію ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу за Кримінальним кодексом України» (2015); Якімова С. В. «Вимагання, у зв'язку з підкупом, за кримінальним законодавством України» (2015); Саакян М. Б. «Провокація у розшуковій діяльності: історичний аспект» (2016); Штерн А. В. «Деякі аспекти доцільності кримінальної відповідальності за провокацію підкупу» (2016); Ярошенко О. Д. «Положення міжнародно-правових договорів щодо активного підкупу та особливості їх імплементації у кримінальне антикорупційне законодавство України» (2016); Батраченко Т. С. «Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за провокацію підкупу законодавства України та зарубіжних країн» (2016); Чернеча Ю. О. «Проблеми співвідношення понять «хабарництво» та «підкуп» у теорії кримінального права» (2016); Чернеча Ю. О. «Підкуп як родове поняття у кримінальному праві України» (2016); Батраченко Т. С. «Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за провокацію підкупу законодавства України та зарубіжних країн» (2016); Перешивко О. С. «Повторність як кваліфікуюча ознака підкупу особи, яка надає публічні послуги» (2017); Перешивко О. С. «Діяння як ознака об'єктивної сторони підкупу особи, яка надає публічні послуги» (2018); Перелигіна Р. В. «Щодо окремих аспектів

кримінальної відповідальності за провокацію підкупу» (2018); Святченко В. «Аналіз сучасного стану досліджень проблем протидії підкупу особи, яка надає публічні послуги» (2018); Гуйван П. Д. «До питання про кваліфікацію провокації підкупу: європейський досвід» (2019); Білоконь О. Г. «Поняття та види підкупу як наскрізного поняття в кримінальному праві України» (2020); Білоконь О. Г. «Поняття та види підкупу як наскрізного поняття в кримінальному праві України» (2020); Веретянников В. О. «Ознаки суб'єкта провокації підкупу: деякі питання кваліфікації та правозастосування» (2021).

Кримінально-правовим питанням провокації присвячено такі наукові статті: Попов І. М. «Провокація хабара або крайня (службова) необхідність?!» (2002); Бантишев О. Ф. «Провокація хабара як спеціальний вид співучасті у злочині» (2008); Альошина О. І. «Історичний аспект розвитку кримінально-правових норм про відповідальність за провокацію злочинів» (2005); Романова О. І. «Місце та значення кримінально-правової протидії провокації у боротьбі з корупцією та хабарництвом в межах державної політики» (2011); Загодіренко П. О. «Провокація злочину: кримінально-правовий аналіз та удосконалення діючого законодавства» (2013); Жлобінська Л. «Провокації правоохоронних органів на вчинення кримінальних правопорушень» (2014); Ус О. В. «Провокація підкупу: аналіз складу злочину й питання кваліфікації» (2015); Дудоров О. О. «Проблемні питання вимагання неправомірної вигоди при вчиненні підкупу службової особи юридичної особи приватного права» (2015); Штерн А. В. «Деякі аспекти доцільності кримінальної відповідальності за провокацію підкупу» (2016); Батраченко Т. С. «Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за провокацію підкупу законодавства України та зарубіжних країн» (2016); Клочко А. М. «Одержання неправомірної вигоди службовими особами правоохоронних органів» (2016); Марченко Т. Ф. «Відповідальність за провокацію підкупу в кримінальному законодавстві зарубіжних країн» (2022).

Слід також підкреслити значення праць, в яких наводяться позиції Європейського суду з прав людини та інших міжнародних нормативно-

правових актів у контексті провокації злочину: Ярошенко О. Д. «Особливості адаптації кримінального законодавства України до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи щодо криміналізації «активного підкупу»» (2013); Дроздов О. М. «Актуальні питання здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину у світлі практики Європейського суду з прав людини» (2016); Комарницька О. «Критерії визначення прокурором провокації за матеріалами рішень Європейського суду з прав людини» (2016); Зубрицька М. В. «Провокація злочину у правових позиціях Європейського суду з прав людини та у національній судовій системі» (2020); Веретянников В. О. «Правозастосовне тлумачення провокації кримінального правопорушення в практиці Європейського суду з прав людини» (2020); Буроменський М. В. «Правова оцінка «провокації хабара» як різновиду «провокації злочину» в практиці Європейського суду з прав людини» (2020).

Наукові праці, присвячені кримінально-правовим, кримінальним процесуальним і криміналістичним аспектам прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою

Серед дисертаційних робіт зазначеної категорії слід відзначити такі праці: Ярошенко О. Д. «Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)» (2013); Третяков Д. А. «Кримінальна відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі ст. 369 КК України» (2016); Крупко Д. І. «Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження)» (2005).

Також варто перелічити наукові статті зазначеної категорії: Альошина О. І. «Визначення провокації злочину в кримінальному праві України» (2005); Грудзур О. М. «Кримінально-правова характеристика провокації хабара за законодавством зарубіжних країн» (2009); Грудзур О. М. «Об'єктивна сторона провокації хабара» (2010); Грудзур О. М. «Окремі питання кваліфікації давання та одержання хабара, які вчинені за умов

провокації» (2010); Грудзур О.М. «Перспективи визнання суб'єктом провокації хабара загального суб'єкта злочину» (2010); Гродецький Ю. В. «Поняття неправомірної вигоди у кримінальному праві України» (2013); Кваша О. О. «Надання-одержання неправомірної вигоди як особливий випадок співучасті» (2014); Плекан В. В. «Місце посередника у механізмі необхідної співучасті щодо передання неправомірної вигоди» (2014); Бондаренко О. С. «Історичний аспект формування поняття «неправомірна вигода»» (2014); Крайник Г. С. «Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів в Україні» (2014); Сивопляс Ю. Ю. «Сучасний стан та перспективи вдосконалення поняття «неправомірна вигода»» (2015); Желік М. Б. «Обсяг поняття «неправомірна вигода» за кримінальним правом України» (2016); Канцер В. С. «Історичні аспекти встановлення відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» (2016); Желік М. Б. «Об'єктивна сторона складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди» (2017).

Щодо основних робіт із наукової спеціальності 12.00.09, то до таких слід віднести праці: Мишков Я. Є. «Методика розслідування хабарництва» (2005); «Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: методичні рекомендації» (2014); Шумейко Д. О. «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2015); Олійник С. В. «Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2016); Баганець О. В. «Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» (2017); «Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування» (2019); Андрейко Ю. О. «Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2020).

Також до цієї категорії можна віднести такі наукові статті: Олійник С. О. «Особливості використання поліграфа для запобігання та протидії отриманню

неправомірної вигоди службовою особою» (2016); Татаров О. Ю. «Актуальні питання досудового розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2014); Шульгін С. О. «Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку» (2017); Веретянников В. О. «До питання про встановлення ознак провокаційного діяння в складі злочину, передбаченого ст. 370 КК України» (2020); Холостенко А. В. «Шляхи оптимізації порядку розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди» (2013); Палій Н. Р. «Предмет і способи одержання службовою особою митних органів неправомірної вигоди» (2013); Тіщенко Є. І. «Інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди» (2017); Чернявський С. С. «Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2015).

Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою відображена у таких роботах: Степанюк Р. Л. «Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності» (2015); Андрійко Ю. О. «Проведення допиту при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: питання класифікації» (2015); Баганець О. В. «Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2016); Щербакова Г. «Огляд місця події при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди у сфері вищої освіти» (2014); Холостенко А. В. «Проблематика проведення огляду під час розслідування злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди» (2013); Грібов М. Л. «Контроль за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом: питання законності» (2021);

Погорецький М. А. «Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності» (2016); Моцний Д. О. «Провокація вчинення злочину при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у контексті захисту прав людини» (2018); Штерн А. «Провокаційна діяльність правоохоронних органів та її відмінність від правомірних заходів контролю за вчиненням злочину» (2018); Комаренко Я. «Провокація злочину чи негласна слідча дія: точка зору Європейського суду з прав людини» (2017); Панова А. В. «Проблемні питання відмежування провокації вчинення злочину від негласної діяльності з його контролю у кримінальному провадженні» (2015); Грибовський О. В. «Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії під час виявлення й фіксації одержання неправомірної вигоди» (2015); Грібов М. Л. «Прихована фіксація фактів одержання неправомірної вигоди службовою особою в публічно доступних місцях» (2016); Холостенко А. В. «Питання забезпечення кримінального провадження, що виникають при розслідуванні злочинів у сфері одержання неправомірної вигоди» (2014).

Питанням доказування під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою приділено увагу у роботах таких авторів, як: Брисковська О. М. «Проблеми доказування фактів одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2014); Жовтан П. В. «Предмет доказування у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2014); Баганець О. В. «Поняття й значення предмета доказування у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2015); Баганець О. В. «Щодо визначення суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2015); Баганець О. В. «Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: окремі проблемні питання» (2015). Бобровник О. В. «Доказування слідчим прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні» (2017).

Криміналістичним аспектам прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою присвячені праці: Шумейко Д. О. «Способи прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою як елемент криміналістичної характеристики» (2015); Базір С. С. «Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди судьями» (2015); Олійник С. В. «Деякі елементи криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2016); Давиденко В. С. «Криміналістичне забезпечення з'ясування обставин одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2017); Никифорчук Д. Й. «Взаємодія оперативних підрозділів з органами досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження щодо одержання неправомірної вигоди службовими особами, які обіймають відповідальні посади» (2014); Белік Л. С. «Деякі аспекти планування оперативних комбінацій при документуванні злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди» (2016); Палій Н. Р. «Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів» (2014); Белік Л. С. «Взаємодія оперативних підрозділів без з іншими правоохоронними органами, органами управління та населенням при проведенні оперативних комбінацій під час документування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди» (2013); Грибовський О. В. «Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди» (2015); Ахтирська Н. М. «Використання можливостей лінгвістичної експертизи для встановлення ознак провокації» (2021); Палій Н. Р. «Тактична операція «Затримання злочинця» при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів» (2014); Драгоненко А. О. «Статус особи, що надає неправомірну вигоду» (2014).

Отже, незважаючи на численність наукових праць, присвячених кримінально-правовим питанням провокації підкупу, а також розслідування прийняття пропозиції, обіцянки, або одержання неправомірної вигоди в Україні

на рівні дисертацій, досліджень, присвячених формуванню основ розслідування провокації підкупу, не проводилося. З огляду на наведене, ми визначили питання, що потребують першочергового розроблення й стосуються змісту криміналістичної характеристики, обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування, типових слідчих ситуацій та алгоритмів дій слідчого, які є характерними для початкового та наступного етапів розслідування цих кримінальних правопорушень, а також особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу.

1.2. Поняття та зміст основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу

Криміналістична методика, будучи синтезуючим розділом криміналістики, акумулює у собі засоби та методи криміналістичної техніки та тактичні прийоми стосовно специфіки умов та завдань розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень. Зміст методики розслідування утворює сукупність криміналістичних рекомендацій та системи наукових положень як підстави побудови та адаптації цих методик, тобто загальних положень методики розслідування кримінальних правопорушень.

Найбільший інтерес у дискусії становлять загальні положення про криміналістичну характеристику, які виконують роль своєрідного ознайомлення з сутністю її предмета, завдань, структури, джерел, зв'язку з іншими галузями криміналістики. Предметом обговорення є також поняття структури, принципів формування криміналістичних методик, криміналістичної характеристики та класифікації кримінальних правопорушень, слідчих ситуацій та ін. Не вдаючись до дискусії, погодимося, що це впливає на розробку окремих методик розслідування. У рамках нашого дослідження необхідно докладніше зупинитися на одній з найдискусійніших категорій методики розслідування

злочинів – криміналістичній характеристиці. Адже, не розкривши її значення, важко розглядати питання, окреслені у дисертації.

Аналіз наукових досліджень у цій сфері доводить, що у юридичній літературі наявна велика кількість визначень криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Незважаючи на певною мірою їхню подібність, можна виділити кілька підходів до розуміння цієї категорії.

У першому підході криміналістична характеристика представлена як сукупність особливостей обставин кримінального правопорушення. Авторами другого підходу вона розглядається як система ознак кримінального правопорушення. Об'єднує обидва підходи те, що розгляд криміналістичної характеристики здійснюється вченими, дотримуючись сукупності обставин певного виду кримінального правопорушення. Частково з цією позицією можна погодитися, проте щодо неї виникають деякі заперечення.

У кожному кримінальному правопорушенні (та їх групі) можна виявити коло практично орієнтуючих ознак, що мають значення для розслідування та побудови криміналістичних рекомендацій. Це дозволяє розглядати криміналістичну характеристику як систему даних про ознаки, властивості та особливості кримінальних правопорушень (сукупність даних про них). Таким чином, вона становитиме систематизований опис закономірностей злочинної діяльності, відображатиме ці ознаки та властивості.

На думку А. П. Шеремета, криміналістичну характеристику утворює система даних щодо певних видів злочинів, ознак суб'єкта злочину, його мотивів, предмета посягання, обстановки, злочинних способів, котрі надважливі у виявленні й розкритті зазначених дій за допомогою криміналістичних засобів, прийомів і методів. Криміналістична характеристика вважається системою, яка вміщує ознаки й відомості щодо закономірних зв'язків слідів, що виражаються через відповідний ступінь вірогідності, встановленою на основі узагальнення цих матеріалів кримінальних проваджень й апробованих за допомогою слідчої практики. Означені дані слугують основою для того, щоб побудувати систему типових версій, які застосовуються задля вирішення конкретного слідчого

завдання, висунення робочих версій [170, с. 367–368]. Мета такого елемента методики розслідування – розробити науково обґрунтовані, апробовані на практиці рекомендації, а також пропрацювати найбільш раціональні напрями слідчого пошуку, зважаючи на виявлені взаємозв'язки серед окремих криміналістично значущих даних у певному виді кримінальних правопорушень.

Отож, не дискутуючи з приводу трактування криміналістичної характеристики, доходимо висновку про те, що під криміналістичною характеристикою слід розуміти систему типових ознак певного виду кримінального правопорушення, за допомогою яких можна визначити конкретний алгоритм дій для слідчого щодо встановлення даних про особу злочинця, обставин та обстановки вчинення, пошуку слідової інформації для встановлення обставин кримінального правопорушення, з метою встановлення істини у кримінальному провадженні, що сприятиме його швидкому, повному та неупередженому досудовому розслідуванню.

Крім цього, внаслідок розвитку основ учення про механізм злочину виникають негативні погляди на криміналістичну характеристику злочинів. Такі міркування певною мірою можуть бути пов'язані також із висловлюванням Р. С. Белкіна, який стверджував, що криміналістична характеристика злочинів як наукова категорія перетворилася на ілюзію, зжила себе, не виправдала сподівань на неї вчених і практиків. Однак серед більшості вітчизняних учених-криміналістів ця ідея не набула підтримки. Аналіз наукових джерел доводить, що термін «криміналістичний механізм злочину» слугує для позначення того, як і в якій обстановці протікало кримінальне правопорушення, як воно виникло, до яких наслідків призвело, якими явищами супроводжувалося, який порядок і розташування його складових тощо. Фактично, механізм злочину – це категорія, яка відображає функціональну сторону конкретного явища, нерозривно пов'язану зі структурою його елементів.

Ще одним дискусійним, на наш погляд, є питання компонентного складу криміналістичної характеристики. Пов'язано це з тим, що загальна кількість

структурних компонентів тієї чи іншої криміналістичної характеристики залежить від особливостей досліджуваної категорії злочинів. Саме тут кожен дослідник, керуючись своїми переконаннями, може сформулювати такі види даних і таку їхню систему, яка є найбільш прийнятною. Отже, ми можемо мати з цього питання стільки думок, скільки вчених вважають за необхідне їх висловити. Нам видається, що це не здійснює негативного впливу на теорію криміналістичної характеристики, а навпаки – стимулює розвиток наукових поглядів і, зокрема, розробку тих ідей, які можуть стати фундаментальними.

Нас насамперед цікавить зміст криміналістичної характеристики провокації підкупу, який в теоретичному значенні є нерозробленим. Це ускладнює розкриття та розслідування такої категорії кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що метою створення криміналістичної характеристики окремого виду кримінальних правопорушень є розробка науково обґрунтованих, апробованих практикою рекомендацій, а також найбільш раціональних напрямів слідчого пошуку на основі виявлених взаємозв'язків між окремими криміналістично значущими даними певного виду кримінальних правопорушень. Тобто, щоб слідчий, встановивши одну або кілька складових злочину, що розслідується, міг з достовірністю або доволі високим ступенем ймовірності припускати існування інших, ще не встановлених елементів розслідуваної події.

Відтак, узагальнюючи думки вчених, можна дійти висновку про те, що криміналістична характеристика – це система типових ознак певного виду кримінального правопорушення, за допомогою яких можна визначити конкретний алгоритм дій для слідчого щодо пошуку слідової інформації для встановлення обставин кримінального правопорушення та істини у кримінальному провадженні.

Вважаємо, що максимально прийнятно у такому розумінні позиція про те, що загальну логічну підставу поділу може становити елемент складу кримінально караного діяння. З огляду на це, у межах криміналістичної

характеристики можна виокремити кілька блоків даних щодо типових способів підготовки, безпосередньо вчинення та приховання злочинів, стосовно типової обстановки та обставин учинення; щодо особи потерпілого і типового предмета кримінального правопорушення; стосовно особи злочинця, мотиву та мети злочину, відтак відомостей про його сліди.

Як аргументує Г. О. Гончарук, елементами криміналістичної характеристики пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди можна вважати особу злочинця, предмет злочинного діяння, спосіб його скоєння та низку обставин, за яких учинено злочин (за що було надано, запропоновано, обіцяно предмет злочину), адресат неправомірної вигоди [50, с. 22].

С. В. Олійник до елементів криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 368 КК України, зараховує такі елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особу типового злочинця; 4) особу типового потерпілого; 5) обстановку вчинення злочину (місце і час, знаряддя і засоби) [96, с. 311].

О. В. Пчеліна, зважаючи на особливості механізмів вчинення злочинів у межах службової діяльності, запропонувала включити у криміналістичну характеристику указаних злочинів перелік таких елементів, як особа злочинця; спосіб і протиправні технології; обстановка їх вчинення й предмет посягання; сліди злочину [119, с. 191–192].

Л. М. Казанська у структуру криміналістичної характеристики злочинів, скоєних у сфері корупції, запропонувала включити такі складові, як-от: 1) особа злочинця; 2) спосіб учинення та приховування злочину; 3) обстановка (час і місце вчинення); 4) предмет; 5) мета і мотиви; 6) завдана шкода; 7) потерпілі та треті особи [56, с. 171].

І. В. Федоренко аргументує, що як основні елементи зазначеної криміналістичної характеристики провокації підкупу можна розглядати: особу злочинця; способи провокації підкупу й предмет посягання; обстановку вчинення та низку типових слідів [151, с. 111].

Отож, узагальнюючи викладене, пропонуємо таку структуру основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу, що

включатиме відомості про: 1) спосіб кримінального правопорушення; 2) засоби вчинення; 3) обстановку; 4) місце та час; 5) особу злочинця; 6) мотив та мету; 7) сліди [129, с. 205–206].

Загалом зауважимо, що спосіб вчинення злочину є міжгалузевим об'єктом вивчення низки юридичних наук: кримінального права, кримінології, кримінального процесу та криміналістики. Причому кожна наука вивчає його під власним кутом зору, з позиції своїх «службових» функцій.

Спосіб злочину в процесі дослідження змісту елементів криміналістичної характеристики окремих видів злочинів у більшості випадків виділяється як домінуючий і найбільш важливий. Адже вибір того чи іншого способу вчинення злочину свідчить насамперед про відповідні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється злочинна дія.

Спосіб злочину в криміналістиці визначається як комплекс дій, які виконуються злочинцем у певному порядку і спрямовані на досягнення злочинної мети. Пропонується також розрізняти спосіб злочину в двох розуміннях – у широкому, включаючи в це поняття як саме вчинення, так і приховування злочину, й у вузькому, маючи на увазі лише безпосереднє вчинення злочину. Спосіб злочину становить систему дій з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища і властивостями особистості, що можуть бути пов'язаними з використанням відповідних знарядь і засобів, умов, місця й часу.

Вважаємо, що спосіб вчинення провокації підкупу включає дії з підготовки до його вчинення, дії з безпосереднього вчинення та подекуди його приховування. Так, готуючись до вчинення підкупу, провокатор підшукує знаряддя та засоби, обирає час, місце вчинення та знаряддя та засоби реалізації підкупу тощо. Розглядаючи диспозицію ст. 370 КК України, безпосереднім способом вчинення провокації підкупу є дії службової особи з підбурення особи на: пропонування; обіцянку; надання неправомірної вигоди; прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

На думку В. П. Кушпіта, способи підкупу можуть бути різноманітними, проте судова практика їх зводить до двох основних: 1 – простий, що полягає у безпосередньому врученні неправомірної вигоди особі, яка надає публічні послуги, передача через посередників або третіх осіб; 2 – завуальований, сутність якої зводиться до того, що факт надання-одержання неправомірної вигоди маскується у зовні законну цивільно-правову угоду чи виконання трудових зобов'язань і набуває вигляду цілком правомірної операції (різні виплати, премії, погашення боргу, договір купівлі-продажу, кредитування, консультування, санаторно-курортне лікування тощо) [82, с. 206].

Розглядаючи класифікацію, наведену автором, на підставі аналізу слідчої практики та власного практичного досвіду, зробимо висновок, що під час провокації підкупу зазвичай переважає завуальований спосіб підкупу.

Попри те, провокація хоч і сутнісно схожа на підбурювання чи організацію давання або одержання неправомірної вигоди, та не збігається з цими поняттями. Їх розмежовують за такою низкою ознак: 1) провокацією в будь-якому разі здійснюється посягання на суспільні взаємини, пов'язані з виявленням та розкриттям злочину; а організацією чи підбурюванням до надання або отримання неправомірної вигоди на такі суспільні зв'язки не можна посягати; 2) провокацію вчиняють і за допомогою дії, і через бездіяльність, а організацією і підбурюванням є винятково активні дії; 3) за співучасті кожним співучасником неодмінно усвідомлюється: він учиняє злочинне діяння спільно з іншою особою (як співучасть не визнаються дії, котрі об'єктивно спонукали до вчинення злочину і настання злочинних результатів, однак не були охоплені умислами співучасників як вчиненими у спільний спосіб) [75, с. 181]. Водночас спровокованою особою може й не усвідомлюватися те, що вона скоює злочин, потрапивши під провокаторський вплив.

Як вважає В. С. Картавцев, форма вираження дії у процесі провокації злочину – це суспільно небезпечна дія. Іншими словами, активна поведінка винної особи. Що стосується форм провокації підкупу, то вони переважно різні (можна наголосити на порадах, натяках, рекомендаціях, побажаннях і т. д.).

Форма провокації також може мати усний вияв, тобто проявлятися через жести, демонстрацію зображень та ін. Знаряддя учинення зазначеного злочину можуть становити різні засоби. Переважно акцентують на неправомірній вигоді у вигляді грошей та носіях інформації (приміром, на телефонному або факсимільному зв'язку, Інтернеті). Особа, яка здійснює провокацію, або діє таємно, або створює такі умови й обставини, які викликають в іншого намір учинити такий злочин. Об'єктивно дії, котрі спрямовано на вчинення провокації, у будь-якому випадку мають передувати злочинним діям особи, яка зазнає провокації. Попри те, обстановка, за якої вчиняється злочин, здебільшого не тільки передуює діянню людини, яку намагаються спровокувати, а й формуванню у неї намірів скоїти злочин [57, с. 228–229].

Оскільки провокація підкупу ґрунтується на прийнятті пропозиції, обіцянки або отриманні неправомірної вигоди, вона охоплює низку таких понять, як: 1) прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди службовою особою; 2) одержання неправомірної вигоди службовою особою; 3) пропозиція неправомірної вигоди службовій особі; 4) обіцянка неправомірної вигоди службовій особі; 5) надання неправомірної вигоди службовій особі [97, с. 141].

На основі даних практики розслідування кримінальних проваджень за ознаками провокації підкупу можна виділити такі узагальнені способи підготовки (групи способів) провокації підкупу:

– встановлення даних про особу, яка збирається здійснити підкуп, посадові обов'язки, підпорядкованих осіб, коло спілкування, зв'язки, знайомства, матеріальний стан тощо;

– встановлення даних особи, яку збираються підкупити, зокрема посадові обов'язки, підпорядкованих осіб, коло спілкування, зв'язки, знайомства, матеріальний стан тощо;

– створення реальних причин та умов для того, щоб примусити особу погодитися, прийняти пропозицію, обіцянку чи отримати неправомірну вигоду;

– підшукування знарядь підкупу (неправомірної вигоди тощо);

– підшукування способу «підступу» до особи, яка збирається здійснити підкуп, та особи, яку збираються підкупити («потенційного підкупувача»);

– підшукування аргументів на свою користь чи користь третіх осіб, якщо особа відмовляється погодитися висловити пропозицію, обіцянку чи надати неправомірну вигоду;

– імітація несприятливих наслідків, або підшукування аргументів на свою чи користь третіх осіб, якщо особа відмовляється погодитися, прийняти пропозицію, обіцянку чи отримати неправомірну вигоду;

– ведення переговорів з особою, яку планується спровокувати підкупити, про розмір, форму, місце передання неправомірної вигоди та про інші значущі умови;

– узгодження місця й часу надання неправомірної вигоди, вивчення місцевості, вибір точки попереднього спостереження, шляхів укриття, якщо у разі затримання особи намагатимуться втекти або спотворити чи знищити предмет неправомірної вигоди;

– забезпечення алібі в разі затримання на місці вчинення злочину, зокрема боргові розписки або інші подібні документи [134, с. 476–477].

Окрім цього, за підготовкою до вчинення підкупу виділяють: а) підкуп з попередніми підготовчими діями до одержання неправомірної вигоди; б) підкуп без попередньої підготовки. З проаналізованих матеріалів кримінальних проваджень видається, що провокація підкупу із застосуванням попередніх підготовчих дій наявна у 100 % випадків (додаток В). Перелік підготовчих дій до підкупу містив попередню розмову й домовленість і безпосередньо, і через засоби зв'язку (йдеться про телефон), пов'язану з наданням-одержанням неправомірної вигоди. Відповідно до особливостей надання-отримання неправомірної вигоди й з огляду на коло учасників наголошують на: а) наданні-одержанні неправомірної вигоди без залучення посередника; б) наданні-одержанні неправомірної вигоди із залученням посередників. Зважаючи на результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень, у переважній кількості випадків провокація підкупу відбувалася за участі посередника. З огляду на форму пропозиції, акцентують на

таких вимогах неправомірної вигоди: 1) відкритій – йдеться про безпосередню вимогу дати неправомірну вигоду, підкріплену відкритими погрозами; 2) завуальованій – прямої вимоги надати неправомірну вигоду немає.

Зважаючи на характер службових дій отримувача неправомірної вигоди, явище підкупу розділяють на пов'язаний із учиненням: а) законної дії або бездіяльності, спрямованої на інтереси давача неправомірної вигоди; б) незаконної дії або бездіяльності, спрямованої на інтереси давача неправомірної вигоди. Відповідно до тривалості в часі наголошено на одноразовому підкупі та систематичному підкупі. Наявність попередніх змов серед групи осіб, організованої групи характеризує такі види підкупу: 1) якщо була попередня змова, щоб одержати неправомірну вигоду за наявності різних форм від однієї людини; 2) якщо зафіксована попередня змова, аби одержати неправомірну вигоду, за наявності різних форм впродовж конкретного часу від невизначених осіб; 3) якщо систематично одержувалася неправомірна вигода за наявності різних форм, ініційована організованою групою [174, с. 209–211].

Водночас варто зауважити, що спосіб безпосереднього вчинення кримінального правопорушення може бути з попереднім підготуванням або без нього. Загалом можемо вирізнити такі його різновиди:

- шляхом прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди;
- шляхом одержання неправомірної вигоди.
- шляхом вчинення інших правопорушень (адміністративних чи кримінальних) або без цього;
- з використанням власних службових повноважень або ж опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища та впливу на прийняття рішень іншими службовими особами;
- за використання посередників чи без таких.

Типовими способами безпосереднього вчинення провокації підкупу, за узагальненими результатами опитування працівників правоохоронних органів, є: 1) переконання особи вчинити пропонування (прийняти пропозицію), обіцянку чи надання (одержання) неправомірної вигоди шляхом умовляння (2,7%),

натякання (57,1%), давання порад і рекомендацій (70,5%) або 2) примушування шляхом давання вказівок (12,5%), обману (22,3%), шантажу (10,7%), погрожування (7,1%) (Додаток Б). В окремих випадках підбурювання до підкupu відбувається за допомогою вчинення іншого кримінального правопорушення, зокрема притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), що виражається, наприклад, у штучному створенні доказів обвинувачення, іншій фальсифікації. Вплив на особу з метою її переконання у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з пропонуванням (прийняттям пропозиції), обіцянкою чи наданням (одержанням) неправомірної вигоди, може здійснюватися безпосередньо під час особистих зустрічей чи опосередковано шляхом переписування за допомогою месенджерів, соціальних мереж, у мобільних додатках, пересилання повідомлень на електронні адреси тощо. Способами викриття дій особи, яка пропонувала, обіцяла чи давала неправомірну вигоду або прийняла пропозицію, обіцянку чи одержала таку вигоду, є їх фіксація за допомогою технічних засобів (75,9%), звернення до правоохоронних органів із відповідною заявою (86,6%), проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій (98,2%) [152, с. 195–196].

Отже, способи, що використовуються провокатором, незважаючи на різноманітність, зовні виражаються в обмежених видах, які можна класифікувати за такими підставами:

За формою активних дій, які виражає суб'єкт, провокуючи іншу особу до вчинення підкupu, слід вирізнити:

- а) словесний (розмова при особистій зустрічі, телефонна розмова тощо);
- б) письмовий (яка виникає рідше, наприклад, поштове відправлення).

За формою дій, напряду здійснення провокації підкupu – спроби передачі предмета злочину:

а) прямий (тобто спосіб вчинення злочину спрямований безпосередньо на вручення майна потенційному потерпілому, означає особистий контакт провокуючого та провокованого);

б) опосередкований (через посередника, родичів провокованого, його підлеглих тощо, або іншим шляхом, наприклад, переказ грошей на спеціально відкриті банківські рахунки на окремих осіб або прямо на ім'я провокованої особи, погашення боргу, що провокується без її відома).

За формою передачі предмета провокації підкупу:

– гласно, відкрито (тобто цей спосіб злочину спрямований на явне, незавуальоване для провокованого та інших осіб вручення предмета підкупу. За наявності мети створення штучних доказів злочину провокатор, сподіваючись використовувати як підказку провокаційну спробу неправомірної вигоди, передати вигоду при свідках, в умовах прихованої відеозйомки тощо);

– негласно або таємно від провокованого (полягає в підкиданні (означає потайки покласти) грошей або інших цінностей у сумку, одяг, шухляду письмового столу або між паперами на ньому тощо або таємні дії з реєстрації нерухомості, автотранспорту, перерахування коштів на рахунок вкладника, що провокується). Як різновид таємної передачі предмета провокації злочину, слід розглядати такі дії, коли провокатор для маскуванню провокації вуалює спробу передачі під будь-що (завуальована форма). Тобто, коли особа, яка провокується, взагалі не усвідомлює факту «передачі» їй речей (наприклад, у вигляді дорогого подарунка з нагоди професійного або іншого свята або дня народження провокованого, при цьому, коли він не здогадується про справжнє призначення «подарунка»; продаж дорогого; товару зі «спеціальною знижкою» або за «спеціальною ціною», програш під час азартної гри).

За кількістю учасників злочину:

– без третіх осіб (тобто провокатор – провокований);
 – за участю посередника (посередників), який не є співучасником злочину;
 – вчинення злочину групою осіб (найчастіше з розподілом злочинних ролей);
 – з використанням суб'єктом злочину інших (не повідомлених про наміри провокатора) осіб.

За обсягом провокаційних дій:

– системна провокація або провокаційна діяльність (можна було б цьому дати назву «махінація», тобто сукупність серій дій (інтриг), що викликають в іншому

рішучість вчинити злочин, наприклад, через почуття помсти, заздрості та інших низинних спонукань);

- ситуативна провокація – акт провокаційної поведінки [109].

За часом здійснення:

- короткочасний;

- тривалий.

За змістом способу відмінювання, спонукання, підбурювання до скоєння злочину (провокація може виявлятися як):

- загроза – залякування (примушує боятися), обіцянка заподіяти шкоду, зло (загроза є форма насильства – психічного);

- підкуп (відмінювання провокатором на свій бік провокованого подарунками: грошима та іншим майном, різноманітних послуг, виконанням робіт);

- обман (введення в оману);

- лестощі (лицемірне, догідливе вихваляння);

- фізичне та (або) психічне насильство над близькими особами, близькими родичами, іншими родичами провокованого та (або) над ним самим;

- переконання (впевненість, наприклад у безкарності, умовляння) – створення міцно сформованої думки, затверджений погляд на скоєння злочину (переконуючи, схиляє до злочинного діяння); переконання зазвичай полягає в роз'ясненні провокованого неправильності, невігідності для нього зайнятої позиції не йти назустріч «потребам» провокатора і заклик її змінити;

- пораді (часто переходить у дуже наполегливу, настійливу) – висловлюванні думки з приводу того, як вчинити, що зробити, або повчання;

- зловживанні владою, службовим становищем або авторитетом (наприклад, коли керівник установи (керуючий організації) ініціює дії свого підлеглого щодо керівників (менеджерів) нижчої ланки, маючи на меті виявлення з їхнього боку неправомірної вигоди, шляхом створення штучної обстановки (наприклад, нібито сформованих вакансій, можливого кар'єрного росту), що підштовхують зазначених осіб до скоєння злочину – за винагороду надати заповітне підвищення по службі завербованому провокатору);

– прохання (нерідко переходить у благання, в гаряче прохання) – звернення до підбурюваного, що закликає (благально) задовольнити якісь потреби, бажання.

Одним із основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу є дані про особу злочинця. За допомогою тлумачного словника з'ясуємо, що термін «особистість» походить від слова «особа». Своєю чергою, термін «особа» означає людину як члена суспільства. Водночас поняття «злочинець» тлумачиться як людина, яка вчиняє або вчинила злочин [102, с. 506].

В окремому правопорушникові не можна абсолютизувати будь-які злочинні його особливості. Однак у кожного злочинця можна виявити спільне, що характерне для всіх злочинців певної категорії. Важливо підкреслити, що будь-які соціальні, зовнішні умови проявляються в злочині, переломлюючись через особистість, тобто через її внутрішній світ. Тому особистість злочинця не лише відображає зовнішні умови життєдіяльності, але є активною стороною взаємодії з тим чи іншим середовищем, зазначає В. В. Бедь [16, с. 426–430].

Цікавою видається позиція В. В. Тацієнка, котрий під особою злочинця розуміє «соціальний тип громадянина, який характеризується антигромадською орієнтацією, дефективними правовою і моральною свідомістю, громадською небезпекою і протиправністю діяльності» [147, с. 34], але розкриває зазначене поняття у психологічному, соціальному та кримінологічному аспектах, а не криміналістичному.

Не можемо не погодитися із М. В. Салтевським, котрий стверджує, що особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики досліджується всіма ученими-криміналістами. Але досі невирішене і суперечливе питання про те, які ознаки і властивості особи злочинця необхідно вивчати та описувати. Відтак іноді особу злочинця характеризують у кримінально-правовому, а частіше – у кримінологічному аспекті, що найбільш розроблені в науці [126, с. 422].

Водночас С. С. Чернявський вказує, що дані про те, хто найчастіше вчиняє злочини певного виду (групи), хоча й ґрунтуються на науковому доробку кримінологів, проте активно застосовуються у слідчій практиці [159, с. 166].

Проте вважаємо, що криміналістика повністю не «копіює» дані про особу злочинця з кримінологічної чи кримінально-правової характеристики, а продукує знання про особу злочинця з огляду на свій предмет дослідження та завдання, які вона (криміналістика) виконує, вносячи в дані про особу злочинця якісно нові та інші відомості, що сприяють виявленню та розслідуванню злочину, і водночас використовуючи досягнення кримінологів із зазначеної проблематики.

Підтримуємо позицію А. П. Шеремета, котрий стверджує, що особа злочинця – це поняття широке, містить опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочину, пошуку злочинця, його ідентифікації та викриття у вчиненому злочині [170, с. 345]. Такої ж думки дотримуються В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко [80, с. 25], а також М. В. Салтевський, зазначаючи, що до таких властивостей людини належать: фізичні, біологічні і соціальні. Криміналістична характеристика – це такий опис рис зовнішності і внутрішніх властивостей людини, що дозволяє уявити образ людини, її портрет як соціально-біологічної істоти [126, с. 422].

Є. В. Пряхін наголошує на тому, що типова особа злочинця (як і типова особа потерпілого) є системою соціально-демографічних показників (стать, вік, освіта, місце праці, навчання, роботи, сімейний стан, судимість тощо), які дають змогу сформувати комплексний портрет особи у суспільстві. Крім вказаних відомостей інформативного характеру, на думку вченого, криміналістично значущими є знання психоемоційного стану та поведінки особи злочинця. Також Є. В. Пряхін вважає, що інформація такого ґатунку може впливати на розслідування чи призначення покарання [71, с. 256].

А. П. Шеремет і В. Ю. Шепітько вказують, що система ознак особи злочинця охоплює ознаки демографічні, а також ті, що відображають деякі моральні властивості, психологічні особливості (наприклад, риси характеру тощо) [72, с. 278; 93, с. 185; 170, с. 345].

На думку Р. Л. Степанюка, вивчення особи злочинця всіма юридичними науками повинно здійснюватись із обов'язковим урахуванням положень

кримінального права щодо загального та спеціального суб'єкта злочину [142, с. 78], відтак не можемо з'ясувати відомості про типову особу злочинця без урахувань положень кримінального законодавства та теорії кримінального права.

Як вважає О. Кваша, особа, якою створюється перелік зовнішніх обставин для учинення корупційного правопорушення, не має статусу службової особи. Вона лише діє задля захисту інтересів останньої. Отож, зазначена особа не може зазнати відповідальності згідно зі ст. 370 КК України, в якій наголошено на підставах відповідальності для службових осіб як спеціальних суб'єктів. Відтак особа, яка провокує, взагалі не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки її діяння не становлять підбурювання до скоєння корупційного злочину, не здійснюючи безпосередній вплив (зв'язок) на особу [59, с. 123].

З огляду на вивчення правозастосовної практики і зважаючи на висловлені в межах кримінально-правової доктрини позиції про зазначену проблематику, В. О. Веретянников аргументує, що серед ознак, котрі уможливили кваліфікацію дій прокурора, слідчого чи працівників оперативних підрозділів, як на провокації учинення злочину варто наголосити на: а) меті, сутність якої становить заохочення особи до скоєння злочину; б) активній формі поведінки указаних осіб, яка проявляється як здійснення впливу на людину, умовляння, спонукання її до злочинних дій; в) відсутності схильності та бажання особи вчинити злочин, якщо була реальна можливість його учинити; г) наявності повних відомостей про те, що через відсутність ініціативних діянь указаних осіб злочин не був би вчинений [23, с. 116].

Аналізуючи законодавчі норми кримінальної відповідальності за провокацію підкупу, на нашу думку, не можуть бути злочинцями особи, кримінальна відповідальність за підкуп яких передбачена в інших нормах КК України, а саме:

1. Службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України).

2. Особа, яка надає публічні послуги (аудитор, нотаріус, оцінювач, інша особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням

публічних послуг, зокрема послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій) (ст. 368-4 КК України).

3. Виборець, учасник референдуму, член виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160 КК України).

4. Працівник підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України).

5. Особи, які відповідальні за результати офіційних спортивних змагань (ст. 369-3 КК України).

6. Свідок, у випадку його підкупу, шляхом перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України).

Суб'єктом учинення аналізованого злочину може бути тільки службова особа, що зрозуміло із диспозиції ч. 1 ст. 370 КК України, а також службова особа правоохоронних органів.

Відповідно до абз. 1 ч. 1 примітки до ст. 364 КК України, службовими особами у ст.ст. 364, 368, 368-2, 369 КК України закріплені особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Проте, як бачимо, у цьому переліку немає службової особи в контексті ст. 370 КК України. Тому виникають розбіжності в розумінні службової особи як суб'єкта злочину, передбаченого ст. 370 КК України, на відміну від поняття неправомірної вигоди, що передбачено в примітці до ст. 364-1 КК України.

Нашу думку також поділяють науковці з кримінального права, які підкреслюють, що відповідальність за злочини, суб'єктом яких може бути лише службова особа, настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними або службовими повноваженнями [94, с. 125].

Д. А. Бондаренко, досліджуючи службову особу як особу злочинця службових злочинів, зробив висновок, що сукупність особистих ознак, які є специфічними для злочинців такого виду, за змістом неоднорідні і можуть бути умовно розподілені в три основні групи: 1) відомості про ознаки, які характеризують службове становище особи; 2) дані про форму вини службової особи та інші ознаки (мотив, ціль та інші обставини); 3) дані про обставини, які характеризують особу злочинця та відображають причини і умови, які сприяли вчиненню злочину [19, с. 77].

Верховний Суд України у постанові від 12 грудня 2011 року № 5-26кс11 зазначив, що зловживанням службовим становищем є використання службових повноважень, пов'язаних зі здійсненням (реалізацією) повноважень, якими службова особа наділена займаною посадою, всупереч інтересам служби. Водночас зловживання службовим становищем виникає не лише за вчинення службовою особою діяння в межах своєї компетенції, тобто діяння, пов'язаного з власними повноваженнями, але й у випадках, коли службова особа використала авторитет своєї посади й мала можливість через своє службове становище давати вказівки, рекомендації підпорядкованим організаціям й контролювати їх [111, с. 8–9].

М. А. Шепотько службову особу правоохоронного органу як суб'єкта провокації підкупу пропонує визначати як фізичну особу, яка працює в створюваних державою утвореннях (органах, службах, установах, підрозділах тощо), виконання службових обов'язків якої пов'язано з реалізацією однієї (або декількох) з таких функцій: оперативно-розшукова діяльність; досудове розслідування в кримінальних провадженнях; досудове розслідування в адміністративних провадженнях; адміністративна, профілактична, охоронна функція поліції; судовий розгляд та винесення вироків, рішень, ухвал та/і постанов

судів у кримінальних та адміністративних провадженнях; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів; припинення правопорушень під час переміщення людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон; припинення правопорушень під час незаконного використання лісу, незаконного полювання, незаконного заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом [168, с. 170].

Погоджуючись із твердженням науковиці, вважаємо, що, доводячи правовий статус службової особи, необхідно вилучити і приєднати до матеріалів кримінального провадження такі документи: 1) накази про її влаштування на роботу і призначення на посаду; 2) копію трудової книжки або послужний список; 3) посадову інструкцію, положення про посаду, або положення про орган, або контракт, законодавчі акти та інші нормативні матеріали, які регулюють діяльність і поведінку посадової особи; 4) особовий рахунок щодо отримання всіх грошових сум за період роботи; 5) картку речового та грошового забезпечення (для військовослужбовців і співробітників деяких правоохоронних органів); 6) таблиць робочого часу; 7) довідку про заробітну плату за період, що цікавить слідство; 8) декларацію з відомостями про доходи та майно; 9) особисту справу посадової особи. У випадках, коли суб'єкт є представником влади і його повноваження безпосередньо передбачені законодавчим актом, слід долучити до матеріалів витяг із закону або іншого нормативного акта, в якому відображено права та обов'язки, відповідальність, а також посилання на те, що особа, яка займає таку посаду, є представником влади або наділяється адміністративно-господарськими або організаційно-розпорядчими повноваженнями.

Про необхідність вивчення кола службових обов'язків, повноважень і компетенції службової особи на підставі спеціальних інструкцій, положень, наказів вказує і А. П. Шеремет [170, с. 409].

Проте варто пам'ятати про два аспекти. По-перше, не завжди посадова особа є службовою, оскільки поняття «посадова особа» є ширшим; по-друге,

для наявності складу злочину необхідно доказати не тільки наявність статусу службової особи, а й факт зловживання ним для досягнення злочинних цілей, про що ми вказували.

У підтримку зазначеного проаналізуємо позицію О. А. Слабченка, котрий вказує, що єдиною умовою віднесення службової особи до суб'єкта злочину, передбаченого ст. 191 КК України, є те, що сфера його адміністративно-господарських, організаційно-розпорядчих, владно-представницьких службових повноважень надає змогу безпосередньо та/або опосередковано через підлеглих чи інших осіб, яким винний має право висувати обов'язкові до виконання вимоги, зокрема незалежно від службової підпорядкованості, відчужувати майно – обертати на свою користь чи користь інших осіб або іншим чином вирішувати його юридичну долю. На думку О. А. Слабченка, службова особа, яка має належний комплекс означених повноважень, лише в тому випадку може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 191 КК України, якщо привласнення, розтрата чи інше заволодіння чужим майном здійснюється шляхом використання вказаних повноважень усупереч інтересам служби, тобто зловживаючи ними. Під час вчинення привласнення, розтрата чи заволодіння майном виконання трудових (службових) обов'язків і реалізація прав, обумовлених займаних посадою, відбувається всупереч цільовому призначенню наділення ними службової особи [139, с. 274].

На думку Є. В. Григорової, суб'єкти вчинення підкупу виборця учасника референдуму – це передусім учасники виборчого процесу, які, залежно від діянь, що характеризують спосіб вчинення таких злочинів, автор дослідила у межах трьох груп: особи, які пропонували, обіцяли або надавали неправомірну вигоду виборцям-учасникам референдуму (вчиняли активний підкуп); особи, які приймали пропозицію, обіцянку або одержували неправомірну вигоду (виборці), – суб'єкти пасивного підкупу; особи, які одночасно виконували і роль надавачів, і роль отримувачів неправомірної вигоди. Як окремий елемент криміналістичної характеристики означеного злочину, особа злочинця виявляє стійкі кореляційні зв'язки з іншими її складниками. Вона безпосередньо впливає на характеристику

способів вчинення цього злочину, включаючи методи залучення до такої злочинної діяльності інших осіб (зокрема тих, хто перебуває у службовому підпорядкуванні), слідову картину злочину, предмет злочинного посягання (кошти або надання певних матеріальних цінностей і переваг), а також визначає напрями та форми протидії правоохоронним органам [51, с. 161–162].

На думку І. І. Когутича, у контексті розгляду службових осіб у виробничій і фінансово-господарській діяльності слід наголосити на: 1) керівниках підприємств, установ, організацій, незважаючи на форму власності, їхніх заступниках і начальниках підрозділів, котрі, відповідно до їхнього службового становища, реалізують низку господарсько-розпорядчих функцій; 2) особах, які облікують матеріальні цінності й контролюють їх використання (йдеться про бухгалтерів, обліковців, контролерів тощо); 3) матеріально відповідальних особах, до чиїх обов'язків уходить забезпечити зберігання товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, відпускати (видавати) їх за встановленими нормами і правилами, обов'язково відображаючи прибутки і видатки у первинному документообігу (акцентовано на прибуткових і видаткових накладних, ордерах, товарно-матеріальних накладних тощо). До цього переліку І. І. Когутичем зараховано і тих осіб, котрим увірено майно під звітність відповідно до разового документа, чи тих, котрі згідно із законом підлягають повній матеріальній відповідальності [61, с. 707].

Однак ми не можемо погодитися із крайнім твердженням науковця, оскільки матеріально відповідальна особа є службовою тільки у тому випадку, коли вона виконує адміністративно-господарські функції, зокрема не збереження майна, а установлення порядку такого збереження і забезпечення контролю за ним. На цьому також акцентує О. А. Слабченко [139, с. 274–275].

Відповідно, окремим елементом відомостей про типову особу злочинця, тобто службову особу, яка вчиняє провокацію підкупу, є дані про обставини, які характеризують особу злочинця та відображають причини і умови, які сприяли вчиненню злочину. Основною причиною вчинення заволодіння чужим майном є бажання збагатитися, тобто користь. З приводу умов, які сприяють вчиненню

злочину, то вважаємо, що їх дослідження є прерогативою кримінології, тому з'ясовуватимемо обставини, які характеризують особу злочинця.

Повністю погоджуємося із думкою Р. Л. Степанюка, котрий вказує, що розкрадач-службова особа об'єднує риси економічного та службового злочинця [142, с. 83], що фактично і «вирізняє» зазначеного злочинця серед інших. Своєю чергою, також наголошуємо, що саме соціально-професійні ознаки особи виділяють її як суб'єкта кримінального правопорушення досліджуваної категорії [48, с. 125]. Такий тип злочинності прийнято називати «білокомірцевою».

Термін «білокомірцева злочинність» (white-collar crime) уперше вжив член Американської асоціації соціологів Едвін Сазерленд на щорічній зустрічі асоціації у 1939 році. Він же запропонував і його визначення: «Різновид нелегальної економічної діяльності, яка здійснюється респектабельними представниками соціуму в межах їхньої професійної діяльності». О. Є. Користін поняття «білокомірцева злочинність» трактує як «здійснення нелегальної економічної діяльності фізичними і юридичними особами, а також їх об'єднаннями з метою одержання максимальної економічної вигоди». До основних видів «білокомірцевої злочинності», яка є базовою складовою сучасного нелегального підприємництва, науковець відносить і привласнення державного та корпоративного майна [67, с. 22–23].

Справедливо зазначає Д. А. Бондаренко, що сукупність психологічних властивостей особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики службових злочинів зумовлюють особливості займаної посади та специфіка кола наданих владних чи посадових повноважень. Така сукупність, на думку вченого, визначає напрям і суть злочинної діяльності конкретної особи [19, с. 75].

Особа злочинця досліджуваного злочину характеризуються комплексом ознак, які створюють систему, до якої науковці включають такі групи: вікові, статеві, гендерні, фізичні, освітні, соціально-демографічні, психологічні, соціально-психологічні, моральні, соціально-професійні, ділові якості, професійні навички, інші типові відомості, які мають криміналістичне значення.

Змальовуючи психологічний портрет, зокрема із моральними якостями, особи злочинця у провокації підкупу, можна зазначити, що насамперед це особистості з конкретною стійкою вираженою корисливою цільовою установкою та мотивацією, які розглядають своє службове становище як засіб збагачення та вирішення особистих матеріальних проблем.

На цій рисі злочинця акцентують і Р. Л. Степанюк [142, с. 83], й І. І. Когутич [61, с. 707] та ін. Р. Л. Степанюк недаремно називає найбільш небезпечними саме корисливих злочинців [142, с. 83].

Крім того, службовці – це зазвичай лідери, особи, які впливають на інших, авторитетні, можуть бути тиранами стосовно підлеглих. Такі особи характеризуються хитрістю, вмінням обманювати, егоцентризмом, цинізмом, підвищеною самооцінкою, надмірною впевненістю у своїх силах, налаштованістю на суттєвий ризик (але переважно виправданий), винахідливістю, вмінням швидко пристосовуватися до змін. У таких осіб наявні завищені життєві матеріальні стандарти та вимоги, тому вони мають високий матеріальний рівень і благополуччя або намагаються його досягти, а також зазначені особи намагаються виглядати добропорядними та респектабельними.

Водночас особа злочинців досліджуваної категорії має розгалужені особисті і ділові стосунки та зв'язки у різноманітних сферах життєдіяльності, зокрема зв'язки із корумпованими працівниками правоохоронних та контролюючих органів і представниками кримінального світу.

Про це також зауважує І. І. Когутич, котрий стверджує, що особи розкрадачів уміють прислужуватися для начальства, потрібних працівників правоохоронних та інших органів влади, які завдячують їм (злочинцям) тим, що не зважають на факти розкрадань або навіть самі стають учасниками цих злочинних груп [61, с. 707].

З приводу соціально-демографічних ознак особи злочинця провокатора підкупу, то до них належать вікові та гендерні (статеві) ознаки.

Провокацію підкупу вчиняють переважно особи середнього віку від 30 до 50 років. Водночас зазначимо, що саме у особи середнього віку на той час сформовані необхідні професійні навички, ділові якості та відповідні

інтелектуальні можливості, які необхідні для перебування на відповідній посаді, переміщення кар'єрною драбиною та вчинення досліджуваного злочину. Крім того, саме в цей час особа є життєво активною і у неї встановлюються життєві цінності, принципи та цілі. Провокацію підкупу переважно вчиняють чоловіки. Це пов'язано в основному з тим, що саме чоловіки зазвичай обіймають відповідні посади (Додаток В).

Так, за результатами емпіричного дослідження С. С. Чернявського, 78,0% осіб, які вчиняють фінансове шахрайство, є чоловіками [159, с. 177]. Водночас А. Л. Дудніков зауважує, що серед осіб, які вчиняють економічні злочини, порівняно з іншими видами злочинів, більша кількість жінок [53, с. 230]. Це пояснюється тим, що жінки підтримують матеріальні цінності, ведуть бухгалтерський облік, самостійно займаються бізнесом, створюючи власні фірми тощо [159, с. 177].

Щодо освітнього рівня та інтелектуальних можливостей особи розкрадача-службовця, то таким особам притаманний зазвичай доволі високий освітній рівень (переважно наявність вищої освіти, рідше – неповної вищої або середньої спеціальної), значний рівень інтелектуального розвитку. Про високі освітні «якості» особи злочинця вказаної категорії також йдеться у криміналістичній літературі [53, с. 230; 61, с. 707].

С. С. Чернявський також досліджував фінансове шахрайство: 81,6% притягнутих до відповідальності за вчинення злочинів зазначеної категорії мали вищу освіту; 14,4% – середню спеціальну [159, с. 177].

Саме наведені факти і свідчать про високу освіченість і значний інтелектуальний розвиток особи, що вчиняє службовий злочин. Оскільки вчинення та приховування таких злочинів потребує ретельної та скрупульозної підготовки, воно неможливе без залучення інтелектуальних ресурсів.

С. С. Чернявський, крім цього, уточнює, що така особа зазвичай має значний досвід фінансово-господарської діяльності різного функціонального рівня, є фахівцем у галузі діяльності фінансових установ, знає усі недоліки у технології проведення тих чи інших операцій [159, с. 177].

Зауважимо, що службовці-розкрадачі зазвичай добре знають законодавство, стежать за його змінами, оскільки це дає змогу використовувати його недоліки та прогалини для власного незаконного збагачення. Особа злочинця у такому випадку наділена тією сукупністю знань, без яких його злочинна діяльність неможлива. Тому вони зазвичай поєднують декілька професій: юрист, економіст, бухгалтер, технолог тощо. З метою приховування злочину особа добре розуміє ведення бухгалтерського обліку та звітності, призначення та проведення аудиторських перевірок тощо.

Чинний КК України у ст. 28 вирізняє такі форми співучасті: вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією [76]. У криміналістичному розумінні І. І. Когутич групи розкрадачів розподіляє на: 1) випадкові; 2) ситуативні з попередньою змовою; 3) організовані; 4) блоки розкрадачів, які складаються з декількох груп [61, с. 708].

Особа-провокатор нестиме відповідальність як пособник службової особи, яка з метою провокації організувала пропонування, надання чи одержання неправомірної вигоди.

Отож, якщо працівник поліції вмовить особу надати неправомірну вигоду службовій особі, яка не збиралася її ні просити, ні вимагати, з метою згодом викрити її, то він підлягатиме відповідальності за ч. 2 ст. 370 КК України, а особа-провокатор, тобто та, яка висловить таку пропозицію, надасть неправомірну вигоду – за ч. 5 ст. 27 і ч. 2 ст. 370 КК України.

Під час дослідження особи злочинця ми спробуємо запропонувати її поняття, абстрактно назвавши таку підбурювачем. Тобто, на нашу думку, підбурювачем є службова особа, яка вчинила провокацію підкупу, тобто дії з підбурення особи, спрямовані на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Відповідно, окремо виділятимемо особу, що зазнала підкупу, тобто особу потерпілого.

Дані про особистісні характеристики особи злочинця. Досліджувана категорія кримінальних правопорушень, вчиняється, як правило, співробітниками правоохоронних органів, які мають вищу юридичну освіту та певний досвід участі у розкритті та розслідуванні кримінальних проваджень. Вони поводяться під час попереднього слідства дуже впевнено, тому що знайомі з процесуальним порядком досудового розслідування і тактичними прийомами слідчих дій, що використовуються слідчими (їх відрізняє хороше знання предмета: механізму злочину і методів його розслідування), обирають власну контртактику, лінію поведінки на досудовому розслідуванні. Це призводить до високого рівня поінформованості цими суб'єктами злочину про наявні у слідства докази. З цих причин протидія, яка ними активно виявляється слідству, має більш кваліфікований та ефективний характер.

Аналіз судової практики дав змогу виявити такі суб'єктивні причини здійснення провокації підкупу працівниками правоохоронних органів, це: а) провокаційні дії як наслідок правової невідповідності чи професійної деформації працівників правоохоронних органів. Нерозуміння, іноді пряме ігнорування вимог закону, прагнення досягти хороших показників у службовій діяльності за будь-яку ціну; б) особистісна мотивація. Остання трапляється значно рідше, проте її найважче виявити і, отже, здійснити правову оцінку. В її основі – переважно особисті неприязні відносини, конфлікт інтересів та ін. Останнім часом можна спостерігати й такі випадки, коли правоохоронні органи дедалі більше втягуються у конкурентну боротьбу у політиці, бізнесі та інших сферах діяльності. Особиста мотивація може виражатися у прагненні отримати вигоду немайнового характеру та обумовлена такими спонуканнями, як прагнення до просування по службі в особистих інтересах (кар'єризм), бажання прикрасити дійсне становище із протидією корупції. Останній мотив, пов'язаний з бажанням покращити кількісні та якісні показники, розкриває прагнення висунутись, підвищитись у службі.

Провокація підкупу відбуваються і таким спеціальним суб'єктом злочину, як посадова особа або особа, яка виконує управлінські функції у певній

установі чи організації. Такі особи здебільшого мають вищу спеціальну освіту, різнобічно освічені. Це зумовлює обрання (вигадування) ними дуже завуальованих способів здійснення провокації. Додамо, що ця категорія потенційних винних зазвичай наполегливо і наполегливо обстоюють свої інтереси, вступають у поєдинок зі слідчим, оперативним співробітником; вони в усьому бачать торг, зокрема й своє звільнення з кримінальної відповідальності. Нерідко на виправдання своїх злочинних дій вони, а також їхні захисники, посилаються на такий мотив скоєння злочину, який часто формулюється в слідчих і судових актах, як «неважко зрозумілих інтересів служби». До провокації злочину вони найчастіше вдаються з помсти, щоб скомпрометувати конкурента по службі, із заздрості, з кар'єристських міркувань, з користі.

До провокації вдаються протидіючі розслідуванню учасники кримінального процесу, які бажають скомпрометувати слідчого (довідувача). Аналогічно у деяких випадках діють і недобросовісні учасники підприємницької діяльності, які бажають таким чином усунути чесного чиновника, з яким не вдається змовитися з приводу «правильного» вирішення того чи іншого питання (наприклад, щодо приватизації, реєстрації юридичної особи, ліцензування підприємницької діяльності, погодження документації на будівництво, регулювання землекористування) або зробити його згідливим. Так само діє недбайливий учень, що прагне обійти принципового викладача, щоб прибрати його або зробити поступливим у питанні отримання заліку або потрібної оцінки на іспиті.

Провокатор і посередник – це здебільшого тонкі психологи (знавці людської психології), вони вміють грати на людських слабкостях (жадібності, скупості, заздрості і т. д.), використовувати несприятливі для потенційних потерпілих збіги обставин (матеріальні труднощі, конфлікти, неприязні стосунки тощо), викликати відповідний психологічний настрій. Можна сказати так: провокатор і посередник протиставляють грубій силі розум (хитрість, підступність, спритність, винахідливість). Багато з них володіють усною мовою (вміють добре говорити і навіть володіють красномовством).

Провокація зазвичай ґрунтується на безпринципності та певних приватних інтересах. Здійснюючи провокацію, суб'єкт має моральну установку на лицемірство та обман. Тому йому властиві лукавство, хитрість і підступність, а також холодний розрахунок, не обтяжений моральними міркуваннями. Провокатор уміє домовлятися зі своєю совістю. Дії провокатора диктуються найчастіше заздрістю, ненавистю і прагненням скористатися нещастям особи, що провокується.

Загалом суб'єктом розглядуваного злочину є особа, яка досягла 16 років. У провокатора є тільки прямий умисел, причому цей умисел спрямований не на вигляд і наслідки вчиненого провокованим злочину, а на сам факт (подія) його скоєння. Тут провокатор із самого початку керується навіть не бажанням заподіяти злочинний результат цьому об'єкту, а прагненням викрити провоковану особу в момент вчинення злочину або шантажувати її створюваними штучними доказами злочину.

Із приводу ще одного елементу характеристики службової особи як особи злочинця – відомостей про форму вини, **мотив і мету злочину**, хочемо наголосити, що провокація підкупу є умисним (характеризується прямим умислом) корисливим злочином.

А. Л. Дудніков ціль і мотив вчинення злочину відносить до об'єктивних факторів, які детермінують спосіб злочину у сфері економічної діяльності [53, с. 229].

Як справедливо зазначає М. В. Зенова, для злочину, передбаченого ст. 191 КК, обов'язковим є корисливий мотив – одержання вигоди майнового характеру і мета – незаконно збагатитися чи збагатити іншу особу за рахунок обернення чужого майна на свою чи користь інших осіб [55, с. 292].

Так, О. В. Діжурко зауважує про мотиви зловживання владою чи службовим становищем, вказуючи, що корисливий мотив, інший особистий мотив або мотив задоволення інтересів третіх осіб є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони зловживання [52, с. 288].

Розглядаючи мотив та мету провокації підкупу в законодавчих конструкціях суміжних кримінальних правопорушень, зазначимо, що такими можна назвати

приклад із вироку, яким особу засуджено за ч. 1 ст. 354 КК України, за те, що останній, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на підкуп особи, яка працює на користь підприємства, шляхом пропозиції та надання неправомірної вигоди, усвідомлюючи те, що Особа Б. є робітником Троїцького лісництва, знаходячись в автомобілі, дістав задалегідь приготовані гроші та поклав їх на панель біля ручки коробки перемикання передач, запропонувавши їх таким чином Особі З як неправомірну вигоду, у власних інтересах, для сприяння останнім здійснення незаконної порубки лісу [44].

Проте, варто зазначити, що мотиви службової особи, яка вчиняє досліджуване нами кримінальне правопорушення, є виключно службовими, а мета – загальною, та представлена тим, щоб у подальшому викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Обстановка вчинення злочину пов'язана з іншими елементами криміналістичної характеристики провокації підкупу. Криміналістичний зміст категорії «обстановка вчинення злочинів» стосовно суспільно небезпечних діянь економічного спрямування охоплює значно ширше коло явищ, ніж звичайні фізичні умови місця і часу, що зазвичай є достатнім у характеристиці цього елемента криміналістичної характеристики злочинів загальнокримінального спрямування.

Обстановкою досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є умови, які спонукали службову особу-провокатора до вчинення провокації підкупу. Такі умови характеризуються прямим умислом із метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи з використанням службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягали у вчиненні дій з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди і в кінцевому результаті – викрити особу, що вчинила провокацію, – того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

За допомогою вивчення місця вчинення злочину, яке є елементом криміналістичної характеристики, можна дати відповідь на питання про те, де вчинено злочин. Як місце вчинення злочинних дій можна виокремити: квартиру, будинок, вулицю, місце, де вживають спиртні напої, відлюдне місце, гай тощо. Важливу роль виконують також місця, у яких тривала підготовка до скоєння злочину або де залишено сліди, які вказують на злочинну подію, або де заховані їх ознаки. Під час розслідування злочинів варто наголосити на: 1) місці, в якому здійснено підготовку до злочину; 2) місці, де безпосередньо вчинено злочин; 3) місці, на якому залишено сліди (у загальному значенні) злочинного посягання; 4) місці, де приховано сліди злочину, знаряддя і засоби його скоєння, предмет злочинного посягання. Перелік ознак місця злочину визначається через вид посягання і його спосіб [93, с. 184].

Місцем вчинення провокації підкупу є місце (приміщення, місцевість), де відбуваються активні дії з боку підбурювача, спрямовані на вчинення провокаційних дій щодо особи, яка зазнає підбурення.

Аналізуючи слідчу практику, зауважимо, що місцем провокації підкупу були: службове приміщення – 71%; відкрита місцевість – 26%; приміщення закладів громадського харчування (бари, ресторани) – 2%; інше – 1%. Вчиняли досліджуване нами кримінальне правопорушення з 11 до 17 год. у 96,2% випадків (Додаток В).

Під предметом безпосереднього злочинного посягання в криміналістиці В. С. Кузьмічов і Г. І. Прокопенко розуміють найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження [80, с. 253]. М. В. Салтевський також так трактує зазначену категорію, але уточнює, що це найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі і предмети) органічного і неорганічного походження, що є матеріальним вираженням суспільних відносин [126, с. 420].

Більш повним, на наш погляд, є трактування предмета злочинного посягання В. Ю. Шепітька, відповідно до якого предмет злочинного посягання – це речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті або інші суспільні відносини [72, с. 278; 93, с. 185].

М. В. Салтевський також наголошує на тому, що, порівняно з кримінально-правовим поняттям предмета злочину, предмет безпосереднього посягання криміналістично становить людина, тобто її тіло, розглянуте у межах фізико-біологічної системи, що в різних взаємодіях відображається у матеріальному середовищі, адже низка суспільних відносин органічно пов'язується з речами і виявляється як речі [126, с. 420].

І. І. Когутич не формулює визначення поняття «предмет злочинного посягання», а надає перелік «можливих» таких предметів, називаючи їх: коштами, цінними паперами, матеріальними цінностями (сировина, паливо, матеріали, напівфабрикати, готові вироби), зважаючи на їхню споживчу вартість, які можна віднести до різноманітних джерел посягання (наголошено на підзвітних цінностях, неврахованих цінностях, створених у процесі їх виготовлення за рахунок залишку) [61, с. 547].

Як і В. Ю. Шепітько, вважаємо, що ознаки предмета злочинного посягання в криміналістичних характеристиках можуть мати різні зв'язки [72, с. 278; 93, с. 185]. Від предмета злочинного посягання залежить спосіб вчинення злочину, який може вказувати на особу злочинця і слідову картину, тощо.

Крім того, М. В. Салтевський наголошує: «Для криміналістичної характеристики предмет злочинного посягання – це насамперед слідоутворюючий об'єкт, які сліди він може залишити на взаємодіючих матеріальних об'єктах (тілі злочинця, потерпілого, обстановці місця події). Тому опис саме цих ознак дає можливість найбільш об'єктивно прогнозувати наявність слідів-відображень у матеріальній сфері» [127, с. 420], підкреслюючи важливість зазначеного елемента криміналістичної характеристики.

Так, Р. Л. Степанюк зазначає, що предметом посягання під час вчинення економічних і службових злочинів можуть бути нерухомі речі (нерухоме майно, нерухомість), зокрема підприємства як єдині майнові комплекси; рухомі речі (транспортні засоби, твори мистецтва, ювелірні вироби, дорогоцінні метали тощо); майнові права та обов'язки; гроші; валютні цінності; цінні

папери; послуги; інформація; результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності.

Крім того, Р. Л. Степанюк «майно як предмет злочинів» поділяє на дві групи: а) предмети безпосереднього впливу; б) супутні предмети злочинів [127, с. 60].

Попри це, зазначимо, що Р. Л. Степанюк супутнім предметом злочинів називає інший основний або додатковий предмет. Йдеться, на думку науковця, найперше про предмети неправомірної вигоди і документи – предмети підроблення [142, с. 64].

Ми ж, своєю чергою, хочемо заперечити щодо цього твердження, оскільки неправильно, на наш погляд, до майна як предмета одного виду злочинів відносити, по-перше, предмети іншого виду злочинів, а, по-друге, предмети і речі, які не є майном, позаяк не наділені його зазначеними юридичними, фізичними та економічними ознаками, зокрема документи – предмети підроблення, які взагалі щодо вчинення аналізованого злочину виступають не предметом (навіть і супутнім) злочинного посягання, а саме засобом вчинення вказаного злочину. Це ж стосується і предмета провокації підкупу.

Так, І. М. Осика вказує, що в криміналістичних характеристиках документи розглядаються з двох позицій: як предмет злочинного посягання та як засіб підготовки, безпосереднього вчинення і маскуванню злочинів, які взаємопов'язані і мають вплив один на одного. У сучасних умовах боротьби з економічною злочинністю в окремих методиках розслідування окреслилася проблема дослідження документів, насамперед як засобу вчинення корисливих злочинів [99, с. 23]. Зазначені положення підтверджують нашу вказану позицію.

Варто зазначити, що нині у зв'язку із розвитком новітніх технологій в обіг увійшли також електронні гроші. Так, електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формах [116].

Не можемо не погодитися із думкою Р. Л. Степанюка, котрий стверджує, що найбільш розповсюдженим предметом економічних злочинів є гроші, які

перебувають в обігу у готівковій (грошові знаки) і безготівковій (записи на банківських рахунках) формах [61, с. 702; 126, с. 485; 71, с. 323].

В. Ю. Шепітько наголошує на тому, що, точно встановивши предмет злочинного посягання, можна відмежувати злочин від того, що суміжний з ним. Низка тих або інших ознак предмета посягання може виступати як пом'якшуюча або обтяжуюча обставина одного й того самого злочину або слугувати перетворенню злочину – він стане особливо тяжким [72, с. 278; 93, с. 185].

Своєю чергою, під предметом безпосереднього злочинного посягання в криміналістиці В. С. Кузьмічов і Г. І. Прокопенко розуміють найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження [80, с. 253]. М. В. Салтевський також так трактує зазначену категорію, але уточнює, що це найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі і предмети) органічного і неорганічного походження, що є матеріальним вираженням суспільних відносин [126, с. 420].

Більш повним, на наш погляд, є трактування предмета злочинного посягання В. Ю. Шепітька, відповідно до якого предмет злочинного посягання – це речі матеріального світу, впливаючи на які особа посягає на ті або інші суспільні відносини [72, с. 278; 93, с. 185].

Так, Л. М. Казанська пропонує таку типологію предметів злочинів, пов'язаних з корупцією: а) грошові кошти; б) переваги; в) пільги; г) послуги; д) нематеріальні активи; е) інше майно [56, с. 72].

В. В. Плекан здійснив поділ неправомірної вигоди на такі види: вигода, що має грошовий характер (грошові кошти, інше майно, пільги, деякі переваги, нематеріальні активи), та вигода, яка має негрошовий характер (переваги й інші вигоди негрошового характеру) [105, с. 19].

Утім, ми дотримуємося думки, що неправомірна вигода як предмет комерційного підкупу має майновий характер і повинна отримувати грошову оцінку. Саме поняття неправомірної вигоди, яке фігурує у міжнародно-правових документах, присвячених протидії корупції, має вживатися у тексті КК України для позначення предмета злочинів, що становлять кримінально карану корупцію [120, с. 123–124].

У криміналістичній літературі зазначається, що до неправомірної вигоди, як предмета розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди, тобто злочинів, передбачених ст. 369 КК, можуть бути віднесені: а) грошові кошти; б) переваги; в) пільги; г) послуги; д) нематеріальні активи; е) інше майно. З криміналістичної точки зору, а саме з огляду на слідоутворюючі властивості, більш продуктивною виглядає класифікація предметів надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди службовій особі на реальні та символічні [50, с. 22–23].

Предмет злочину, який передбачено ст. 370 КК України, становить неправомірна вигода. Її дефініція міститься в примітці до ст. 364-1 КК України. Неправомірною вигодою вважають грошові кошти або інше майно (акцентовано на перевагах, пільгах, послугах, нематеріальних активах, будь-яких інших нематеріальних чи матеріальних вигодах), щодо якого здійснюють пропозицію, обіцянку, надають або отримують незаконно [101, с. 290]. Також предметом злочинного посягання провокації підкупу є певні блага, що спонукають провокатора на дії, спрямовані на провокацію підкупу.

На нашу думку, сліди провокації підкупу виглядають так: сліди ідеальні; сліди матеріальні; сліди у процесуальних документах; сліди у документах та чорнових записах; сліди на носіях (аудіозаписи, відеозйомка); сліди на ЕОМ/мобільних терміналах та інше.

Відтак типовими матеріальними слідами для цього виду злочинів є:

– повідомлення особи, що зазнала провокації, а також докази, надані такою особою, на підтвердження факту підкупу. У цьому повідомленні відображаються такі відомості: 1) прізвище, ім'я, по батькові службовця, що заповнив повідомлення представнику наймача (роботодавця) про всі випадки звернення до нього осіб з метою підбурення його до отримання неправомірної вигоди, його посада, підрозділ, де працює; 2) усі відомі відомості про особу, яка схиляє (провокує) службовця до отримання неправомірної вигоди; 3) спосіб провокації (підкуп, загроза, обіцянка, обман, насильство тощо); 4) час та дата відміни до злочину; 5) місце провокації; 6) обставини провокації (телефонна

розмова, особиста зустріч, повідомлення у месенджері тощо); 7) інформація про наявність (відсутність) домовленості про подальшу зустріч та дії учасників провокації підкупу тощо. Матеріали, додані до заяви про кримінальне правопорушення особою з приводу провокації підкупу, а саме: зафіксована бесіда з особою, отримані від неї пояснення щодо поданих матеріалів тощо;

– носії відеозапису (відеоінформація про провокацію, що знаходиться на матеріальному носії). Місцем скоєння злочину часто є службові кабінети провокованих, інші приміщення, а також ділянки місцевості, які можуть виявитися обладнаними камерами відеоспостереження (наприклад, міські камери, відео з правоохоронного органу, відео з бодікамер працівників правоохоронного органу із забезпечення безпеки громадян), які, можливо, зафіксували факт вчинення злочину, його підготовку або приховування;

– документи оперативного підрозділу, якими оперативники документували обставини здійснення спроби передачі предмета підкупу: рапорт або акт оперативного співробітника, яким були оформлені результати оперативно-розшукових заходів/негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до нього у вигляді матеріальних носіїв інформації (аудіо- або відеоносії), зразки застосованої люмінесцентної речовини, використаної для того, щоб помітити предмет підкупу;

– предмет підкупу, його упакування;

– зразки хімічних препаратів, ватні тампони зі змивами з поверхонь долонь рук підозрюваного, рукавички, за допомогою яких оглянуто гроші під час огляду місця події та проведено освідування, тампони зі змивами з поверхні робочого столу підозрюваного;

– мобільні телефони підозрюваних і свідків, сім-картки, карти пам'яті, носії з відеозаписами, системні блоки комп'ютерів та інші магнітні носії інформації;

– чорнові записи на листках, а також записи в зошитах, блокнотах, перекидних настільних календарях, записниках та ін., що стосуються організації та здійснення провокації підкупу;

- документи (зокрема, офіційні – листи, клопотання тощо);
- протоколи: огляду та помічення коштів спеціальною хімічною речовиною; обшуку, огляду місця події, що підтверджують факт виявлення помічених грошей у підозрюваного; огляду речових доказів, що підтверджують інші обставини кримінального провадження;

- інші документи, які можуть бути використані як доказ фактів чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження: чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів, переданих службовій особі; рахунки ресторанів, готелів; що фіксують одержання квартири, кредиту, одержання або купівлю автомашини; ощадні книжки, поштові перекази та ін., що свідчать про передавання неправомірної вигоди; протоколи засідань, посвідчення про відрядження, що відображають факти незаконних дій, виконаних за неправомірну вигоду; що відображають дії особи, яка надає неправомірну вигоду в інтересах особи, яка її отримує. й зафіксовані в бухгалтерських документах про одержання незаконної премії, заробітної плати, видачі путівки для відпочинку; особисті записи службової особи, що фіксують ті чи інші обставини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди (листи, записки тощо);

- звернення провокатора про факт провокації підкупу до правоохоронного органу, які можуть бути і анонімними, тобто письмовими зверненнями, в яких не вказуються прізвище та поштова адреса, за якою має бути направлена відповідь цим правоохоронним органам;

- документи, в яких відображені факти, що свідчать про контакти провокуючого та провокованої особи (поштові відправлення провокатора на адресу провокованого, журнали реєстрації відвідувачів та записи на прийом, відомості про білінг тощо);

Сліди, відображені у висновках криміналістичних експертиз, згідно з якими:

- на банкнотах та інших предметах, вилучених у підозрюваного, виявлено нашарування спеціальної хімічної речовини, що має спільну родову належність;

- ідентифіковано сліди рук: особи, яка надала неправомірну вигоду, на окремих предметах обстановки кабінету службової особи (у разі заявлення

останньої про те, що зазначена особа ніколи не була в цьому кабінеті); службової особи на конверті або іншій упаковці з переданими поміченими грошима або іншими матеріальними цінностями; інших осіб, які брали участь в одержанні неправомірної вигоди [134, с. 103].

При розслідуванні провокації підкупу носіями слідів більшою мірою виступають люди, у свідомості яких відображено провокаційні дії, і через це вони слугують джерелом інформації про них. Серед ідеальних слідів злочину найбільш значущими є відомості, отримані від співробітників провокованого і провокуючого або посередника, членів їхніх сімей, знайомих, сусідів, випадкових свідків події, що розслідується (наприклад, відвідувачів у приймальні провокується); осіб, які були присутні під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, допущена провокація; понятих, які були залучені для переконання факту затримання спровокованої особи; конфіденти, залучені оперативними працівниками тощо.

Насамкінець підкреслимо, що основна ознака, котра вирізняє поняття криміналістичної характеристики, – це кореляційні взаємозв'язки поміж складовими, які не можна розкрити за допомогою жодної іншої характеристики. Володіючи даними про них, вивчивши кореляції серед них, можна сформулювати низку обґрунтованих, цілеспрямованих рекомендацій з розслідування. Так простежується перелік кореляційних зв'язків між складовими криміналістичної характеристики правопорушення, яке ми вивчаємо. Акцентовано на: слідах – предметі посягання – способах учинення – даних щодо особи злочинця; особі злочинця – мотиві, меті – засобах – місці, часі – обстановці – способі учинення – слідах.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз літературних джерел засвідчив, що в теорії кримінального права, кримінального процесуального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності накопичений значний науковий доробок, який, з одного боку, дає змогу сформулювати чіткі уявлення про особливості функціонування інституту підкупу у кримінальному праві, а з іншого – базові уявлення про різні прояви провокації підкупу, їх розслідування, які є належною основою для розроблення наукових рекомендацій щодо основ методики розслідування провокації підкупу, які до сьогодні ще не укладено.

2. Криміналістична характеристика злочинів як важлива інформаційна основа для розробки методів розкриття і розслідування злочинів окреслює саме специфічні криміналістично значущі типові риси окремих видів і груп злочинів, а не кримінально значущі властивості нормативних елементів певного складу злочину. Отже, використання положень інших наук у криміналістичному пізнанні злочинної діяльності є необхідним. Однак об'єктивно для дослідження криміналістичної характеристики злочину включення як відправних моментів пізнання кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної характеристик недостатньо. Власне, утримання відрізняє термінологічно схожі елементи кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної характеристик від елементів криміналістичної характеристики злочину, такі як: спосіб кримінального правопорушення; обстановку, час, місце та предмет, знаряддя та засоби кримінального правопорушення; відомості щодо особи злочинця та потерпілого, мотив та мету провокації підкупу; відомості про сліди кримінального правопорушення.

3. Криміналістична характеристика провокації підкупу – це система, де поєднано взаємозалежні узагальнені відомості про типові криміналістично значущі ознаки складових механізму вчинення такого кримінального правопорушення, в котрих відображено низку закономірних кореляційних зв'язків серед цих елементів і які використовують, щоб розробити наукові рекомендації, а також побудувати й

перевірити версії у процесі розслідування, оптимізувати методіку розслідування та практичне використання засобів, прийомів і методів криміналістики під час швидкого, повного та ефективного розслідування таких кримінальних правопорушень.

Кореляційними зв'язками між елементами криміналістичної характеристики досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є: сліди – предмет посягання – способи вчинення – дані про особу злочинця; особа злочинця – мотив, мета – засоби – місце, час – обстановка – спосіб вчинення – сліди.

4. Особою злочинця (підбурювачем) є службова особа, яка вчинила провокацію підкупу, тобто дії з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Особою потерпілого у кримінальних провадженнях є особа, що зазнала підкупу.

5. Спосіб учинення провокації підкупу охоплює дії, пов'язані з підготовкою до його вчинення, дії з безпосереднього вчинення та часто дії з його приховування. Так, готуючись до вчинення підкупу, провокатор підшукує знаряддя та засоби, обирає час, місце вчинення та реалізації такого майна тощо. Безпосереднім способом вчинення провокації підкупу є дії службової особи з підбурення особи на: пропонування; обіцянку; надання неправомірної вигоди; прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

6. Місцем вчинення провокації підкупу є місце (приміщення, місцевість), де відбуваються активні дії з боку підбурювача, спрямовані на вчинення провокаційних дій щодо особи, яка зазнає підбурення.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

2.1. Обставини, які підлягають установленню під час розслідування провокації підкупу

Що стосується обставин, які підлягають установленню, то вчені-криміналісти, досліджуючи цю проблематику, називали останню обставинами, що підлягають доказуванню, з'ясуванню тощо. Щоб розмежувати вказані поняття, годиться розгорнути тлумачний словник сучасної української мови, де визначено сутність дієслова «встановлювати», тобто розкривати або обґрунтовувати щось, доводячи, підтверджуючи» [21, с. 208]. Попри те, дієслово «з'ясовувати» тлумачиться за значенням вивчати, надавати зрозумілості чомусь; визначати, встановлювати щось на основі конкретних даних, ознак тощо [21, с. 485]. На нашу думку, сутність поняття «встановлення» більшою мірою збігається зі змістом пошуково-пізнавальної діяльності, яка реалізується у процесі досудового розслідування злочинів. Відтак у межах нашого дослідження оперуватимемо поняттям «обставини, які підлягають установленню», розуміючи під цим поняттям не лише низку обставин, що підлягають доказуванню, а й інші, котрі безпосередньо не встановлені кримінально-процесуальним законом, однак їх неодмінно треба дослідити у розслідуванні певного виду кримінальних проваджень, з огляду на слідчі ситуації, які стаються, щоби забезпечити вирішення завдань кримінального провадження, окреслених ст. 2 КПК України.

Визначити перелік обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних проваджень, надзвичайно важливо. Як аргументує знаний криміналіст О. Н. Колесніченко, перед розглядом проблеми, пов'язаної із засобами, прийомами і методами розслідування, потрібно окреслити завдання й обставини, котрі підлягають установленню [63, с. 66].

Утім, у науковій площині тривають дискусії щодо питання, пов'язаного із визначенням важливості обставин, що підлягають установленню, між складовими криміналістичної методики, а саме – наголошено на їх співвідношенні з криміналістичною характеристикою. Чимало науковців дотримуються такої позиції: відмежовувати обставини, що підлягають установленню в кримінальному провадженні, від криміналістичної характеристики, вкрай необхідно [140, с. 14–15]. Приміром, В. І. Галаган, досліджуючи низку проблем з удосконалення методики розслідування окремих видів злочинів, у її структуру включає криміналістичну характеристику злочинів й перелік обставин, котрі підлягають установленню, як окремі, однак взаємопов'язані складові [49, с. 26].

На наш погляд, криміналістична характеристика й обставини, котрі підлягають установленню під час розслідування кримінального провадження, – це все-таки різні категорії, оскільки за допомогою предмета доказування визначається кінцева мета, а за допомогою криміналістичної характеристики можна віднайти чіткі шляхи й способи її реалізації. Дотримуючись позиції про доцільність виокремлення обставин, котрі підлягають установленню у кримінальному провадженні, підкреслимо: їх можна розглядати як низку систематизованих у кримінальному та кримінальному процесуальному праві фактичних даних, котрі і входять у предмет доказування, і сягають за його межі, без установлення яких неможливе повне й усебічне вивчення предмета доказування. Такі дані надважливі у вирішенні завдань кримінального провадження, коли йдеться про досудове розслідування та судовий розгляд.

У наукових працях сутність предмета доказування різниться на основі формального визначення, утім це поняття цілісне за змістом. Предмет доказування, як вважає М. М. Михеєнко, слугує сукупністю обставин, які передбачені у кримінально-процесуальному законі, установлення яких необхідно, щоби вирішити заяви та повідомлення щодо злочинів, кримінального провадження загалом чи судових справ на стадії виконання вироку, щоби застосувати процесуальні профілактичні заходи, коли йдеться про досудове розслідування чи його судовий розгляд [91, с. 99].

Зауважимо, що, правильно визначивши обсяг зазначених у межах конкретного кримінального провадження обставин, можна забезпечити наявність повноти, цілеспрямованості та об'єктивності вивчення події злочину. Попри те, якщо навмисно розширити предмет доказування, можна посприяти невинуватому затягуванню: і що стосується досудового розслідування, і якщо йдеться про судовий розгляд кримінального провадження. З іншого боку, у недозволеному обмеженні неодмінно міститься неповнота і навіть односторонність у розслідуванні кримінального провадження [60, с. 98].

На нашу думку, під час дослідження доцільно обмірковувати позиції деяких учених, котрі досліджували питання, пов'язані з розслідуванням злочинів, скоєних у процесі виконання службової діяльності.

Як аргументує В. С. Давиденко, сукупність обставин, пов'язаних із з'ясуванням події одержання неправомірної вигоди, варто розглядати водночас із переліком обставин, зафіксованих у ст. 91 КПК України, та кореляційній зв'язці з низкою окремих елементів криміналістичної характеристики окресленого злочину. Наголошено на:

- часі, місці, способі, інших обставинах одержання неправомірної вигоди;
- способі приховання злочинної події;
- колі учасників надавання й отримання неправомірної вигоди;
- тому, хто, кому надав неправомірну вигоду, чи брав у цьому участь посередник(и);
- особливостях взаємин серед учасників події злочину (службових, особистих, родинних);
- індивідуальних особливостях предмета неправомірної вигоди;
- хто був ініціатором предмета неправомірної вигоди саме за такого його вигляду;
- виявленні фактів вимагання неправомірної вигоди та їх характері;
- чи є корумпований правопорушник службовою особою, яке коло його службових обов'язків;
- джерелі надходження предмета неправомірної вигоди хабародавцю;

- вчинення чи невчинення котрих дій в інтересах іншої особи покладалося на службову особу;
- діях, котрі корумпований правопорушник встиг реалізувати;
- винуватості службової особи у вчиненні кримінального правопорушення (формі вини, мотиві, меті);
- виді й розмірі шкоди, суспільно небезпечних наслідках, спричинених корупційними діями, а також розмірі процесуальних витрат;
- кількості епізодів злочинних дій, вчинених службовою особою;
- наявності взаємозв'язку між фактом отримання неправомірної вигоди службовою особою та іншими злочинами, скоєними під час господарської діяльності, злочинами проти власності тощо;
- з'ясуванні обставин, що відображаються на ступені тяжкості скоєного кримінального правопорушення, обтяжують, пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або слугують як підстава, щоб закрити кримінальне провадження;
- встановленні обставин, що слугують як підстава для того, щоб звільнити особу від кримінальної відповідальності чи покарання;
- докладному вивченні особи усіх учасників надавання й отримання неправомірної вигоди (психологічно-психіатричний статус, характеристика, ставлення до виконання службових обов'язків, дотримання загальносуспільних цінностей, дії, виконані до і після злочину, спосіб життя, відвідування казино, розважальних закладів, заслуг, нагород, стягнень, заохочень, поведінка в побуті);
- визначенні причин і умов, котрі посприяли отриманню неправомірної вигоди службовою особою;
- профілактичній роботі, яку провадили у межах конкретної установи, організації, закладі чи колективі, аби попередити корупційні правопорушення, посилити її ефективність [10, с. 96–97].

О. Жупіна розділяє обставини, які слід встановити, розслідуючи насильницькі кримінальні правопорушення, що вчинили працівники ОВС, так:

- 1) джерела даних щодо кримінального правопорушення;
- 2) подія кримінального

правопорушення; 3) чи винуватий підозрюваний, обвинувачений у скоєнні кримінального правопорушення; 4) вид і розмір шкоди, якої завдано; 5) низка обставин, які охарактеризовують підозрюваного, обвинуваченого; 6) перелік обставин, які охарактеризовують потерпілого; 7) обставини, що вплинули на визначення ступеня тяжкості учиненого кримінального правопорушення, обтяжили чи пом'якшили покарання; 8) перелік обставин, котрі виключають кримінальну відповідальність [54, с. 148–149].

О. В. Баганець аргументує, що, окреслюючи обставини, котрі становлять основний факт, і які належить доказати стороні обвинувачення під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, варто акцентувати на: 1) події прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; 2) винуватості підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або отриманні неправомірної вигоди, формі вини, мотиву і меті. На обставинах, які є доказовими фактами, і які стороні обвинувачення належить доказати за досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, наголошено: 1) на обставинах, які впливають на ступінь тяжкості учиненого злочину, охарактеризовують особу підозрюваного, сприяють пом'якшенню та обтяженню покарання; 2) на обставинах, які розглядаються як підстава, щоб закрити кримінальне провадження; 3) на обставинах, які вважаються підставою для того, щоб звільнити особу від кримінальної відповідальності; 4) на розмірі процесуальних витрат [13, с. 209].

Зважаючи на зазначене, а також акцентуючи на аналізі слідчо-судової практики та опитуванні практичних співробітників, перелік обставин, які необхідно встановити, розслідуючи кримінальне провадження щодо провокації підкупу, гадаємо, варто згрупувати і наголосити на:

1. Загальних (іншими словами, тих, які пов'язані з подією кримінального правопорушення). У цій категорії варто виокремити:

а) інформацію стосовно часу, місця скоєння кримінального злочину;

– дані, які стосуються часу та місця, у яких діяла службова особа, щоб підбурити особу до пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди (підбурювача);

– інформація про час і місце, де було викрито того, хто запропонував, пообіцяв, дав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду (підбуреного);

б) дані, пов'язані зі способом провокації підкупу, що охоплюватиме спосіб готування, безпосереднє вчинення та приховування провокації підкупу. Сутність способу у цьому разі акцентує на діях службової особи, пов'язані з підбуренням особи до пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, аби згодом викрити ту особу, котра пропонувала, обіцяла, надала неправомірну вигоду або прийняла пропозицію, обіцянку чи одержала зазначену вигоду, а також інформація, що стосується засобів учинення кримінального правопорушення; а також інформація, пов'язана із готуванням і приховуванням їхніх слідів;

– дані щодо слідів готування, учинення та приховання провокації підкупу;

– інформація, що стосується предмета злочинного посягання (його кількісних і якісних характеристик), яким слугуватиме неправомірна вигода.

2. Особистих (інакше кажучи, тих, які пов'язані із відомостями щодо потерпілого й злочинця):

– інформація стосовно особи підбуреного;

– дані, які стосуються особи злочинця (підбурювача). Наголошено на фізичній особі, осудності, віку, ознаках, притаманних спеціальному суб'єкту (суб'єктом заволодіння майном, якщо службова особа зловживала своїм службовим становищем, вважається спеціальний, таким може бути тільки службова особа, кваліфікуючі ознаки щодо суб'єкта становить учинення дій службовою особою правоохоронного органу, тоді окремо вивчити слід перелік обставин виникнення змови поміж співучасниками, ким запропоновано скоїти злочин у певний спосіб, де й коли таке сталося, хто і які ролі визначив і поміж

ким серед співучасників розподілив їх, яку винагороду кожному було задалегідь визначено й фактично здійснено);

– дані щодо наявності взаємозв'язків між підбурювачем і підбуреною особою, а також із особами, яких у це залучено.

3. Додаткових (решті обставин, які важливі у кримінальному провадженні):

– яким є причинний зв'язок, що виник у діях винних осіб і їхніх наслідках;

– які причини й умови посприяли учиненню злочину;

– які вид і розмір шкоди, спричиненої внаслідок кримінального правопорушення;

– перелік яких обставин обтяжує чи пом'якшує покарання;

– які обставини виключають кримінальну відповідальність або слугують однією з підстав, щоб закрити кримінальне провадження;

– які обставини становлять підставу для того, щоб звільнити особу від кримінальної відповідальності, а також котрі із них виключають учинення підозрюваним ще одного кримінального правопорушення [131, с. 356].

На обставинах, котрі впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, та обставинах, котрі пом'якшують покарання як такі, які необхідно встановити, наголошено: на з'явленні із зізнанням, щирому каятті або активному сприянні розслідуванню злочину, а також добровільному відшкодуванню спричинених збитків або усуненні завданої шкоди (що, відтак, можна розглядати як підставу для укладання договору про примирення); вчиненні злочину вагітною; вчиненні злочину, коли збіглися тяжкі особисті, сімейні чи інші обставини; вчиненні злочину внаслідок впливу погроз, примусу або у зв'язку з матеріальною, службовою чи іншою залежністю; вчиненні злочину у разі перевищення меж крайньої необхідності. Водночас у переліку обставин, які здійснюють вплив на визначення ступеня тяжкості злочину, і обставин, якими обтяжується покарання, на таких, що потрібно встановити, варто акцентувати: на тяжких наслідках, завданих злочином, вчиненні злочину, використовуючи воєнний або надзвичайний стан, інших надзвичайних подіях.

Що стосується обставини, яка слугує підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, то спеціальних підстав у ст. 370 КК України не визначено. Отож, можна застосовувати підстави, визначені у розділах IX та XII КК України, якщо вони фактично виникли і їх можна застосовувати.

Установлення причин та умов, які посприяли здійсненню провокації підкупу, також є важливою обставиною, котру потрібно встановити у розслідуванні провокації підкупу.

Водночас нині доволі важливо врахувати низку політичних умов учинення провокації підкупу. Отож, можна наголосити на воєнному стані, запровадженому внаслідок воєнного вторгнення рф на територію нашої держави. Звісно, суспільство не здатне підготуватися до такого конфлікту. Відтак, якщо до того українці отримували чимало державних послуг без зволікань, то під час збройного протистояння державні органи були змушені обмежити ці послуги та певні умови, пов'язані з їх наданням. Це послугувало однією з умов учинення означеного кримінального правопорушення – відразу з'явилися так звані «помічники», які, отримавши винагороду, «обходили» такі обмеження. Зважаючи на політичну нестабільність у країні, що виявляється у постійних змінах напряму суспільного розвитку, може виникати невпевненість у таких колах, як чиновники та бізнес. Така умова теж наразі доволі поширена та сприяє вчиненню провокації підкупу. Низька політична культура суспільства, що проявляється передусім під час виборів, теж сприяє розвитку цього явища: голоси виборців або купують, або використовують популізм, щоби досягти політичних цілей. Загалом політична культура населення відображається не лише на вчиненні злочинів корупційного спрямування, а й на скоєнні провокацій підкупу. Це виявляється у формуванні громадянської свідомості як філософської категорії. Засади політичної культури як соціально-психологічні настанови, цінності та зразки поведінки деяких груп населення впливають на скоєння будь-яких злочинів. Провокацію підкупу не вважають винятком. До чинників поширення протизаконних діянь також належить те, що громадянське суспільство неспроможне постійно контролювати, що роблять державні органи, органи місцевого самоврядування та посадові особи [88, с. 411].

2.2. Типові слідчі ситуації, версії та алгоритми дій слідчого під час розслідування провокації підкупу

Слідчі ситуації становлять інтерес для криміналістичної методики розслідування як з позиції класифікаційних підстав побудови окремих методик, так і з позиції визначення взаємозв'язку і взаємообумовленості їх із діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень. Дослідження слідчих ситуацій у криміналістичній методиці, як свідчить теорія криміналістики та слідча практика, є одним з її перспективних напрямів, що постійно розвивається. Сформувалася ціла система поглядів щодо поняття слідчих ситуацій, їх класифікацій, а також їх ролі та значення у виборі напрямів розслідування на певних етапах його здійснення. Говорити про таку систему як остаточно сформовану і загальновизнану систему наукових положень, на наш погляд, передчасно, оскільки продовжують розвиватися уявлення про фактори, що впливають на формування слідчої ситуації. У зв'язку з цим питанням слідчих ситуацій у криміналістичній літературі приділяється чимала увага.

У побудові теоретичної концепції основ методики розслідування провокації підкупу і практичного виконання рекомендацій, які до неї входять, важливо акцентувати на типових слідчих ситуаціях. Зрозуміло, це не випадково, позаяк типові слідчі ситуації є основою для розробки рекомендацій, пов'язаних із висуненням версій, обранням максимально раціональних дій слідчого, вибором оптимальних слідчих (розшукових) дій. Насправді, ані у кримінальному процесуальному праві, ані у криміналістиці неможливо укласти низку наукових рекомендацій, які стосуватимуться кожної конкретної слідчої ситуації. Можна сконцентруватися тільки на типових ситуаціях і оптимальних шляхах їх вирішення. Водночас у кожній конкретній слідчій ситуації, не акцентуючи на її індивідуальності, неповторності та специфічності, простежуються ознаки типової. Це слугує ключем до її ґрунтовного пізнання [138, с. 25].

Під час аналізу типових слідчих ситуацій у формуванні основ методики розслідування провокації підкупу важливо вивчити окремі положення

зазначеного поняття, які сформулювали вчені-криміналісти, котрі зробили власний внесок у методологічне розроблення їх структурних частин. Питання, пов'язані зі слідчою ситуацією, в межах криміналістики ґрунтовно вивчені такими дослідниками: О. Я. Баєвим, Р. С. Белкіним, Т. С. Волчецькою, В. К. Гавлом, І. Ф. Герасимовим, Л. Я. Драпкіним, В. Д. Зеленським, Є. П. Іщенком, Л. Л. Каневським, В. В. Клочковим, Н. А. Селівановим, Д. А. Турчиним, А. Г. Філіпповим, Н. П. Яблоковим тощо.

Уперше поняття слідчої ситуації 1967 року запропонував професор О. Н. Колесніченко. Дослідник окреслив цей термін як певне становище у процесі розслідування злочинів, якому характерна наявність доказів та інформаційних даних і формування низки конкретних завдань, спрямованих на збір і перевірку [62, с. 16]. Згодом Р. С. Белкіним було висунуто власне поняття «слідча ситуація». Її учений розглядав сукупністю умов, за котрих у цей момент триває розслідування, інакше кажучи, як низку обставин, у яких реалізується доказування. Слідчу ситуацію Р. С. Белкін вивчав у межах притаманних їй компонентів. А це: психологічний характер; інформаційний характер; процесуальний і тактичний характер; матеріальний та організаційно-тактичний характер. На думку дослідника, поєднавши ці компоненти (умови), котрі утворюють сутність слідчих ситуацій, можна простежити результат впливу чинників, які дотичні до її формування [136, с. 135].

Як вважає П. Д. Біленчук, під слідчою ситуацією слід розуміти інформаційну модель, яка сформувалася у суб'єкта доказування, ґрунтуючись на пізнанні реальних умов, у котрих здійснюється розслідування [73, с. 106].

В. В. Пивоваровим і Л. І. Щербиною зазначено, що слідча ситуація є динамічною сукупністю інформаційного, доказового, організаційного і тактичного чинників, якими характеризується розслідування. Ці чинники сформувалися у певний час і обумовлюють головні напрямки діяльності, ухвалення рішень і обирання способів дій у справі [103, с. 80].

Звісно, думка кожного із означених дослідників слухна, виважена і заслуговує на особливу увагу. Однак, зауважимо, що основна кількість

наукових позицій полягає у такому: слідчою ситуацією є інформаційна модель, котрою володіє суб'єкт, дії якого спрямовані на реалізацію досудового розслідування у межах конкретного його етапу.

Теорія криміналістики здебільшого опиняється перед труднощами, з'ясовуючи підстави для того, щоб виокремити або типізувати слідчі ситуації. В наукових джерелах висловлено значну кількість думок з приводу класифікації слідчих ситуацій, однак підтримуємо висловлену позицію про те, що слідчі ситуації можливо вирізняти з огляду на: 1) форми існування (наголошено на об'єктивних чи реальних, що виникають, незважаючи на оцінку слідчим); 2) на ступінь інформаційної визначеності (акцентовано на простих (слідчий володіє корисною інформацією) і складних (слідчий інформаційно не визначився); 3) на ступінь збігання цілей учасників розслідування (наголошено на конфліктних і безконфліктних); 4) на ступінь складності організаційних питань (акцентовано на організаційно упорядкованих (слідчий має чітке уявлення щодо встановленого завдання) і організаційно невпорядкованих (слідчий опинився перед труднощами в організуванні та плануванні своєї діяльності) [22, с. 12]. Окреслені позиції про підстави типізації слідчих ситуацій нами будуть враховані під час дослідження, як оптимізувати методіку розслідування провокації підкупу.

Вважаємо, що запропоновані критерії класифікації є одним із варіантів виходу із становища, ускладненого обмеженою інформацією, якою володіє слідчий під час розслідування кримінального провадження щодо провокації підкупу.

У літературних джерелах водночас зауважують на практичному значенні розподілу слідчих ситуацій з огляду рівень їх конфліктності. Зокрема, наголошено на: 1) конфліктних (суб'єкт, у якого є інформація, не хоче її повідомити); 2) безконфліктних (суб'єкт розголошує відомі йому дані, не приховує та не перекручує їх); 3) слабokonфліктних (суб'єктові відома значуща інформація, він хоче її повідомити, однак через ті чи інші суб'єктивні або об'єктивні чинники, сприйняв і повідомляє її, несвідомо перекручуючи). Зауважимо, що у розслідуванні кримінального провадження, пов'язаного із

провокацією підкупу, переважно виникає конфліктна (під час проведення процесуальних дій за участі підбурювача та особи, яка зазнала підбурення, допиту свідків, зокрема працівників правоохоронного органу, які співпрацювали з підбурювачем, якщо злочинцем є працівник правоохоронних органів) та слабokonфліктна слідча ситуація (виникає у межах допиту певних свідків, а саме – заявника).

Б. Є. Лук'янчиковим і Є. Д. Лук'янчиковим аргументовано, що слідча (судова) практика фіксує повторення ситуацій. Це слугує передумовою їх типізації. З уваги на індивідуальність і неповторність певного злочину, можна віднайти в ньому низку ознак, характерних певному виду злочинів. Сукупністю відомостей щодо злочину й умов, у яких триває розслідування у конкретний момент, створюється слідча ситуація, яка похідна для групи однovidових злочинних посягань, тобто – типова [84, с. 262].

Слід зазначити, що у методиках розслідування окремих видів кримінальних правопорушень традиційно виділяються типові слідчі ситуації, які згодом диференціюються відповідно до обсягу вихідної інформації. Такий поділ ґрунтується насамперед на результатах попередньої перевірки повідомлень, заяв та матеріалів про злочини, а також на кількісній (зауважимо, не якісній) оцінці виявлених ознак, що характеризують обставини кримінального правопорушення та факторів, що слугують основою для можливих висновків щодо його істинної сутності. З огляду на неповноту даних про подію, що сталася, та її учасників, визначають основні напрями розслідування. В окремих методиках розслідування доцільно дослідити не лише інформаційний компонент слідчих ситуацій та обґрунтувати відповідно до цього методи використання криміналістичної характеристики, типових слідчих версій, а й методи, які забезпечують її зміну у необхідному для розслідування напрямі. Типізації також можуть підлягати умови розслідування певних видів і груп кримінальних правопорушень, що часто трапляються.

Поділ слідчих ситуацій на типові та окремі є найбільше відповідним результатам узагальнення практики розслідування злочинів. Це має суттєве

методичне та практичне значення, оскільки типова ситуація є наочною основою для коригування слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування провокації підкупу. Зіставляючи типову слідчу ситуацію і типові версії з конкретною обстановкою, слідчий отримує можливість вибудувати точні слідчі версії, скоригувати типові, визначити оптимальні напрями розслідування. Орієнтація на рекомендації, що відповідають типовій ситуації, дозволить слідчому, на наш погляд, краще зорієнтуватися в комплексі початкових слідчих дій (зокрема, невідкладних), оптимально визначити їхню черговість у конкретному випадку розслідування. Конкретні ситуації співвідносяться з типовою ситуацією як особливе із загальним. Відображаючи загальне, типові слідчі ситуації здійснюють визначальний вплив на формування окремих методик розслідування і забезпечують вихідні початку прийняття тактичних рішень. Підсумовуючи, зауважимо, що для нас є істотним не абстрагування при виборі засобів впливу на слідчу ситуацію від тих чи інших компонентів, її складових, а комплексний їх облік.

В. В. Тіщенком наголошено на доцільності виокремлення та аналізування типових слідчих ситуацій з огляду на етапи розслідування. Учений акцентує на: вихідних ситуаціях, іншими словами, тих, які виникають на початковій стадії досудового розслідування; проміжних (наступних), котрі формуються під час і опісля реалізації початкових завдань розслідування у межах наступного та завершального етапів [149, с. 222].

Ми схильні підтримати переважальну в наукових розробках думку про те, що, розробляючи методик розслідування окремих видів злочинів, система слідчих ситуацій, котрі формуються під час різних етапів розслідування, потребує дослідження з огляду на характер відомостей щодо злочину, який очевидний на початкових стадіях конкретного етапу.

Для підвищення ефективності розслідування серед методик розслідування окремих видів злочинів рекомендовано вирізняти низку типових слідчих ситуацій і продумувати, як діятиме слідчий. Оскільки саме слідчою ситуацією обумовлюється тактика виконання окремих слідчих (розшукових) дій. Слідча

ситуація здійснює активний вплив на вибирання тактичних прийомів, спрямованих на те, щоб досягнути відповідні цілі [164, с. 27]. Алгоритмізацію розслідування переважно пов'язують з його плануванням. Планування розслідування, відповідно до сутності і функцій, є складним процесом, за якого визначаються шляхи, способи, засоби, сили і строки реалізації попередньо встановленої мети. В. О. Коноваловою планування розслідування розуміється як встановлення шляхів, якими буде розкрито злочин, виокремлення обставин, що необхідно з'ясувати, і окреслення оптимальних термінів, упродовж яких буде проведено необхідні слідчі (розшукові) дії й оперативно-розшукові заходи [74, с. 207].

Підкреслюючи значущість планування, В. О. Коноваловою акцентовано на його необхідності, що ґрунтується на усій сутності діяльності слідчого під час розслідування злочинів, для реалізації котрої знадобляться організованість і швидкість. Завдання слідчого полягає у вивченні наукових засад планування та упровадження їх у слідчу практику [74, с. 206–207]. У межах сучасного етапу планування пов'язано з укладанням програм, пов'язаних із розслідуванням у конкретній слідчій ситуації або їх групі. Отже, необхідно розробити програму дій слідчого у розслідуванні провокації підкупу, ураховуючи типові слідчі ситуації, що виникли за конкретного етапу розслідування.

Отже, початковому етапу розслідування провокації підкупу переважно характерні складні, проблемні ситуації, яким притаманна істотна неповнота вихідних даних і труднощі в їх отриманні. Цей етап характеризується організаційно-управлінськими труднощами, зумовленими виникненням проблемних слідчих ситуацій, потребою діяти, коли гостро не вистачає часу і потрібні оперативні, наступальні, обережні і конспіративні заходи. Вибирати оптимальний напрям розслідування у межах початкового етапу слід на засадах вихідної інформації, котра відображена у матеріалах, яким володів слідчий у процесі унесення відповідних даних у ЄРДР і до початку досудового розслідування. Отже, ситуації, які виникли у межах початкового етапу розслідування, можуть змінюватися з огляду на джерела одержання таких відомостей щодо події, яка містить ознаки злочину. Окрім цього, вони

значно обумовлюються характером і повністю первісних даних, які стосуються: особи підозрюваного, виду та розміру неправомірної вигоди; способу, місця й часу її передання-одержання; характеру діянь (бездіяльності) у межах відповіді на спробу підкупу; кількості учинених фактів; відповідних комплексів початкових процесуальних та інших дій слідчого, вибору напрямків розслідування, його відмінності одного від іншого. Отож, ситуації повинні бути типовими, щоби на озброєння слідчих спрямувати конкретні рекомендації.

З огляду на результати вивчення слідчо-судової практики і результати анкетування практичних співробітників, ми спробували виокремити види слідчих ситуацій, які вважаються типовими на початковому етапі провокації підкупу. Відтак як на критерію для класифікування типових слідчих ситуацій на початковому етапі досудового розслідування акцентовано на джерелі початку досудового розслідування.

Узагальнивши й проаналізувавши кримінальні провадження, пов'язані з провокацією підкупу, у нас сформувалася думка: щодо типових слідчих ситуацій на початковому етапі варто застосувати класифікацію з огляду на джерело відомостей щодо вчиненого кримінального правопорушення, позаяк це, своєю чергою, здійснює значний вплив на обсяг початкової об'єктивної інформації та встановлює момент початку кримінального провадження:

1) досудове розслідування починається через звернення окремих громадян або посадовців стосовно провокації підкупу (80% вивчених справ):

а) відомості надійшли від заявника, у якого є обґрунтована підозра про факт провокації підкупу стосовно нього;

б) дані повідомила особа-свідок, котра була сповіщена про учинення провокації підкупу;

в) відомості надійшли зі ЗМІ.

У межах такої слідчої ситуації після відображення відомостей у ЄРДР, щоб встановити обставини події кримінального правопорушення, акцентують на:

– здійсненні допиту заявника як свідка. Проводячи такий допит, слідчому доцільно вживати заходів забезпечення безпеки, що переважно охоплюватимуть зміну інформації про особу допитуваного;

– залученні його до конфіденційного співробітництва, роз'яснюючи його права та отримавши заяву щодо його згоди на участь у здійсненні НСРД та залучивши його у конфіденційне співробітництво;

– тимчасовому доступі до матеріалів, які має особа, котра звернулася до правоохоронних органів, заявивши/повідомивши про вчинення злочину, у яких відображено дані щодо його обставин;

– тимчасовому доступі до матеріалів, якими підтверджується діяльність особи, котра виступає як підбурювач;

– тимчасовому доступі до документів, якими підтверджуються дії службової особи, її характеристика;

– допиті свідків, які можуть володіти інформацією щодо обставин здійснення провокації підкупу;

– тимчасовому доступі до інформації від мобільного оператора, щоб отримати відомості щодо контакту заявника з підбурювачем і контактів підбурювача з іншими, котрі можуть бути пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення;

– обшуку помешкання чи іншого володіння особи, якщо є підстави допускати, що наявні ознаки надання чи отримання неправомірної вигоди;

– повідомленні про підозру, допиті підозрюваного, вирішенні питання, пов'язаного із обранням запобіжного заходу підозрюваному;

– вирішенні питання, пов'язаного з відстороненням службової особи від посади;

– одночасному допиті раніше опитаних осіб за наявності суперечностей у їх показах;

– повідомленні зміненої підозри, додатковому допиті підозрюваного, зважаючи на всі зібрані докази.

Якщо виникає зазначена слідча ситуація, водночас можуть знадобитися інші процесуальні дії, скажімо, потреба призначити судові експертизи. Заразом йдеться про техніко-криміналістичну, почеркознавчу експертизу документів, фоноскопічну, а також комп'ютерно-технічну експертизу.

Варто зазначити, що ЄСПЛ неодноразово звертав увагу у своїх рішеннях на те, що провокація (підбурювання) до вчинення злочинів, в тому числі корупційних, з боку правоохоронців є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема і в рішенні «Тейксейра де Кастро проти Португалії», про яке ми раніше згадували;

2) досудове розслідування розпочинається в результаті безпосереднього виявлення ознак вчинення кримінального правопорушення працівниками, що уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності (співробітниками НП, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, ДБР, НАБУ тощо) (2% з досліджених випадків).

Цю слідчу ситуацію можна сприймати як сприятливу у досудовому розслідуванні. Під час унесення відомостей в ЄРДР у розпорядженні оперативного підрозділу є дані, отримані внаслідок вжиття низки оперативно-розшукових заходів або здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Серед них як на найбільшій цінності для кримінального провадження наголошено на результатах зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, спостереженні за особою, аудіо-, відеоконтролі за особою, місці, а також документах, які відображають дані щодо підготовки провокації підкупу. Зокрема, основна мета реалізації оперативно-розшукової діяльності у межах таких ситуацій полягає у документуванні такого факту. Водночас зазначимо, що напрям досудового розслідування у цій ситуації обирається залежно від наявності можливості використання конфідентів. Якщо така можливість є, приміром, можуть організувати та провести тактичну операцію «Документування провокації підкупу». У цю тактичну операцію можуть входити комплекси:

– залучення конфідента та використання його у конфіденційному співробітництві, можливе спеціальне створення уявлень про діяльність певного суб'єкта господарювання, створення умов про дійсність існування цього суб'єкта та спеціальне виготовлення документів, які забезпечуватимуть проведення спеціального слідчого експерименту;

– аудіо-, відеоконтроль особи, який проводиться разом зі спеціальним слідчим експериментом, для фіксування спілкування між службовою особою та особою, яка представляє особу, що повинна зазнати підкупу;

– зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж для фіксування спілкування між службовою особою та особою, яка на конфіденційній основі бере участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (спеціального слідчого експерименту, аудіо-, відеоконтролю особи);

– спеціальний слідчий експеримент, під час якого здійснюється контроль за процесом пропонування, обіцянкою чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди;

– затримання службової особи в порядку статті 208 КПК та її особистий обшук після оформлення передавання особі, яка конфіденційно співробітничала під час проведення спеціального слідчого експерименту;

– обшук приміщення чи іншого володіння особи, де відбулося надання чи одержання неправомірної вигоди, яке було передане під час спеціального слідчого експерименту, для забезпечення його подальшого привласнення;

– повідомлення особі (особам) про підозру;

– допит особи як підозрюваної;

– вирішення питання щодо відсторонення службової особи (осіб) від посади, а також питання щодо застосування запобіжного заходу;

– накладення арешту на майно, що вилучено під час обшуку;

– допит як свідків осіб, які брали участь у проведенні відповідних негласних слідчих (розшукових) дій та слідчих (розшукових) дій, пов'язаних зі спеціальним слідчим експериментом, зокрема проведення такого допиту в порядку, передбаченому статтею 225 КПК України;

– отримання біологічних взірців, а також зразків відбитків пальців рук службової особи, посередника, особи, яка надала неправомірну вигоду, для проведення судових експертиз;

– призначення фоноскопічної експертизи для ідентифікації осіб за голосом, який зафіксований на аудіо-, відеозаписах, одержаних в результаті зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи під час аудіо-, відеоконтролю.

Якщо немає можливості використати конфідентів, то це погіршує ефективність процесу документування цього кримінального правопорушення. За таких умов слідчий у взаємодії з оперативним підрозділом, який одержав відомості про обставини готування до провокації підкупу, має спланувати комплекс слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих також на одержання доказів провокації. Тактична операція може включати:

– зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж для фіксування спілкування між особою, що зазнає провокації, та підбурювачем;

– обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю службової особи, посередника, коли є дані про їх використання для готування та вчинення злочину;

– аудіо-, відеоконтроль особи, який здійснюється для фіксування спілкування між службовою особою, посередником та особою, яка надає неправомірну вигоду, щодо узгодження умов, за яких відбувається підкуп;

– спостереження за особою підбурювача для фіксування контактів між нею та співучасниками до і після провокації;

– обшук житла чи іншого володіння осіб, які брали участь у провокації. Такі обшуки мають бути здійснені одночасно з метою уникнення знищення документів, а також приховування майна, грошових коштів, які були предметом підкупу та за які цей підкуп відбувся;

– накладення арешту на вилучений предмет злочину, речі та документи, що вилучені в ході слідчих (розшукових) дій;

– допити як свідків осіб, які не є співучасниками злочинців, але володіють відомостями, що мають значення для кримінального провадження, щодо обставин провокації підкупу;

– одночасні допити двох чи більше раніше допитаних осіб (якщо є для цього підстави);

– призначення експертизи документів (почеркознавчої, техніко-криміналістичної) щодо відповідності тотожності підпису особи, що прийняла завідомо неправосудне рішення, а також відповідності печатки на судовому рішенні; фоноскопичної експертизи, для ідентифікації осіб за голосом, який зафіксований на аудіо-, відеозаписах, одержаних в результаті зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи під час аудіо-, відеоконтролю особи; товарознавчої експертизи для встановлення реальної вартості матеріальних активів, з приводу яких відбувся підкуп, та інших експертиз, необхідність призначення яких буде встановлено;

3) досудове розслідування розпочинається за результатами розслідування іншого злочину;

4) досудове розслідування розпочинається на підставі судового рішення.

4.1. У результаті постановлення ухвали слідчого судді, на підставі розгляду скарги на дії, рішення чи бездіяльність, що полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

4.2. У результаті постановлення виправдувального вироку суду, в якому констатовано провокацію підкупу.

Першочерговим під час виникнення цієї слідчої ситуації є тимчасовий доступ до речей і документів судової справи, тимчасовий доступ до наявних матеріалів у сторони обвинувачення, що досліджувалися у суді, тимчасовий доступ до речей та документів, що наявні у сторони захисту. Одержуються копії матеріалів судової справи, у якій був постановлений виправдувальний вирок. Перевірка такої версії може відбуватися шляхом проведення процесуальних дій, наведених у контексті першої слідчої ситуації.

Наприклад, у вироку Київського районного суду м. Харкова від 11.12.2018 року суд виправдав обвинувачену у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України. Однією з підстав виправдання була провокація підкупу. Зокрема, суд ствердив, що при оцінці доказів у справі повинен перевірити, чи не було з боку правоохоронних органів провокації особи до вчинення будь-яких злочинних дій, оскільки дії, які зовні виглядають як протиправні, у випадку, коли вони були спровоковані працівниками поліції при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій, не містять суспільної небезпеки та не завдають шкоди жодним суспільним інтересам. Судом наводиться практика застосування рішень вітчизняних та міжнародних судів [31].

Залежно від способу провокації підкупу типова слідча ситуація початкового етапу розслідування може класифікуватися так: 1) має місце пропонування неправомірної вигоди; 2) має місце обіцянка неправомірної вигоди; 3) має місце надання неправомірної вигоди; 4) має місце прийняття пропозиції неправомірної вигоди; 5) має місце прийняття обіцянки неправомірної вигоди; 6) має місце одержання неправомірної вигоди.

Залежно від ситуації, яка виникла з предметом підкупу:

– **перша слідча ситуація** – є достатньо повні відомості про пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, проте предмет підкупу ще не передано (78,8% випадків);

– **друга слідча ситуація** – є доволі повні відомості про факт пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, що вчинений у минулому (13,2% випадків);

– **третьою слідчою ситуацією** – підкупника затримано при спробі передати неправомірну вигоду службовій особі (8,0% випадків) [136, с. 222].

У межах наведеної системи типових слідчих ситуацій доцільно вирізнити випадки, за яких слідчий розпоряджається відомостями, пов'язаними з

вчиненням провокації підкупу групою осіб, однак дані стосуються лише одного з учасників окресленої групи.

У першій слідчій ситуації наявний достатній обсяг даних щодо провокації підкупу, неправомірна вигода ще не передана. У межах такої ситуації слідчий розпоряджається невеликим обсягом доказової інформації. Це загалом ускладнювало б процес розслідування. Те, що наявна вимога передати неправомірну вигоду під час провокації підкупу, яка службовою особою ставиться як умова реалізації дій у межах своєї діяльності, установити надзвичайно складно. Утім, ця слідча ситуація найбільш сприятлива для розслідування: її властивий період протиправних діянь, спрямованих на пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди. Інакше кажучи, після здійснення вимоги передати неправомірну вигоду за дії (бездіяльність) на користь провокатора, але до отримання її одержувачем.

Означену ситуацію можна розглянути як таку, в якій своєчасно розпочато розслідування, зважаючи на те, що орган розслідування володіє відомостями про те, що одержувачем не заперечується його бажання отримати неправомірну вигоду. Втім, схожа характеристика такої слідчої ситуації не підтверджує, що вона безконфліктна. Конфліктність міститься у тому, що злочинні дії тривають, а отримувач неправомірної вигоди застосовує низку різних способів приховання злочину та участі в ньому. Такій слідчій ситуації сприяє реальна можливість отримати дані, які допомагають викрити винного. Обумовлює таку ситуацію під час розслідування провокації підкупу чинник часу. Його значення у формуванні слідчої ситуації і тому, як її оцінює слідчий, у вибиранні цілей і способів його діяльності не переоцінити. І важливо влучно ним скористатися. Перелік версій у межах цієї ситуації повинен бути побудований з огляду на те, наявна чи відсутня провокація підкупу з боку службової особи:

1. Акцентовано на пропонуванні, обіцянці чи наданні неправомірної вигоди або прийнятті пропозиції, обіцянці чи одержанні зазначеної вигоди, за реалізацію законних дій, що є службовими повноваженнями службової особи.

2. Запропоновано, обіцяно чи надано неправомірну вигоду або прийнято пропозицію, обіцянку чи одержано таку вигоду за здійснення діянь, які не є службовими повноваженнями службової особи.

3. Пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди немає або не прийнято пропозицію, обіцянку чи не одержано таку вигоду, очевидною є вимога дотриматися боргових зобов'язань.

4. Пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди немає або не прийнято пропозицію, обіцянку чи не одержано таку вигоду, йдеться про наклеп.

Під час виникнення зазначеної слідчої ситуації слід дотримуватися тактичної операції «Затримання на місці злочину», у межах якої наголошено на: допиті свідка, котрий заявив про провокацію підкупу (заявника); дорученні для оперативних підрозділів негласно оглянути приміщення, де заплановано затримання; підготовці предмета підкупу (переміщення у спеціальне пакування, оброблення його за допомогою спеціальної хімічної речовини, здійснення ксерокопії, перепису номеру та серії грошових банкнот, цінних паперів тощо); огляді предмета підкупу; підготовці, огляді та врученні заявнику аудіо-, відеозаписувальної апаратури; інструктажі заявника; затриманні отримувача підкупу; особистому обшуку підозрюваного; огляді місця події; огляді підозрюваного; огляді одягу та особистих речей підозрюваного; допиті підозрюваного.

Також важливе застосування тактичної операції «Документування провокації підкупу»: допити свідків, потерпілих; проведення НСРД, спрямованих на спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з електронних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем; аудіо, відеоконтроль місця; якщо є можливість використання конфідента – виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; контроль за вчиненням злочину; тимчасовий доступ до речей та документів; затримання підозрюваних осіб в порядку ст. 208 КПК України; обшук підозрюваного; освідкування підозрюваного; обшук за місцем роботи підозрюваного; обшук за місцем проживання підозрюваного; огляд предмета підкупу; вилучення організаційно-

розпорядчих документів; огляд організаційно-розпорядчих документів; огляд та прослуховування аудіо-, відеозапису та складання стенограми розмови по ній; призначення судових експертиз (хімічної, почеркознавчої, технічної експертизи документів, комп'ютерної техніки та програмних продуктів, економічної, судово-психологічної тощо); допити свідків.

Успіх у розслідуванні провокації підкупу в межах **другої слідчої ситуації**, за якої є достатньо повних відомостей про передачу одержання неправомірної вигоди в минулому, зумовлений чинником часу. Що меншим періодом відокремлюється злочинна подія від часу, коли почалася пізнавальна діяльність з установлення злочинного вияву, його причин, наслідків, осіб, причетних до його скоєння, то більше передумов, щоб повно і глибоко з'ясувати факт злочинного акта, які збережено в площині матеріальної обстановки, пам'яті свідків і очевидців слідів. Варто зауважити, що цій типовій слідчій ситуації на початковому етапі розслідування провокації підкупу характерні дві особливості. Що стосується першої, то її головна змістовна сторона, обумовлена цією ситуацією, пов'язаною з криміналістичною діяльністю слідчого, полягає у роботі з носіями ідеальних відомостей про обставини провокації підкупу. Означене можна пояснити не лише недостатньою кількістю даних щодо кола передбачуваних об'єктів – це носії матеріальних слідів злочину, їх місцезнаходження, умови одержання та вивчення і цих об'єктів, і слідів, а й через певні тактичні міркування. В означеному полягає інша, тісно взаємопов'язана з першою, особливість слідчої ситуації, яку ви виокремили. І без усього непрямого слідча ситуація ускладнюється потребою шукати предмет злочинного посягання, оскільки він мав індивідуалізоване значення. Доказуванню факту передачі-отримання цього предмета підкупу перешкоджає низка активних заходів протидії, що вживають злочинці, щоб нашкодити здійсненню розслідування, а також невчасно розпочате розслідування.

Перелік заходів, які вживаються в межах **другої слідчої ситуації** за дорученням слідчого, призначені для того, щоб встановити інші епізоди злочинної діяльності підозрюваного та виявити можливих підкупників, а також з'ясувати, чи є додаткові свідки та очевидці. Відповідно до доручення слідчого,

необхідно здійснити низку слідчих (розшукових) дій та процесуальних дій, спрямованих на те, щоб виявити документальні джерела інформації щодо можливих епізодів підкупу, виявлення предмету підкупу. Якщо є дані про наявність конкретних фактів провокації підкупу, слід застосовувати алгоритм розслідування, який є аналогічним тому, що розглянуто за виникнення першої слідчої ситуації. Тактичну операцію, пов'язану з затриманням на місці злочину, проводять, якщо вчинено черговий епізод протиправної діяльності.

Як типові версії у зазначеній слідчій ситуації вирізняють:

1. Службова особа отримала предмет підкупу за виконання дій, які є її функціональними обов'язками, ініціативу виявив «вдячний» підкупувач.
2. Службова особа отримала предмет підкупу за вчинення дій, які не є її службовими повноваженнями, ініціативу проявив «вдячний» підкупник.
3. Службовою особою отримано неправомірну вигоду за вчинення дій (бездіяльності) за її ініціативою, через вимагання.

Щоб перевірити висунуті типові версії, слідчий може скористатися певним алгоритмом дій. Наголошено на: 1) допиті свідка (заявника); 2) огляді місця, де було передано-отримано незаконну винагороду; 3) дорученні органам дізнання встановити, де знаходиться предмет підкупу, документи, які слугують підтвердженням зв'язку між суб'єктами злочину, свідками та очевидцями, іншими епізодами злочинної діяльності підозрюваного; 4) вилученні в організації документів, якими підтверджується правовий статус одержувача підкупу як особи, котра реалізує низку організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а також підтверджується існування зв'язку між суб'єктами підкупу; 5) огляді окресленої документації; 6) обшуках на місцях, де працює та проживає управлінець; 7) виїмці та огляді предмета злочинного посягання; 8) допитах осіб, які стали свідками та очевидцями події; 9) призначенні судових експертиз; 10) допиті підозрюваного.

Що стосується **третьої слідчої ситуації**, то і вона становить своєчасний початок розслідування. Одержано достатньо викривальних даних, підкупник

затриманий, виявлений предмет підкупу, не виявлено конфлікт чи протидію між слідчим та іншими учасниками розслідування. Інакше кажучи, ситуація може бути кваліфікована як безконфліктна. Як на типових версіях у межах цієї слідчої ситуації наголошено на: 1) спробі вручити службовій особі неправомірну вигоду під час виконання нею законних дій; 2) спробі вручити службовій особі неправомірну вигоду під час здійснення нею незаконних дій; 3) замаху на провокацію підкупу, який відбувся, та наявні застереження. Слідчий за такої слідчої ситуації може скористатися таким алгоритмом дій: 1) допитати свідка (особу, котру хотіли підкупити); 2) оглянути місце події; 3) вилучити предмет підкупу; 4) оглянути предмет підкупу; 5) затримати підозрюваного; 6) допитати підозрювану особу; 7) вилучити документи, які засвідчують характер дій, на здійснення яких очікував підкупник; 8) оглянути вищезгадану документацію; 9) допитати свідків та очевидців; 10) призначити судові експертизи.

На наступному етапі розслідування типовими є такі ситуації:

1) провокація підкупу встановлена та особи, які брали участь у такому, визнають вину у вчиненому (4% з досліджених нами випадків).

Означену слідчу ситуацію, звісно, можна розглядати як сприятливу. За суттю основне завдання слідчого полягає у: якісному складанні письмового повідомлення про підозру та його врученні, допитах підозрюваних, а також вжитті заходів, які передбачені у кримінальному процесуальному законі, спрямовані на пошук та арешт майна підозрюваного, щоби забезпечити цивільний позов у межах кримінального провадження, а також вирішити питання, якщо будуть для цього підстави, про конфіскацію, спеціальну конфіскацію майна;

2) провокація підкупу встановлена та особи, які брали участь у такому, не визнають вину у вчиненому (61% з досліджених нами випадків).

Цю слідчу ситуацію, як засвідчують результати, які ми отримали під час вивчення кримінальних проваджень, можна вважати значно поширенішою, адже переважна кількість випадків, де доказувалася вина посадових осіб, котрі вчинили провокацію підкупу, ґрунтується на вилученій і дослідженій у кримінальному провадженні документації, яка відображає їхні незаконні діяння. Невизнання чи

часткове визнання вини може виникнути через вольові якості підозрюваних або можливість, котру простежують підозрювані та їхні захисники, неоднозначно пояснювати сутність одержаної слідчим документації про підстави провокації підкупу. У цьому контексті важливо, допитуючи підозрюваних, з'ясувати і наголосити на підставах невизнання чи неповного визнання ними їхньої вини. Якщо у їхніх показаннях немає суперечностей, їх одночасно допитують. Відтак через отримані фактичні відомості може виникнути потреба в уточненні їх підозри;

3) провокація підкупу встановлена та особи, які брали участь у такому, частково визнають вину у вчиненому (3%);

4) провокація підкупу не підтвердилася, кримінальне провадження підлягає закриттю (20%);

5) провокації підкупу не встановлено, є ознаки іншого кримінального правопорушення (12%).

Окремо на наступному етапі розслідування провокації підкупу слід звернути увагу на відкриття сторонам матеріалів кримінального провадження. Так, під час відкриття матеріалів стороною захисту можуть бути здобуті дані, які можуть мати важливе значення для доказування, тому в ході виконання зазначених вимог ст. 290 КПК України можуть бути встановлені типові слідчі ситуації 4 та 5, про які вище ми зазначили. А також може виникнути слідча ситуація, якщо у результаті ознайомлення з матеріалами сторони захисту, прокурор встановить наявність даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, останній, до завершення строку ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження, має право припинити таке ознайомлення та відновити досудове розслідування, доручити слідчому подальше його проведення, з урахуванням доказів, отриманих в результаті такого ознайомлення. З урахуванням цього, на нашу думку, слід внести відповідні відомості до ст. 290 КПК України, доповнивши її відповідною нормою: *«14. якщо у результаті ознайомлення з матеріалами сторони захисту, прокурор встановить наявність даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, останній до завершення строку*

ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження чи після такого має право припинити таке ознайомлення та/або відновити досудове розслідування, та/або доручити слідчому подальше його проведення».

Отож, ми проаналізували підходи до встановлення сутності дефініції «слідча ситуація», її класифікації. Ми підкреслили, що типові слідчі ситуації є значущими, ураховуючи висування кількох слідчих версій та формулювання оптимальних алгоритмів розслідування таких кримінальних правопорушень. З огляду на результати слідчо-судової практики та дані анкетування практичних співробітників, ми спробували висвітлити види слідчих ситуацій, які є типовими на початковому етапі провокації підкупу. Отже, перший класифікатор щодо розподілу типових слідчих ситуацій становить джерело початку досудового розслідування: у результаті звернення деяких громадян чи посадовців стосовно провокації підкупу; у зв'язку з безпосереднім виявленням ознак того, що кримінальне правопорушення вчинили працівники оперативних і слідчих підрозділів; відповідно до результатів розслідування іншого злочину; зважаючи на судові рішення. До кожної з виділених типових слідчих ситуацій наведено програми розслідування. Також нами виділені типові слідчі ситуації. Залежно від способу провокації підкупу типова слідча ситуація початкового етапу розслідування може класифікуватися так: має місце пропонування, неправомірної вигоди; має місце обіцянка неправомірної вигоди; має місце надання неправомірної вигоди; має місце прийняття пропозиції неправомірної вигоди; має місце прийняття обіцянки неправомірної вигоди; має місце одержання неправомірної вигоди. Залежно від ситуації, яка виникла з предметом підкупу: є достатньо повні відомості про пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, проте предмет підкупу ще не передано; є досить повні відомості про факт пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, що вчинений у минулому; підкупника затримано при спробі передати неправомірну вигоду службовій особі. З огляду на ці типові слідчі ситуації, виділено низку типових версій та запропоновано перелік алгоритмів дій слідчого.

Висновки до другого розділу

1. Перелік обставин, які необхідно встановити у межах досудового розслідування кримінального провадження про провокацію підкупу, нами умовно розподілено на групи і наголошено на: 1) загальних (тих, які пов'язані з подією кримінального правопорушення); 2) особистих (тих, які пов'язані з відомостями щодо потерпілого та злочинця), а це: дані про того, хто підбурений і підбурювач, і чи наявний взаємозв'язок «підбурювач-підбурена особа», а також із особами, яких у це було залучено; 3) додаткових (інші обставини, які важливі у кримінальному провадженні), а це: причинний зв'язок у діях винних та їх наслідках; встановлення причин і умов, які посприяли учиненню злочину; вид і розмір шкоди, спричиненої унаслідок кримінального правопорушення; обставини, якими обтяжується чи пом'якшується покарання; обставини, якими виключається кримінальна відповідальність, чи які слугують як підстава, щоб закрити кримінальне провадження, чи виконують роль підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, а також обставини, котрими виключається, що підозрювана особа вчинила інше кримінальне правопорушення.

2. Проведено аналіз підходів до визначення поняття слідчих ситуацій, їх класифікацію. Підкреслено важливість визначення саме типових слідчих ситуацій та, з їх урахуванням, висунення комплексу слідчих версій і формування найбільш оптимальних алгоритмів розслідування цього виду кримінального правопорушення. З урахуванням результатів слідчо-судової практики та опитування практичних працівників, зроблено спробу виділити різновиди слідчих ситуацій, типових для початкового та наступного етапів розслідування провокації підкупу. Зважаючи на ці типові слідчі ситуації, виділено типові версії та запропоновано відповідні алгоритми дій слідчого.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПРОВОКАЦІЮ ПІДКУПУ

3.1. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування провокації підкупу

Розслідування кримінальних проваджень супроводжується значним обсягом процесуальних дій, від проведення яких залежить успіх у встановленні обставин події кримінального правопорушення та виконання завдань кримінального провадження загалом. Найперше такими діями є слідчі (розшукові) дії, що є основним засобом збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу.

Погоджуємось із О. Л. Мусієнко, котрий зазначає, що успіх розслідування передбачає необхідність своєчасного й тактично правильного виконання окремих слідчих дій, визначення оптимальної їх послідовності та доцільності проведення [92, с. 114]. Однак уточнимо, що успіх розслідування залежить від детального планування слідчих (розшукових) дій, ретельної підготовки та вибору тактики їх проведення.

Переймаючи практику А. Ф. Волобуєва та зважаючи на його доводи, вважаємо, що у методиці розслідування окремих злочинів необхідно висвітлювати саме особливості підготовки і проведення окремих слідчих (розшукових) дій як самостійний структурний елемент методики розслідування, а не розкривати їх суть щодо етапів (початкового, наступного, іноді – завершального) розслідування. На думку А. Ф. Волобуєва, «такі структурні елементи методики розслідування, як початковий і наступний етапи розслідування, повинні бути повністю присвяченими розгляду типових слідчих ситуацій, обумовлених ними тактичних завдань розслідування і необхідних для їх вирішення комплексів слідчих дій».

Характеристика слідчих (розшукових) дій на початковому і наступному етапах доцільна як характеристика тактичних операцій, оскільки особливості підготовки та проведення таких слідчих (розшукових) дій перевантажують такі елементи методики розслідування, порушуючи її структурну цілісність [45, с. 260].

На наш погляд, у зазначеному дослідженні як окремий елемент основ методики розслідування провокації підкупу слушно виділити особливості підготовки і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Так, у ч. 1 ст. 223 КПК України зазначається, що «слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [78].

У кримінально-процесуальній науці існує безліч підходів до поняття слідчих (розшукових) дій. Зокрема, С. М. Стахівським слідчі дії розглядаються як частина процесуальних дій, спрямованих на те, щоб зібрати і перевірити докази у матеріалах досудового розслідування. Вони вирізняються серед інших дій слідчого через силу процесуального примусу [141, с. 7]. Як аргументує В. П. Шибіко, слідчими діями можна вважати частину процесуальних дій щодо виявлення, фіксації та перевірки доказів серед матеріалів досудового розслідування [171, с. 234]. З позиції М. А. Погорецького, слідчими діями можна вважати різновид процесуальних дій, які передбачені у кримінально-процесуальному законі, котрі реалізують у встановленому законом порядку уповноважені на таке особи, що мають владні повноваження примусового значення, щоб отримати докази (виявити фактичні дані та їхні джерела, їх перевірити й оцінити та надати їм статус доказів), перевірити й оцінити докази та їх застосування у межах кримінального провадження [107, с. 392–393]. На думку О. В. Капліної, у переліку процесуальних дій особливу роль виконують дії, які спрямовано на те, щоб отримати (розшукати, зібрати) або перевірити уже отримані докази у межах конкретного кримінального провадження. Йдеться про слідчі (розшукові) дії, з пізнавальною спрямованістю. Інакше кажучи, ці дії головно спрямовані на те, щоб отримати, зафіксувати або перевірити докази [77, с. 365].

П. П. Чеберяк указує, що особливість слідчих дій як тактичних засобів збирання й оцінки доказів під час досудового розслідування кримінальних проваджень полягає у поєднанні процесуальної форми, що передбачена процесуальним законом, і тактичного змісту, який визначається сукупністю тактичних прийомів здійснення пізнавальної діяльності слідчого, прокурора. Слідчі дії, на думку автора, є єдиним засобом процесуальної реалізації усіх інших тактичних засобів розслідування злочинів. З їх допомогою можуть бути відображені зовні і закріплені в матеріалах кримінального провадження загальні й окремі результати застосування тактичних прийомів, тактичних комбінацій, операцій, реалізації тактико-криміналістичних рекомендацій. Закріплена в протоколах слідчих (розшукових) дій криміналістична інформація набуває сили судових доказів [157, с. 314].

Аналіз кримінальних проваджень про провокацію підкупу дозволяє зробити висновок про те, що найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями у цій категорії проваджень є: допит – 96,2%; освідування – 42,3%; огляд – 13,2%; обшук – 8,8 % випадків. Левову частину становлять негласні слідчі (розшукові) дії 96,2% (Додаток В).

Відповідно до ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК України, що встановлені для обшуку житла чи іншого володіння особи [78].

Кримінальний процесуальний закон не містить поняття огляду як слідчої (розшукової) дії. Вченими ж висловлюються загалом однакові за суттю точки зору щодо цього поняття.

В. Ю. Шепітько визначає слідчий огляд як слідчу (розшукову) дію, що здійснюється з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки події та обставин, які мають значення для розслідування [166, с. 149–150].

Не заперечуючи важливості наведених понять, вважаємо, що під слідчим оглядом можна розуміти безпосереднє дослідження, шляхом процесуальної

фіксації, зокрема за допомогою використання спеціальних знань та засобів, слідчим, прокурором чи за їх дорученням іншою уповноваженою особою, місцевості, приміщень, предметів, документів та трупів, з метою встановлення обставин події, виявлення слідів злочину та інших об'єктів, що можуть мати доказове значення, а також інших обставин, що мають значення для розслідування кримінального провадження. Отже, видами огляду є огляд місцевості, приміщення, речей та документів,

Під час розслідування кримінального провадження про провокацію підкупу, з метою виявлення та фіксації відомостей про такі дії, слідчому слід проводити огляд речей, документів, що могли бути предметом підкупу (неправомірної вигоди), речей, що можуть бути вилучені в ході обшуку, аудіо-, відеозаписів, що проводяться під час проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій. Також проводять огляд житла чи іншого володіння особи за необхідності фіксування слідів його вчинення, наприклад, приміщення, у якому відбувалися певні дії, спрямовані на провокацію тощо.

Огляд місця події – вчинення провокації підкупу – обов'язково має бути здійснений у найбільш сприятливій для сторони обвинувачення слідчій ситуації, яка пов'язана із затриманням особи на місці злочину, при спробі передачі провокатором неправомірної вигоди провокуючій особі. Найчастіше це службовий кабінет провокованої особи, іноді – транспортний засіб будь-якого з учасників провокації. Загалом місце вчинення провокації – це той обмежений простір, в якому провокатор діяв і куди вніс хибну слідову картину; це те середовище, в якому знаходилися провокуючий (або посередник) і особа, що провокується. Метою цього огляду є фіксація обстановки місця вчинення провокації підкупу, а також виявлення, фіксація, вилучення та збереження матеріальних слідів-відображень події при спробі передачі потерпілому без його згоди неправомірної вигоди, з метою створення штучних доказів отримання ним предмета підкупу, а також інших доказів (слідів рук, взуття, транспортного засобу, частини упакування предмета підкупу, мікрооб'єкти тощо). Отже, мета огляду місця події – фіксація факту взаємодії провокованого з провокатором та (або) посередником.

Предметом провокації підкупу є грошові кошти. При їх огляді вказується номінал купюр, їх серія та номер, а також загальна сума за купюрами.

Гроші й інші речі (включаючи їх упаковку), призначені як предмет злочину, можуть бути оброблені спеціальною люмінесцентною речовиною, що дає ефект світіння. Виявлення люмінесцентної речовини на предметах (речах та їх упаковці) проводиться візуально, зокрема за допомогою ультрафіолетового опромінення їх поверхні спеціальним освітлювачем.

Огляду підлягають документи, спеціально залишені або забуті у провокованої особи провокуючим (наприклад, документи, в яких відображені підступи провокатора, звернення до провокованої особи, про виконання будь-яких дій (бездіяльності) на свою користь та (або) користь інших осіб за предмет підкупу тощо).

Огляду підлягає письмове звернення провокатора до правоохоронного органу, де повідомляється про те, що нібито йдеться про провокацію підкупу з боку особи, що провокується (якщо таке повідомлення було). Це необхідно для долучення його до матеріалів кримінального провадження як речового доказу.

Для долучення до матеріалів кримінального провадження повідомлення працівника правоохоронного органу, державного службовця, їх керівника про факти звернення до нього з метою схилення його до провокації проводиться огляд такого повідомлення. Те саме стосується і Журналу реєстрації вказаних повідомлень, де уповноважена особа зареєструвала таке повідомлення, а також додатків до такого повідомлення (за їх наявності).

Якщо провокації передували подарунки, то вони підлягатимуть огляду, адже могли бути використані як підкуп. А оскільки провокований працівник правоохоронного органу, державний службовець зобов'язаний, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», звітувати про прийняття такого подарунка, то огляду підлягають і документи, що регламентують цю процедуру, зокрема заява про передачу подарунка, акт прийому-передачі подарунка тощо.

Що стосується огляду як слідчого дії загалом, то, на нашу думку, на нормативному рівні його проведення є проблемний момент, що потребує врегулювання.

Відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України, огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України, обшук здійснюється виключно на підставі ухвали слідчого судді. Відповідно до ч. 1 ст. 235 КПК України, ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Відтак на практиці трапляються випадки, коли слідчий, прокурор проводять огляд в житлі чи іншому володінні особи, які є об'ємними. Отож, це потребує значного часу. Часто слідчому необхідно проводити огляд багатоквартирних будинків, що були предметом підкупу. В такому випадку є необхідність зупинити огляд на певному етапі та через деякий час повернутися до нього. Отже, постає запитання: як діяти слідчому, щоб докази, здобуті в ході огляду, були допустимими. З цією метою, на нашу думку, слід внести відповідні зміни до КПК України, зокрема:

у ст.ст. 235, 236 КПК України після слів «обшук» додати «(огляд)», таким чином, «обшук (огляд) житла чи іншого володіння особи...»;

ч. 2 ст. 236 КПК України викласти у такій редакції: «У разі, якщо проведення обшуку (огляду) житла чи іншого володіння особи потребує значного часу, слідчий має право зупинити слідчу дію і повернутися до її проведення та здійснити проникнення до житла чи іншого володіння особи на підставі тієї ж ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку (огляду) житла чи іншого володіння особи. Відповідно, ч. 2 ст. 235 КПК України зробити ч. 3, а ч. 3 зробити ч. 4.

Окрім цього, під час проведення слідчих дій, таких як огляд або обшук в ході розслідування провокації підкупу, в більшості випадків вилучаються мобільні термінали, комп'ютерна техніка або окремі її частини, на яких можуть бути персональні дані особи. Щоб не допустити можливості втручання в приватне спілкування особи, часто слідчий або прокурор додатково звертається

з клопотанням до слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів, а саме даних, що містяться в терміналах мобільного зв'язку, комп'ютерів, або їх частинах. На нашу думку, таке призводить до затягування процесу розслідування. Тому, на нашу думку, якщо після вилучення, слідчий або прокурор звернувся із клопотанням про накладення арешту на майно, тобто таке перебуває вже у розпорядженні сторони обвинувачення, то додатково тимчасовий доступ до таких речей брати не потрібно. Наше твердження знаходить своє підтвердження у рішенні Верховного суду України [112].

Огляд документів визначають як слідчу (розшукову) дію, що полягає в їхньому вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів [167, с. 128], а також встановити засвідчені ними або викладені в них обставини і факти, які мають значення для розслідування.

При розслідуванні злочину, передбаченого ст. 370 КК України, огляд документів фактично проводиться без якихось суттєвих особливостей, в порівнянні з розслідуванням інших кримінальних правопорушень.

Документами, що повинні бути вилучені слідчим є документація, що підтверджує заняття певною діяльністю, документи, що можуть бути предметом підкупу тощо. Такі документи можуть бути вилучені в ході проведення слідчого огляду чи обшуку, а також за допомогою застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів [132, с. 83-84].

Оглядаючи такі документи, варто зважати на наявність ознак механічних змін у тексті конкретних документів або їхніх частин. З цією метою слідчим попередньо оглядається документація, звертаючи увагу на те, чи є на ній сліди підчищань, виправлень, дописувань, вставок тощо. Так, остаточний висновок про технічний стан документа робить відповідний експерт, виконавши техніко-криміналістичну експертизу документів і почеркознавчу експертизу. У межах етапу вилучення документації на основі попереднього висновку щодо їх підробки слідчий з'ясовує, за яких умов і за якого режиму доступу зберігалася відповідна документація.

Отже, інформація, отримана слідчим при огляді та вилученні відповідної документації, буде використана надалі при проведенні допиту потерпілого, свідків тощо.

Матеріальні сліди провокації підкупу можна виявити в ході обшуку. Обшук – це слідча (розшукова) дія, яка виконується з метою: примусово обстежити будівлі, приміщення і споруди, ділянки місцевості, інше володіння особи, виявити та зафіксувати відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, щоб отримати (зібрати) докази або перевірити уже одержані докази у межах конкретного кримінального провадження, відшукавши й вилучивши матеріальні об'єкти (наголошується на знаряддях кримінального злочину, майні, здобутому злочинним шляхом, живих людей і тваринах, трупах людей і тварин, біологічних об'єктах, слідах різного походження, документах і т. д.) [145, с. 106]. Згідно зі ст. 234 КПК України, обшук проводиться для того, щоб виявити та зафіксувати відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, розшукати знаряддя кримінального правопорушення або майно, отримане унаслідок його скоєння, а також встановити місцезнаходження осіб, які розшуковуються.

Отже, фактичну підставу проведення обшуку становлять достатні дані, які дають змогу вважати, що в конкретному місці або конкретна особа має певну річ або предмет, що важливі для розслідування, або у якомусь певному місці ховається особа, що скоїла злочин. Юридична підстава для організації обшуку у межах досудового розслідування – ухвала слідчого судді. За результатами опитування практичних працівників, обшуки у кримінальних провадженнях за ст. 370 КК України слід проводити у 28,7% випадків. Так, у 53,3% опитаних труднощі становить безпосередньо його проведення (Додаток Б).

Ефективність обшуку забезпечується несподіваністю його проведення, застосуванням комплексу тактичних прийомів, описаних у криміналістичній літературі, відповідних технічних засобів, що використовуються для фіксації ходу і результатів обшуку, пошуку захованих предметів.

Обшук рекомендується проводити безпосередньо після затримання підозрюваного, щоб не втратило свого значення основне тактичне правило обшуку – раптовість, тобто необхідно виключити можливість підозрюваної особи «підготуватися» до цієї слідчої (розшукової) дії.

Виконання окреслених завдань обумовлено вжиттям підготовчих дій до обшуку. Готуючись до обшуку, учасників необхідно ознайомити з низкою цілей цього заходу, повідомити про зовнішній вигляд предметів, які розшукуються, як виглядають документи чи особи, яких розшукують, або наголосити на їх приблизних ознаках, змісті, упакуванні. Як доведено практикою, успіх під час проведення обшуку ґрунтується на тому, на скільки підготовлений слідчий, чи правильно визначено об'єкти та ділянки, які треба обстежити, чи точно визначено об'єкти, які розшукуються та вилучаються, чи законно оформлено та зафіксовано результати обшуку.

Проаналізувавши літературу та матеріали кримінальних проваджень, пов'язаних із злочинами окресленої категорії, можна зробити висновок, що підготовчий етап обшуку повинен охоплювати низку таких заходів з боку слідчого:

1. Визначити місцезнаходження та планування приміщення, яке повинно бути обшукане. З'ясувати характер охорони об'єкта.

2. Встановити, які ЕОМ знаходяться у приміщенні, у якому планується обшук.

3. Запросити понять та спеціалістів, що мають достатні знання, уміння, навички для надання дієвої допомоги слідчому у підготовці та під час проведення обшуку та провести із ними інструктаж із постановкою конкретних персональних задач. Для таких цілей універсальними є інспектори-криміналісти, бухгалтери, спеціалісти у галузі комп'ютерної техніки.

4. Визначити дату, час, місце проведення обшуку, його тривалість, а також заходи, спрямовані на забезпечення його оперативності та конфіденційності. Сприятливою є ситуація відсутності підозрюваного на місці обшуку. Ця обставина дозволяє виключити активну протидію з його боку та надає можливість слідчому швидко виявити та грамотно вилучити об'єкти

пошуку. Присутність на місці обшуку працівників певних суб'єктів господарювання формує у них певне негативне ставлення до потенційного підозрюваного та до вчиненого злочинного діяння. Ця обставина може бути використана для визначення тактики проведення наступних слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів свідків.

Обшук слід проводити у всіх приміщеннях (службових і житлі), які постійно та (або) тимчасово займаються підозрюваним, – у його службовому кабінеті, квартирі, будинку, дачі, а також в автомобілі (як особистому (включаючи гараж), так і службовому).

Під час підготовки до обшуку на робочому місці та в житлі підозрюваного обов'язково має бути встановлено: чи є в нього особиста охорона, прилади зовнішнього та внутрішнього відеоспостереження, засоби сповіщення про тривогу, технічні засоби захисту, зброя.

Перед проведенням обшуку в приміщенні суб'єкта господарювання допомоги необхідно вивчити особливості їх роботи. Склад осіб, що залучатимуться до такого обшуку, залежить від мети обшуку та передбачуваної обстановки, яка може виникнути під час його проведення. Крім слідчого, понятих, спеціалістів, можуть бути залучені співробітники оперативного підрозділу для забезпечення проведення обшуку. У випадку надання активного спротиву з боку осіб на об'єкті обшуку слід застосувати заходи з нейтралізації протидії та швидкого проникнення до обшукуваних приміщень. Тому для цього, можливо, знадобиться допомога працівників спеціальних підрозділів, котрих слід залучити за виникнення такої ситуації.

Аналіз літератури та практичний досвід засвідчують, що різні документи у сучасних умовах мають важливе значення у розслідуванні провокації підкупу. Саме в документах виявляються криміналістичні ознаки сучасних способів злочину, відображаються сліди злочинної діяльності, простежується її перебіг. Тому знання номенклатури таких документів та їх призначення допомагає слідчому правильно визначити місце їх знаходження та значення для кримінального провадження.

При обшуках також нерідко виявляють певну літературу, чернетки із записами. Записи можуть містити різну інформацію: про кількість епізодів, суму вартості привласненого, розтраченого майна та ін. Тому в процесі обшуку вказані об'єкти слід вдумливо переглянути, а все, що, на думку слідчого, може становити інтерес у розслідування, – вилучити. Якщо запис зроблено не підозрюваним, а іншою особою, можливо, невідомою слідству, то розшук її за зразком почерку серед зв'язків обшукуваного дозволить виявити його співучасників.

Під час проведення обшуку дотримуються загальних тактичних вимог, розроблених наукою криміналістикою, як-от: раптовість, планомірність, послідовність, використання криміналістичної техніки. Але обшук у такій категорії проваджень має і певні особливості, які стосуються розшукуваного об'єкта й місця пошуку. Судово-слідча практика дає змогу констатувати, що обшуки частіше проводилися за місцем праці підозрюваного – 50%; проживання підозрюваного – 25% випадків, у господарських приміщеннях, транспортних засобах тощо – 12,5%; інше – 12,5%. У більшості випадків основними об'єктами пошуку були документи – 37,5%; грошові кошти – 37,5%; обладнання і технічні засоби – 12,5% (Додаток В).

У випадках проведення обшуку на робочому місці рекомендується запрошувати керівника працівника, що підозрюється, який не зацікавлений у результатах провадження і може дати необхідні пояснення щодо робочого місця та його особливостей.

При обшуку необхідно звертати увагу та вилучати листи на адресу провокованої особи, посередника, записники (зокрема, електронні), зошити, щоденники (органайзери), блокноти, перекидні настільні календарі, паперові листки з блоків (кубариків), папери для нотаток, записні алфавітні, адресні (телефонні) книги, візитниці, телефони мобільного зв'язку, комп'ютери, якими користувався підозрюваний і в яких буде виявлена інформація, що прямо і (або) опосередковано вказує на вчинення провокаційних дій.

Під час обшуку необхідно звертати увагу на місця ймовірного знаходження документів (включаючи фото, аудіо- та відеодокументи), зокрема тих, що можуть бути знищені: каміни, відра (кошки) для сміття, попільниці тощо.

Перевірці підлягають особисті речі підозрюваного, а саме – мобільний телефон (телефони). У них проглядаються: списки прийнятих та вихідних викликів, створені в довіднику (блокноті) записи, поштові скриньки вхідних та вихідних текстових повідомлень, фотографії можливих співучасників, зв'язок з якими підозрюваний приховує, та ін.

Така ситуація характерна для обшуку, зокрема особистого, коли у слідчого з'явилися достатні дані вважати, що у провокатора є записки, отримані від посередника, і, навпаки, що стосуються доказової бази у розслідуваному кримінальному провадженні (наприклад, записки з порадами про те, як поводитися з провокованою особою при схиланні його до отримання неправомірної вигоди).

Виявленню та вилученню підлягають гроші та інші цінності, призначені як предмет провокації підкупу. Надалі вони оглядаються, визнаються речовими доказами і за рішенням суду на них може бути накладено арешт. Якщо ж певного предмета провокації підкупу виявити не вдалося, необхідно виявити майно підозрюваного, еквівалентне предмету провокації, для накладення арешту на нього [135, с. 247].

На практиці під час розслідування провокації підкупу виникають спірні моменти щодо обшуку особи. Дослідивши питання обшуку особи, О. В. Баганець вважає: те, що окремі слідчі судді розглядають відповідні клопотання та надають дозвіл на проведення обшуку осіб, які одержують неправомірну вигоду, є недопустимим і таким, що не відповідає загальним засадам кримінального процесуального доказування. Зауважимо, що слідчий суддя уповноважений постановляти лише ухвалу про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння. Процесуальний порядок розгляду слідчим суддя клопотань про надання дозволу щодо обшуку осіб та постановлення відповідних ухвал чинний КПК України не визначає. Відтак результати проведення стороною обвинувачення обшуку осіб, що здійснені на підставі відповідних ухвал слідчих суддів, не можуть бути використані як допустимі докази [12, с. 135–136].

Обшук особи виключно може бути здійснений без ухвали слідчого судді уповноваженою особою, слідчим, прокурором під час затримання особи у порядку, передбаченому частиною третьою ст. 208 КПК України.

Однак досі питання щодо можливості проведення обшуку особи, якщо вона не затримувалась у порядку ст. 208 КПК України або не перебуває в житлі чи іншому володінні особи, в якому проводиться обшук.

О. В. Баганець пропонує додати у КПК ст. 234-1 «Обшук особи», який проводиться слідчим, прокурором на підставі ухвали слідчого судді з метою виявлення та вилучення речей і документів, що знаходяться на тілі обшукуваної особи, в її одязі та наявних у неї речей, особами цієї ж статі та в порядку, передбаченому ст. 236 КПК України [12, с. 137–138].

На нашу думку, це питання може бути вирішено шляхом унесення відповідних змін до КПК України, розширивши місця, де може бути проведений обшук, додавши змогу проводити обшук особи на місцевості, де проводиться обшук.

Відтак пропонуємо формулювання «житла чи іншого володіння особи», закріплене у КПК України, викласти так: «місцевості, житла чи іншого володіння особи».

Перелік предметів, вилучених з обігу відповідно до закону, необхідно вилучити, незважаючи на те, чи мають вони стосунок до кримінального провадження. Низка вилучених речей і документів, що не охоплюються переліком, щодо якого в межах ухвали про дозвіл на проведення обшуку наданий прямий дозвіл на пошук, і котрі не належать до предметів, вилучених з обігу відповідно до закону, вважається тимчасово вилученим майном [78]. На основі такого статусу виникає потреба повернути майно особі, у якої його вилучили, відповідно до: рішення, яке видав слідчий, прокурор, якщо визнав означене вилучення майна таким, що не має підстав; ухвали, виданої слідчим суддею чи судом, якщо відмовлено задовольнити клопотання слідчого, прокурора про арешт цього майна; випадків, якщо пізніше за наступний робочий день опісля вилучення майна не подано клопотання слідчого,

прокурора про арешт тимчасово вилученого майна, або слідчим суддею, судом не постановлена ухвала про арешт тимчасово вилученого майна. Аналогічна процедура поширюється й на вилучення речей та документів, що не належать до переліку, де наданий прямий дозвіл на проведення обшуку, і не входять до предметів, вилучених із обігу відповідно до закону [146, с. 454, 455].

Під час обшуку слідчим, прокурором неодмінно повинні застосовуватися аудіо-, відеозаписи, вони мають право вимірювати, фотографувати, укладати плани і схеми будь-якого володіння особи, яке обшукано. За результатами обшуку фіксуються записи у протоколі. Під час фіксування ходу та результатів обшуку варто виконувати загальні криміналістичні рекомендації. А саме: якщо виявлено об'єкт пошуку, котрий прямо чи опосередковано засвідчує участь підозрюваного, необхідно пред'явити його підозрюваній особі та відібрати у неї пояснення, фіксуючи їх у протоколі. У разі, якщо особа заздалегідь не підготувалася до дачі пояснень стосовно того, що виявлено, вона може надати необдумані роз'яснення, що суперечитимуть сутності обставин злочину. Відтак до них буде складно застосувати спростування та викриття неправдивих пояснень. Окрім того, необхідно ретельно запротоколювати місця, де виявлено предмети, притаманні їм ознаки, наголосити на ознаках, якими вказується на приналежність предметів, які виявлено, обшукуваній особі, акцентувати на причинному зв'язку зі злочином.

Масштабне або схематичне планування доцільне, якщо розташування об'єктів, їхні параметри, конструкцію, обстановку під час здійснення обшуку словами або технічно складно зафіксувати. Важливий етап процесуальної дії становить огляд об'єктів пошуку, які вилучено, фіксування їхніх ознак і обставин, за яких їх виявлено. У протоколі обшуку необхідно акцентувати на переліку вилучених об'єктів, їхніх загальних і окремих ознаках і властивостях, пошкодженнях, особливих прикметах, індивідуальних номерах, кольорі, формі, вазі, розмірі, кількості упакуванні і т. д. Доволі часто необхідно вилучити документи, комп'ютери, периферійні пристрої, змінні накопичувачі інформації у чималих обсягах. Отож, якщо неможливо їх повністю та детально описати,

можна вказати їхню кількість загалом. Усе, що вилучено, упаковують, опечатують, скріплюють за допомогою підписів понятих і тих, хто брав участь у процесуальній дії.

Реалізація попереднього огляду предметів і документів, які були вилучені, має здійснюватися на місці обшуку. Якщо вилучених речей доволі багато, їх оглядають згодом у кабінеті, проводячи самостійну процесуальну дію.

Після проведення обшуку майно, що вилучено під час цього, підлягає огляду для подальшого вирішення його долі як речового доказу. За необхідності на нього може бути накладено арешт. Тому вирішення питання щодо винесення постанови слідчим/прокурором про визнання предмету речовим доказом є першочерговим. В подальшому слідчий за погодженням із прокурором чи прокурор у рамках кримінального провадження звертається до слідчого судді з вмотивованим клопотанням про арешт майна із детальним його переліком у клопотанні, після чого слідчий суддя своєю ухвалою задовольняє, частково задовольняє чи відмовляє у задоволенні такого клопотання.

Освідування підозрюваного є самостійною слідчою (розшуковою) дією, в процесі якої на тілі людини встановлюється наявність (відсутність) особливих прикмет, слідів кримінального правопорушення, в основному шляхом спостереження та відображення результатів даної слідчої (розшукової) дії у відповідному протоколі». Огляд проводиться відповідно до тактичних рекомендацій, розроблених криміналістичною наукою.

Освідування підозрюваного під час розслідування провокації підкупу є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, оскільки у її здійсненні може бути встановлений зв'язок між безпосередніми діями злочинця. Для викриття осіб у вчиненні провокації підкупу правоохоронні органи часто проводять тактичну операцію «Затримання на місці злочину», під час якої використовують хімічні та безбарвні люмінісцентні речовини, тому огляд тіла особи проводиться з метою встановлення слідів-речовин на тілі підозрюваного.

Освідування проводиться у певній послідовності: спочатку оглядаються частини тіла, не закриті одягом (руки, обличчя), потім оглядаються інші частини

тіла підозрюваного. З метою спростування можливих заяв підозрюваного про те, що виявлений предмет йому підкинуто, оглядаються його руки, і за виявлення частинок люмінесцентної речовини проводять змиви з них.

Змив із долонь і пальців рук підозрюваного відбираються за допомогою рукавичок з використанням пінцету слідчим. При проведенні змивів із рук підозрюваного необхідно використовувати тампони з нестерильної вати, бинта, чи марлі у кількості щонайменше трьох, попередньо змочуючи їх або ні. Як змочуючий реагент доцільно використовувати тільки етиловий спирт, позаяк застосування інших спиртовмісних речовин у процесі експертного дослідження може спотворювати результати.

Тампони зі змивами необхідно упаковувати, крім паперових конвертів, у поліетиленові пакети невеликих розмірів, що виключають випадкове попадання забруднень на об'єкти носіїв, а також можливе осипання порошку люмінофора з предметів носіїв. Отримані ватяні тампони в полімерних пакетах з відповідними написами «Змив з правої руки» та «Змив з лівої руки» опечатуються паперовою наклейкою з підписами учасників освідування.

Під час огляду при виявленні на руках підозрюваного слідів необхідно використовувати лампу з ультрафіолетовим випромінюванням, яка дозволяє виявити сліди-накладення, утворені хімічною речовиною при його незначній концентрації, або для виявлення слідів злочину шляхом проникнення ультрафіолетових променів через сліди-накладення, утворені хімічними барвниками.

Важливим засобом фіксації провадження слідчої дії є протокол, в якому вказується: чи мало місце оголення тіла підозрюваного, чи заперечував він проти цього, на яких ділянках тіла виявлено сліди злочину чи помітні прикмети. Додатковим засобом фіксації виступають фотографування та відеозапис, причому в протоколі обов'язково фіксуються відомості про види технічних засобів, порядок їх застосування та кінцеві результати використання.

Ще одна важлива слідча (розшукова) дія, спрямована на одержання доказової бази з особистісного джерела у процесі досудового розслідування провокації підкупу, – допит. Це слідча (розшукова) дія, котра дає змогу і

здобути свіжі докази, і переконатися у достовірності інформації, яка раніше отримана як доказ.

В. Ю. Шепітьком допит характеризується як процесуальна дія, котра слугує регламентованим за допомогою кримінально-процесуальних норм інформаційно-психологічним процесом комунікації між особами, які є її учасниками, спрямованим на одержання показань щодо фактів, які відомі допитуваному і важливі у встановленні істини у розслідуванні [165, с. 73]. На думку Л. Д. Удалової, допитом у межах процесуального доказування є пов'язуюча ланка засобів збору доказів, які спрямовані на одержання показань, та їх перевірки. Як доводить науковиця, зазначене зумовлено тим, що гносеологічну природу допиту, засновану на методі пізнання, поширено й на інші слідчі дії. Це сприяє їх зближенню та виникненню тісного взаємозв'язку [150, с. 125–126]. Ця позиція особливо актуальна у розслідуванні кримінального правопорушення, яке ми досліджуємо.

Так, допит розглядається як доволі тактично й психологічно складна слідча (розшукова) дія, яка переважно здійснюється за обставин, коли допитуваний є конфліктним і протистоїть співпраці. А результативність допиту в розслідуванні тієї категорії злочинів, яку ми досліджуємо, спирається на професійні навички слідчого, прокурора застосовувати тактичні прийоми, зважаючи на процесуальний статус та спеціальні знання, які можуть мати допитувані. Водночас на рівень інформативності вербальних слідчих (розшукових) дій, що розглядаються, впливає те, на скільки якісно виконана підготовка до її проведення. Підготовчими діями або тактичними прийомами організаційного значення вважають такі: визначити предмет допиту; вивчити особу допитуваного; скласти орієнтовний письмовий план подальшого допиту; визначити коло та вжити заходів, пов'язаних із забезпеченням участі у слідчих (розшукових) діях інших учасників згідно із законом; визначити тактично оптимальні місця та час виконання слідчої дії; підготуватися до застосування матеріалів кримінального провадження та речових доказів; визначити тактичну необхідність та забезпечити застосування звуко- та відеозаписувальної техніки,

щоб зафіксувати перебіг допиту [15, с. 6-7]. На нашу думку, окремий пункт у тактиці підготовчого етапу допиту повинно становити те, що слідчий має обов'язково ознайомитися із переліком організаційно-розпорядчих і нормативно-правових актів, які здійснюють регламентацію посадових/функціональних обов'язків провокатора, особи, що зазнала підкупу, предметом підкупу, вивчити спеціальну літературу.

Що стосується предмета допиту, то В. О. Коновалова влучно зазначила, що предмет злочину містить перелік обставин, які потрібно установити в розслідуванні, і на нього здійснюють вплив два чинники: обставини, які необхідно встановити у межах кримінального провадження, й інформація, яка повинна бути відомою або може бути відома тому, хто має стосунок до події злочину [65, с. 6].

Так, допит виконується відповідно до ст.ст. 223-226 КПК України та становить чітко обумовлену через процесуальні норми та соціальні ролі форму комунікування між людьми.

На сторінках криміналістичної літератури більшість учених, з огляду на ті чи інші підстави, здійснюють класифікацію допиту, зважаючи на різні ознаки. Утім, вважаємо, що найширше коло класифікаторів запропонував К. О. Чаплинський. Дослідник класифікує допит з огляду на такі критерії: зважаючи на етап досудового розслідування; з огляду на слідчу ситуацію, що виникла; відповідно до процесуального становища допитуваного; зважаючи на суб'єкт проведення; з огляду на зміст, послідовність, місце й час проведення; залежно від вікових особливостей та психофізичного стану допитуваного; зважаючи на коло учасників; з огляду на приналежність допитуваного до конкретного кола осіб; відповідно до якості отриманої інформації; відповідно до використання науково-технічних засобів та процедурних особливостей виконання допиту [156, с. 130].

У контексті нашого дослідження пропонуємо акцентувати увагу на класифікації допиту, побудованій за критерієм процесуального становища допитуваного. Отже, більш докладно вивчимо тактику допиту потерпілого, підозрюваного та свідка.

Першим із них є допит потерпілого, який можна віднести до основного та важливого засобу збирання доказів під час розслідування провокації підкупу. У більшості випадків потерпілою у таких кримінальних провадженнях є особа, що зазнала провокації підкупу.

Потерпілі у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії кримінальних правопорушень переважно активно сприяють встановленню істини, дають повні, правдиві показання.

Особливістю допиту потерпілого є його конкретність та деталізація показань. Іноді дрібні подробиці можуть мати в сукупності і окремо вирішальне значення для викриття провокатора. Починати допит слід не з головних, а проміжних (другорядних) питань, на які більш імовірно чекати правдивих і повних відповідей, поступово переходячи до питань, які безпосередньо стосуються мети допиту. У ході планування допиту потерпілого можна виділити перелік питань, з яких його детально допитати:

1. Назвіть точну назву установи, організації чи підприємства, в якому Ви працюєте (проходите службу), а також робоче місце – безпосередній підрозділ (найменування відділу, департаменту тощо).

2. Вкажіть точну назву Вашої посади (державна служба, дипломатичний ранг, військове звання або спеціальне звання, правоохоронний орган, державна служба тощо). Ким і коли цей чин надано?

3. Коли, ким і на підставі якого юридичного акта (наказу, розпорядження) Ви були призначені на цю посаду?

4. У яких нормативних документах відображені виконувані Вами організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції? Ви виконуєте ці обов'язки постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням (функції)?

5. Чи входили у Ваші повноваження ті дії (бездіяльність), до вчинення яких схиляв провокатор, якщо так, то повністю чи частково? Як ці дії (бездіяльність) повинні фактично здійснюватися? Чи можна відхилитися від нормативного порядку функціонування?

6. Хто ще зі співробітників установи (організації), зокрема Ваших підлеглих, мав стосунок до діяльності, що розслідується, стосовно яких її елементів; на яких етапах у чому саме це виражалося?

7. Чого хотів провокатор, що було б зроблено за підкуп, коли, як і на який результат він сподівалася?

8. Коли, де, у зв'язку з чим, за яких обставин і в якій обстановці Ви познайомилися з провокатором? Чи сприяв хтось вашому знайомству, якщо так, то чому?

9. Як підтримувалося знайомство з провокатором, з яких приводів зустрічалися, як часто, де, хто брав участь у зустрічах?

10. Як Ви вважаєте, в чиїх інтересах діяв провокатор – власних чи іншої особи (кого саме) та у зв'язку з чим?

11. Як пояснював провокатор, чому (з якої причини) він/вона вдається до такого протиправного способу досягнення потрібного результату?

12. Провокатор звертався до Вас письмово чи усно? Які документи ним залишені? Хто зі сторонніх міг бачити цю особу та її документи?

13. Чи намагався провокатор встановити з Вами взаємовідносини і з яких причин це не вдалося?

14. Коли стало відомо про справжню мету, з якою здійснювалася спроба передачі неправомірної вигоди?

15. У зв'язку з чим посередник взяв на себе цю роль, які були його цілі, яку вигоду мав отримати від провокатора?

16. Де обрано місце провокації Вас до вчинення злочинного діяння? Якими є обстановка цього місця та її особливості (наприклад, чи є приховане прослуховування, відеоспостереження)? Хто ще був на місці, у чому полягала їхня роль?

17. Якими способами провокатор намагалася схилити Вас до отримання неправомірної вигоди, у чому вони виявлялися?

18. Чи доводили Ви до відома провокатора та (або) її посередника і скільки разів інформацію про відмову прийняти їхню пропозицію про вчинення протиправних дій? Чи ця інформація мала чіткий, недвозначний характер?

19. Де, коли (дата, час), як і хто намагався передати Вам предмет провокації підкупу?

20. Чи відомо Вам, що становив (як виглядав) предмет провокації підкупу; якщо він був запакований, то у що?

21. Хто, крім провокатора та (або) посередника, був присутній при спробі передачі Вам предмета провокації підкупу, з якою метою?

22. Які сліди могли залишитись на місці, де здійснювалася спроба передачі предмета провокації підкупу, внаслідок перебування там учасників провокації та інших осіб?

23. Чи є домовленість про подальшу зустріч з Вами провокатора та які його дії? Якщо так, то коли і де?

24. Чи повідомили Ви, як працівник правоохоронного органу (державний службовець), свого керівника про факт звернення до Вас з метою схилення Вас до пропозиції, обіцянки надання неправомірної вигоди, якщо так, то кого саме повідомили, якщо ні, то чому? Коли саме про такий факт Ви повідомили, яким способом і чим це підтверджується?

25. Що Вам відомо про особу, яка схиляла Вас до здійснення підкупу?

26. Чи є у Вас будь-які матеріали (аудіо- відеозапис, листи і т. д.), що підтверджують обставини звернення провокатора з метою схилення Вас до здійснення підкупу. Чи можете Ви їх надати, якщо ні, то чому?

Отже, допит потерпілого має бути детальним. Необхідно також враховувати його керівне та соціальне становище, наявні заслуги; бути з ним коректним та ввічливим; з увагою ставитися до його прохань та заявлених клопотань.

Також слідчий повинен чітко дати зрозуміти потерпілому, на що він зможе сподіватися, і те, що його інтереси будуть захищені. Потерпілому пояснюють, що одним з основних завдань прокуратури (органу досудового розслідування) є надання допомоги громадянам, які є потерпілими в результаті протиправних дій, і що слідчі наділяються для цього законом відповідними повноваженнями, а також володіють спеціальними засобами та навичками для

ефективного розкриття цього виду кримінальних правопорушень. Манера ставити запитання у такому ключі полегшує отримання відповіді.

Не менш важливим джерелом здобуття доказів у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу є показання свідків, допит яких має свої особливості.

Законодавець у кримінальному процесуальному законодавстві дає визначення поняття свідка. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 65 КПК України, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Процесуальний порядок допиту свідків під час досудового розслідування регламентований ст.ст. 223–227 КПК України та не може проводитися у нічний час (з 22 до 6 год.), тривати понад 8 годин, з обов'язковою перервою у випадку його проведення понад 2 години [78].

Загалом, з власного практичного досвіду зауважимо, що провокація підкупу відбувається здебільшого без свідків. Попри те, як свідки обов'язково повинні бути допитані такі особи:

а) яким відомо щодо факту звернення провокованим до правоохоронного органу із заявою про кримінальне правопорушення;

б) особи, що були свідками подій, пов'язаних з підготовкою провокації підкупу (наприклад, чув висловлювання провокатора про загрозу притягнення до кримінальної відповідальності провокованої особи; був очевидцем дій провокатора щодо причетність інших осіб до провокації);

в) особи, крім причетних до провокації осіб, які були при цьому присутні (сторонні, наприклад, охоронці, відвідувачі, які чекали у приймальні провокованої особи, її секретар, товариші по службі тощо);

г) особи, що були обізнані про підшукання необхідної суми грошей, купівлю потрібних речей для здійснення провокації, допомагали у наданні послуги майнового характеру, що використовував провокатор для здійснення провокаційних дій, а також ті, у кого провокатор деякий час зберігав предмет провокації підкупу;

д) особи, яким розповідав провокований про обставини, у зв'язку з якими була здійснена спроба передати йому предмет підкупу (наприклад, особи, яким провокована особа висловлювала побоювання у зв'язку зі спробою вручення неправомірної вигоди або до вимушення його діяти протизаконно);

е) особи, яким відомо про знайомство провокованого, провокатора та (або) посередника між собою, а також характер їх взаємовідносин;

ж) особи, яким провокатор розповідав будь-які факти щодо провокації, або яким це стало відомо від інших осіб чи інших джерел;

з) викривач, а також посадові особи, які здійснили перевірку відомостей, що містяться у повідомленні викривача;

і) особи, які були присутні при проведенні контролю за вчиненням злочину, а також оперативно-розшукових заходах, в ході якого була здійснена спроба передачі підкупу, що провокується, але, як правило, не здогадувалися про справжній сенс того, що відбувалося. Встановлені внаслідок допитів вищезгаданих осіб обставини можуть набути характеру непрямих обвинувальних доказів. Кожні встановлені під час допиту непрямі відомості про факт самі собою прямо не спростовують або не підтверджують версію про провокацію підкупу, але в сукупності та логічному зв'язку роблять версію про наявність цього злочину переконливою, достовірною.

Так, викривач може бути допитаний як свідок у разі дотримання обмежень, передбачених ст. 65 КПК України, а також може бути залучений до конфіденційного співробітництва у разі дотримання обмежень, передбачених ч. 2 ст. 275 КПК України та іншими законами України [86, с. 532].

Відтак необхідна передумова вдалої організації допиту – підготовка до нього. Вона містить низку заходів, а саме: слід вивчити матеріали кримінального провадження, ознайомитися з інформацією про допитуваного, а також скласти план допиту. Отже, перед початком допиту установлюють особу свідка, сповіщають його, у межах якого кримінального провадження його викликано, нагадують про обов'язок розказати усе, що йому відомо про подію чи певних осіб, наголошують на кримінальній відповідальності за відмову

надати показання та за дачу завідомо неправдивих показань (ст.ст. 384, 385 КК України). Слідчим з'ясовуються його взаємини з підозрюваним і потерпілим, роз'яснюється право не надавати показання щодо себе, членів сім'ї і близьких родичів (ч. 1 ст. 63 Конституції України). Здійснивши вільну розповідь, свідок має відповісти на запитання слідчого. Їх слід задавати, дотримуючись певної послідовності. Це допоможе одержати необхідні відомості, затрачаючи менший обсяг часу і сил. Під час формулювання запитань варто акцентувати на культурному рівні особи та її обізнаності зі змістом нормативно-правових актів. Законодавцем заборонено у процесі прямого допиту, а саме у досудовому розслідуванні, озвучувати навідні запитання. Іншими словами, це такі запитання, у яких прихована повна, частина відповіді або є підказка на неї (ч.6 ст. 352 КПК України) [78].

А. Ф. Волобуєв зазначає, що у розслідуванні злочинів повнота та правдивість показань свідків залежать від вирішення слідчим таких тактичних завдань, а саме, зважаючи на: правильне встановлення осіб, яким відома інформація, важлива для розслідування; встановлення, чи зацікавлені свідки в певних результатах розслідування, чи залежать вони від осіб, які виявляють зацікавленість у цьому; нейтралізацію чинників, які негативно відображаються на поведінці допитуваної особи (йдеться про відмову, ухиляння від давання показань, давання неправдивих показань); урахування соціально та психологічно спрямованих особливостей допитуваного; здійснення заходів, які спрямовані на запобігання подальшій відмові від давання правильних показань [46, с. 158–159].

У цьому контексті суттєвий вплив має і фактор безпосередньої службової залежності від підозрюваного. Тому при підготовці та проведенні допиту таких свідків слідчому необхідно спрямовувати зусилля на детальне встановлення всіх обставин проведення відповідних операцій з майном або підготовку та прийняття незаконних нормативно-правових чи розпорядчих актів, які цікавлять слідство. Бажано не акцентувати на злочинному характері дій керівника.

У свідків цієї категорії здебільшого з'ясовуються питання, спрямовані на встановлення: а) службових повноважень; б) особистих стосунків із службовою

особою, котру підозрюють у вчиненні злочину; в) особистої участі у підготовці та здійсненні фінансових, господарських операцій, пов'язаних з вчиненням злочину; г) причин порушень ними своїх обов'язків (якщо такі були); г) відомостей щодо відомих їм обставин вчинення злочину; д) відомостей, що характеризують особу підозрюваного; е) інших суттєвих для кримінального провадження обставин, які їм відомі.

Дуже цінними можуть виявитися відомості, отримані при допиті товаришів по службі провокатора, які не входять до кола його друзів, а, навпаки, знаходяться в недружніх, конфліктних із ним відносинах. Необхідно зазначити, що допити товаришів по службі часто ускладнюються тією обставиною, що провокатор займає високе службове становище і має бездоганну репутацію. Це змушує товаришів по службі, а тим паче його підлеглих, неохоче давати викривальні показання.

Принагідно під час допиту викликаних як свідків, яким відомий підозрюваний не тільки як професіонал тієї чи іншої служби чи роботи, а й як людина взагалі, з властивими їй особистими рисами характеру, звичками, схильностями, настроями та поведінкою, необхідно з'ясувати питання, які висвітлюють особистість підозрюваного.

У разі виявлення слідчим ознак впливу підозрюваного на свідків, які є його підлеглими, потрібно вжити заходів щодо нейтралізації такої форми протидії розслідуванню. Ефективним у цій ситуації може бути вирішення питання про можливість відсторонення підозрюваного від посади на час розслідування.

У разі, якщо свідок не бажає говорити правду про відомі йому дії підозрюваного (обвинуваченого), то слідчий повинен ретельно перевірити особу свідка, з'ясувати, чи не є він співучасником, чи не приховує скоєні злочини.

Якщо у показаннях кількох свідків щодо однієї й тієї ж обставини проявилися протиріччя, всі вони повинні бути залишені поза увагою. Потрібно з'ясувати їх причини шляхом постановки відповідних контрольних питань, а також проведення одночасного допиту двох чи більше раніше вже допитаних осіб.

Отже, при підготовці до допиту свідка слід урахувувати, до якої категорії він належить, і визначати відповідну тактичну лінію допиту. Важливо уважно ознайомитись із повноваженнями допитуваного та його участі в здійсненні відповідних операцій майном чи коштами.

Допитувати свідка слід, роз'яснивши йому права, а також попередивши про настання кримінальної відповідальності, якщо він відмовиться давати показання або дасть завідомо неправдиві показання. Якщо слідчий сумнівається, чи будуть правдиві слова свідка, варто вкотре наголосити на реальності настання такої відповідальності. Коли ж таких підстав немає, тоді зазначене попередження варто виконувати делікатно, пояснивши, що це є лише обов'язком слідчого і не дає зрозуміти, що свідок уже заздалегідь підозрюється у наданні неправдивих даних.

У процесі допиту свідків у цій категорії кримінальних проваджень слідчі застосовують відомі тактичні прийоми залежно від ситуації. Особливо треба наголосити на першочерговому завданні слідчого під час допиту свідка – встановленні психологічного контакту. Влучно аргументує В. О. Коновалова: «Ключем до установаження психологічного контакту є визначення мотиву показань. Це дозволяє у багатьох випадках зрозуміти психологічний настрій допитуваного і спрямувати його у необхідне русло шляхом роз'яснення важливості одержуваної від нього інформації, етичних вимог до допитуваного у зв'язку з його роллю у здійсненні правосуддя, розкриття і попередження злочинів» [66, с. 98]. Із зазначених особливостей допиту певних категорій свідків можна визначити типові мотиви надання ними неправдивих показань. Доцільно окремо вказати мотиви неправдивих показань у бік пом'якшення вини підозрюваного і навпаки – у бік повної або часткової обмови.

Мотивами повідомлення неправдивих відомостей та замовчування відомих фактів з боку свідків, з метою пом'якшення (повного спростування) вини підозрюваного, можуть бути: а) побоювання ускладнень на роботі внаслідок службової залежності від винної у порушенні законодавства особи; б) побоювання за особисту безпеку себе і своїх близьких за наявності

відповідних погроз; в) солідарність з винною особою через особисті дружні стосунки або родинні зв'язки; г) добросовісна омана в особистості підозрюваного; г) намагання приховати власні службові (професійні) промахи, якщо вони полегшили вчинення злочину або перешкождали його виявленню; д) власна корисна або кар'єристська зацікавленість у випадках, коли свідок-підлеглий очікує службового росту, інших привілеїв по службі, матеріальної винагороди від винної службової особи як «подяки» за неправдиві показання. Мотивами неправдивих показань свідків у бік повної чи часткової обмови підозрюваного можуть бути: а) негативне ставлення до службової особи (помста за службові конфлікти, особиста неприязнь і т. д.); б) особиста кар'єристська зацікавленість, якщо свідок сподівається на усунення «конкурента» по службі і власне підвищення; в) намагання приховати власні промахи по службі, якщо особа силкується «звалити» власну вину на підозрюваного, приховати неправильність висновків проведеної нею ревізії (перевірки) тощо [144, с. 168–169].

Отож, слідчому рекомендується ретельно вивчати особу свідка та з'ясувати його стосунок до підозрюваного як під час підготовки, так і безпосередньо при проведенні допиту, встановлювати мотиви неправдивих показань і вживати заходів щодо їх спростування.

На особливостях **допиту підозрюваного** під час розслідування злочинів указанного виду, котрі здійснюють вплив на вибір тактичних прийомів його виконання, акцентовано на: а) високому освітньому рівні підозрюваного та його соціальному статусі; б) доволі великій обізнаності допитуваного про матеріали, якими розпоряджається слідчий; в) частій присутності під час допиту захисника.

Результати допиту залежать від того, на скільки поінформований слідчий про той чи інший факт, котрий необхідно вивчати; від того, на скільки гострий конфлікт між слідчим і підозрюваним; від обстановки, в якій спілкуватимуться з особою, котра конфліктує, і яка формує таку атмосферу; від уміння слідчого правильно розпоряджатися тактичними прийомами допиту [79, с. 66]. Доречно звернути увагу на останнє положення, оскільки завдяки тактично правильній

лінії поведінки слідчого під час допиту досягаються його цілі. Взагалі прийнято вважати, що проведення допиту складається із трьох етапів: 1) початкового – підготовча частина допиту; 2) основного (робочого); 3) заключного (етапу фіксації результатів допиту).

У таких умовах особливо суттєве значення має ретельна підготовка до допиту. Так, на думку однієї групи вчених (С. Ю. Якушин, С. С. Чернявський), підготовка до допиту повинна складатися з таких заходів: вивчення матеріалів досудового розслідування; підготовка спеціальних питань; вивчення особи допитуваного; складання плану допиту [160, с. 532].

Друга група вчених (Р. С. Белкін, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, Ю. Г. Корухов) вважає, що підготовка до допиту повинна містити такі заходи: збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; вивчення особи, що допитується; встановлення способу виклику на допит; підготовка місця допиту; визначення технічного забезпечення допиту; складання плану слідчої дії [81, с. 127].

На думку В. Г. Лукашевича, під час підготовки до будь-якої вербальної слідчої (розшукової) дії мають досліджуватися матеріали кримінального провадження в трьох основних напрямках: а) вивчення осіб, з якими належить спілкуватись; б) аналіз фактичних даних та зібраних у справі доказів; в) вивчення структури спілкування осіб, котрі цікавлять слідчого [85, с. 138].

Як вказує В. О. Коновалова, підготовка до допиту повинна включати вивчення: матеріалів кримінального провадження; спеціальних питань; даних про особистість допитуваного; складання плану допиту [65, с. 39–53]. Тому в контексті дослідження спершу варто розглянути особливості основних заходів, спрямованих на підготовку до допиту у кримінальному провадженні про провокацію підкупу.

1. Отримання інформації про особу допитуваного. Вивчаючи особистість допитуваного, необхідно звернути особливу увагу на його моральні і ділові якості. Як зазначає В. О. Коновалова, особливість вивчення даних про особистість підозрюваного полягає в тому, що ця діяльність слідчого майже не

набуває процесуального відображення. Дані про нього слідчий може отримати як із процесуальних джерел (протоколи допитів свідків, потерпілих тощо), так і з непроцесуальних (відомості, отримані внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів, засобів масової інформації тощо). Дані про особистість допитуваного нерідко мають ймовірний характер [65, с. 47]. Підозрюваними у злочинах про провокацію підкупу є службові особи, тому при підготовці до допиту слід звертати увагу на встановлення їхніх службових повноважень, особливо щодо прийняття рішень, відчуження майна тощо.

2. Вивчення матеріалів кримінального провадження. Загалом мета цього заходу – визначення предмета допиту, формулювання запитань допитуваному, визначення можливої тактичної лінії ведення допиту [70, с. 91–92]. У кримінальних провадженнях досліджуваної нами категорії під час підготовки до допиту слід ретельно, критично і комплексно аналізувати: а) акти ревізій і додатки до них із метою з'ясування сутності виявлених порушень, ролі певних осіб у вчиненні цих порушень тощо; б) бухгалтерські, казначейські, банківські документи, що мають стосунок до вчиненого злочину; в) документи, якими визначається обсяг повноважень службової особи, котра підозрюється у вчиненні злочину; г) інші матеріали, якими підтверджується винуватість особи (протоколи допитів свідків, документи, речові докази тощо).

У процесі вивчення матеріалів кримінального провадження доцільно відібрати (або зробити відповідні виписки) ті матеріали, які потрібно буде використати під час допиту для підтвердження або спростування показань допитуваного.

3. Складання письмового плану допиту. Готуючись до допиту, слідчий має ретельно вивчити наявні матеріали провадження, щоб мати змогу правильно спланувати проведення слідчої (розшукової) дії. Неабияку роль у підготовці до проведення допиту виконує складання його плану. Попереднє планування проведення допиту не тільки надає слідчому можливість правильно ставити запитання, не залишити без уваги важливі деталі, а у психологічному аспекті відчувати себе впевненіше. При підготовці до допиту підозрюваного в

провокації підкупу не слід забувати й про його важливу роль у результативності питань, пов'язаних із вивченням слідчим особистості допитуваних, рис їх характеру. Наприклад, урахування особливостей характеру й поведінки особи, що допитується, її життєвих інтересів і проблем, характеристики взаємовідносин з рідними, близькими та іншими особами, що дозволить слідчому встановити психологічний контакт, і навпаки – їх ігнорування призводить до загострення обстановки допиту й навіть до відмови від спілкування [15, с. 6].

У кримінальних провадженнях досліджуваної категорії може бути достатнім складання простого письмового плану у вигляді переліку питань, які слід озвучити підозрюваному. Однак цей перелік має бути максимально повним і конкретним. Складання ж розширеного письмового плану допиту необхідно у випадках, коли підозрюваний заперечує свою вину, а у слідчого є велика кількість бухгалтерських, банківських та інших документів, які слід використовувати при допиті. Не обійтись без детального письмового плану і тоді, коли слідчий приймає рішення про використання під час допиту аудіо- чи відеозапису або залучення до його проведення спеціаліста.

4. Ознайомлення зі спеціальними питаннями. Найперше йдеться про вивчення слідчим особливостей відповідних аспектів діяльності організації, яку представляє провокатор та провокована особа, а в деяких складних випадках – запрошення для участі в допиті спеціаліста. Особливо ретельно слід ознайомитись із статутом організації та нормативно-правовими актами, положення яких були порушені під час вчинення злочину. Часто підозрюваний та його захисник під час допиту намагаються спростувати вину, використовуючи недосконалість законодавства, зокрема, невідповідності в окремих нормативних актах. Тому слідчому потрібно безпосередньо вивчити основні правові норми та надати їх правильне тлумачення. Крім того, під час ознайомлення зі спеціальними питаннями необхідно приділити увагу дослідженню особливостей діяльності юридичної особи, де працює підозрюваний, веденню бухгалтерського обліку та складанню фінансової звітності.

На підготовчому етапі також визначаються місце і час проведення допиту, вирішуються питання про залучення до участі в допиті спеціалістів (бухгалтера, економіста тощо) і здійснюються відповідні організаційні заходи (виклик осіб, підготовка робочого місця, відповідних технічних засобів і т. д.).

Тактика допиту насамперед визначається позицією допитуваного. Якщо у кримінальному провадженні бере участь захисник, то підозрюваний переважно заздалегідь визначає і погоджує свою позицію з ним. Ця позиція часто залежить від обсягу і характеру наявних у слідчого доказів.

Відомо, що найбільш сприятливою для проведення допиту є безконфліктна ситуація. Вона виникає, коли підозрюваний бажає давати правдиві показання про всі обставини вчиненого злочину. Основними завданнями такого допиту є: а) збереження безконфліктності; б) встановлення та фіксація показань у повному обсязі; в) створення умов для активізації пам'яті особи; г) деталізація показань; г) встановлення умов сприйняття та формування показань [47, с. 15–16].

На початку допиту необхідно з'ясувати питання, що стосуються часу роботи, проходження служби службовою особою, рішень, які входять до її компетенції, та осіб, котрі перебувають у її підпорядкуванні, тощо.

Показання службових осіб, які визнали себе винними у вчиненні кримінального правопорушення, слід ретельно перевірити оглядом документів, допитами інших осіб, проведенням судових експертиз та інших необхідних слідчих (розшукових) дій, у проведенні яких виникне необхідність.

Більш складною ситуацією допиту підозрюваного у вчиненні досліджуваного нами виду злочину є конфліктна, яка характеризується повним або частковим наданням неправдивих показань або відмовою від їх дачі.

Водночас, якщо слідчий опиняється у ситуації, коли надають неправдиві показання, чи відмовляються їх надавати, залежно від ситуації, формується потреба застосувати (один або кілька) тактичний прийом допиту, розроблений у межах криміналістичної науки [164, с. 124–156; 24, с. 66–96].

Особливо ефективним при допиті підозрюваного у вчиненні провокації підкупу є пред'явлення допитуваному документів та інших доказів, які підтверджують факт вчинення злочину цією особою.

Вказане обумовлює необхідність більш детального розгляду цього тактичного прийому у межах висвітлення особливостей допиту у провадженнях названої категорії. Вивчення кримінальних проваджень свідчить про те, що у розслідуванні злочинів такої категорії невикористання цього тактичного прийому, як правило, негативно відображається на результативності допитів. Водночас поєднання постановки запитань до допитуваного з пред'явленням доказів дає змогу встановити епізоди злочинної діяльності, способи їхньої підготовки, безпосереднього вчинення і приховування, причетність визначених осіб до цього злочину, розмір коштів, що стали предметом зловживань. Здебільшого докази можуть пред'являтися і для того, щоб: надати допомогу в нагадуванні того, що забуто; з'ясувати обставини, пов'язані з походженням і характеристиками об'єкта, що пред'являється, та зорієнтувати допитувану особу так, щоб вона виклала відомості про факти, цікаві для слідства, тощо. Буває, застосовуючи цей тактичний прийом, можна пом'якшити позицію про відмову від давання показань. І навіть у разі, якщо підозрюваним буде визнана його вина і він висловить бажання дати правдиві показання, не варто нехтувати пред'явленням доказів. Воно стимулює повноту допиту, усуває прогалини в пам'яті допитуваної особи, нівелює недоліки попереднього допиту і т. д.

Основними документами, які доцільно пред'являти допитуваним за цією категорією кримінальних проваджень, є: а) нормативно-правові акти (витяги з них), які містять приписи, порушені підозрюваним; б) бухгалтерські, казначейські (банківські), планові, розпорядчі та інші документи, що підтверджують факти порушень фінансової діяльності організації, особливо ті, які були складені або підписані безпосередньо допитуваним, або аналогічного характеру документи юридичної особи-беніфіціара; в) протоколи допитів свідків і співучасників, які викривають службову особу у вчиненні злочину; г) акти ревізій і висновки судово-економічних експертиз, якими

підтверджується факт вчинення злочину; г) висновки техніко-криміналістичної та почеркознавчої експертиз, якими підтверджується факт підробки документів; д) інші матеріали кримінального провадження; е) предмети підкупу.

Розглянемо основні конфліктні ситуації допиту, які є типовими в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із провокацією підкупу.

Ситуація 1. Підозрюваний не визнає своєї вини у вчиненому злочині та участі у відповідних операціях (господарських, фінансових, управлінських, нормотворчих), під час здійснення яких було вчинено злочин. Така ситуація характерна при вчиненні злочину з використанням підроблених документів, коли особа сподівається на відсутність матеріальних слідів її злочинної поведінки.

Найефективнішими тактичними прийомами допиту в цій ситуації (тактична комбінація «встановлення участі») є: а) встановлення характеру участі особи в провокації підкупу; б) з'ясування, чому в конкретному випадку службова особа не брала участі в операціях та/або контролі за ними; в) пред'явлення документів, що були укладені або повинні бути укладені в результаті підкупу, у поєднанні із запитаннями стосовно участі допитуваного в їхньому складанні (підписанні); г) пред'явлення фрагментів протоколів допитів співучасників або свідків, які викривають особу в скоєнні злочину; г) пред'явлення висновків почеркознавчої або техніко-криміналістичної експертиз документів, що підтверджують факт участі допитуваного в складанні (підписанні) певних документів; повідомлення про предмет підкупу, а подекуди його демонстрація.

Ситуація 2. Підозрюваний не заперечує факт своєї участі у вчиненні злочину, але вказує, що не усвідомлював протиправного характеру дій.

Даючи в такому випадку неправдиві показання, особа сподівається на невстановлення суб'єктивної сторони злочину у вигляді умислу або хоча б на пом'якшення в подальшому міри покарання.

У такій ситуації рекомендується (тактична комбінація «встановлення усвідомлення протиправності діяння»): а) роз'яснення положення ст. 68 Конституції України, згідно з яким «незнання законів не звільняє від юридичної

відповідальності»; б) постановка контрольних запитань, пов'язаних зі встановленням знання або незнання положень певних нормативно-правових актів; в) демонстрація обізнаності слідчого у нюансах нормативного регулювання порядку розпорядження коштами (можливе також використання допомоги спеціаліста (бухгалтера, економіста) у проведенні допиту); г) пред'явлення документів, що підтверджують факти недотримання підозрюваним при здійсненні інших операцій норм законодавства, що згодом були ним порушені; ґ) ґрунтовне роз'яснення допитуваному положень нормативно-правових актів, які були ним порушені, і безпідставності його заперечень; д) пред'явлення документів, які підтверджують факт порушення законодавства; е) пред'явлення фрагментів протоколів допитів співучасників або свідків, які викривають особу у злочині; є) пред'явлення висновків почеркознавчої або техніко-криміналістичної експертизи документів, які підтверджують факт підробки документів цією особою (якщо це було).

Ситуація 3. Підозрюваний не заперечує своєї участі у здійсненні відповідних операцій, але заперечує, що винен у вчиненні злочину, «перекладаючи» вину на інших підпорядкованих або вищих службових осіб.

Найефективніші тактичні прийоми (тактична комбінація «встановлення причетності»): а) максимальна деталізація показань стосовно всіх обставин здійснення операцій з коштами або підготовки та прийняття певних рішень стосовно певного суб'єкта; б) пред'явлення бухгалтерських, розрахункових, нормативних документів, якими підтверджується вчинення порушення законодавства даною службовою особою; в) пред'явлення документів (їхніх фрагментів), якими встановлюються службові обов'язки даної особи, що були нею порушені; г) пред'явлення протоколів допитів осіб, які викривають допитуваного у вчиненні злочину; ґ) встановлення протиріч у показаннях допитуваного та використання їх із метою викриття неправди; д) постановка підозрюваному запитань, що дозволяють проконтролювати показання і виявити їхню хибність.

Ситуація 4. Присутній на допиті захисник здійснює протидію належному проведенню процесуальної дії.

Участь захисника під час допиту завжди відображається на його тактичній лінії. У межах криміналістичної літератури ця проблема є малодослідженою. Водночас присутність захисника, звісно, неабияк відображається на поведінці підозрюваної особи, змісті і спрямованості її показань, установленні психологічного контакту. В. К. Весельський, вивчивши результати анкетування адвокатів і слідчих, аргументує: якщо під час допиту присутній захисник, слідчому організаційно і психологічно некомфортно. Адже: а) слідчому необхідно зіставити свою роботу з можливостями захисника; б) наявний формальний збіг мети, але фактично вона різна: слідчим перевіряється причетність до злочину, дії адвоката ж спрямовані на те, щоб підзахисний не був притягнений до відповідальності; в) слідчому доводиться відкривати свої «козирі», захисник же має право лише бути присутнім, збираючи відомості, щоб у подальшому реалізувати свою руйнівну діяльність у суді; г) захисник через своє вторгнення (задаючи запитання, пропонуючи підзахисному уникати відповіді на певне запитання і т. д.) може перешкодити слідчому реалізувати намічену тактику допиту [24, с. 75–76]. Над окремими процесуальними і тактичними особливостями та труднощами допиту за участі захисника працювала низка інших авторів [100, с. 51].

Готуючи й вибираючи тактику допиту, на якому буде захисник, у кримінальних провадженнях, пов'язаних із провокацією підкупу, слідчому необхідно ураховувати:

а) якими є цілі захисника під час здійснення захисту: 1) забезпечити права підозрюваного під час допиту та запобігання порушенням; 2) вивести підзахисну особу з меж кримінальної відповідальності різними, зокрема протизаконними, шляхами;

б) з чиєї ініціативи здійснюється допит (у разі, якщо допит проводять відповідно до клопотання підозрюваної особи, або сторони захисту, слідчому можуть «підкидати» неправдиві відомості, намагатися глибше встановити обізнаність слідчого з окремими обставинами злочину і т. д.) [143, с. 158].

У разі, якщо мета захисника на допиті – захист слідчим прав підзахисної особи, він намагається надати допомогу у встановленні всіх

обставин злочину. Це, звісно, сприятиме розслідуванню й виконанню завдань слідчого. Та й навпаки: слідчому складно проводити допит, якщо у ньому бере участь захисник, ще й якщо він здійснює спроби перешкоджати встановленню істини, водночас не нехтуючи незаконними засобами. Відтак це сприяє формуванню гострої конфліктної ситуації між слідчим і захисником, а також між ним і його клієнтом. Отож, слідчий ще на початковому етапі допиту повинен встановити, якої позиції дотримуються захисник і його клієнт. Це дасть змогу зорієнтуватися, за якої ситуації триватиме допит, сприятиме визначенню шляхів і засобів одержання показань, які є правдивими і повними.

Саме під час проведення допиту підозрюваної особи, якщо його учасником є захисник, на думку В. К. Весельського, варто: а) утримувати ініціативу керування процедурою допиту; б) приглядатися до поведінки адвоката (словесних і жестових підказок підзахисному); в) обмірковувати його дії, аби визначити, на що саме відреагував адвокат і як саме (посміхнувся чи спохмурнів), чим це спричинено – допущеною слідчим помилкою чи вдалим ходом, тобто оцінкою тактики, яка застосовується, і внесенням до неї змін; г) ретельно зафіксувати усе, чим характеризується участь адвоката в допиті (коли, чому здійснене клопотання, яке і опісля чого було задано запитання, як і що адвокат підказував підзахисному) [24, с. 76–77].

Вказані рекомендації, на нашу думку, доцільно доповнити необхідністю попередити захисника на початковій стадії допиту щодо неприпустимості протиправного поведження і роз'яснити йому процесуальні наслідки, пов'язані із перешкоджанням установленню істини. Також слід акцентувати на застосуванні технічних засобів фіксування процесу допиту (йдеться про аудіо-чи відеозапис). Задіявши тактичний прийом використання технічних засобів фіксації процесу та результатів допиту, можна або запобігти негативним діям захисника, або, за їх виникнення, здійснити їх фіксацію і згодом використати це для того, щоби стосовно недобросовісного захисника були вжиті заходи процесуального та організаційного впливу [98, с. 160–161].

Загалом погоджуємося з думкою про те, що слідчим та прокурорам слід за можливості звертатися до слідчих суддів, судових засідань для здійснення допитів свідків, зокрема неповнолітніх і потерпілих, згідно зі ст. 225 КПК України [122, с. 277–278].

Відповідно до ч. 2 ст. 297-1 КПК України, у межах кримінального провадження щодо провокації підкупу можна провадити спеціальне досудове розслідування, а саме тоді, якщо підозрюваний сховався від органів слідства та суду на тимчасово окупованих територіях України, у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором, аби ухилитися від кримінальної відповідальності, та/або якщо його оголошено у міжнародний розшук. Якщо зазначені обставини наявні, слідчим, прокурором надсилається звернення до слідчого судді провести таке розслідування. Якщо таке клопотання задовольняється, здійснюється розслідування, а захиснику підозрюваного вручають копії процесуальних документів із зазначенням ухвалених процесуальних рішень. Відповідно до ч. 1 ст. 297-5 КПК України, повістка про те, що підозрюваного викликають на допит, у разі здійснення спеціального досудового розслідування, надсилається на останнє відоме місце його проживання чи перебування. Інформацію про виклик обов'язково публікують у загальнодержавних ЗМІ і на офіційних веб-сайтах органів, якими здійснюється досудове розслідування. Щойно повістка про виклик буде опублікована у загальнодержавних ЗМІ, підозрюваний вважається таким, що належно ознайомлений з її суттю.

Отож, на нашу думку, власне допит підозрюваного при розслідуванні досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень можна зобразити у такій схемі: 1) допит особи у формі вільної розповіді, коли допитуваний повідомляє все, що йому відомо про обставини кримінального провадження; 2) допит підозрюваного у формі «питання-відповідь», коли ставляться як уточнювальні чи доповнювальні запитання щодо повідомлених особою відомостей, так і питання, які стосуються нових обставин; 3) пред'явлення наявної в матеріалах провадження документації з метою викрити неправдиві

показання допитуваного або отримати його пояснення стосовно їх змісту;

- 4) демонстрація закріплених процесуально показань потерпілого чи свідків;
- 5) фіксація отриманих показань відповідно до кримінально-процесуального закону шляхом протоколювання, аудіо- та відеофіксації з подальшою демонстрацією допитуваному.

Якщо підозрюваний не заперечує свою винуватість, слідчий повинен запропонувати йому розповісти в хронологічному порядку, як і за яких обставин вчинено інкримінований йому злочин і з яких спонукань і мети ці злочинні дії ним вчинялися. Його показання мають бути деталізованими. Основними питаннями під час допиту підозрюваного будуть такі:

Поясніть, коли і у зв'язку з чим виникло у Вас рішення провокувати цей злочин? У чиїх інтересах діяли Ви – у своїх чи іншої особи (кого саме)? У чому саме полягала мета провокації, чого хотіли досягти і чому? Чи досягли Ви провокацією цього злочину бажаної мети, якщо так, то повністю чи частково? Хто був посередником та з яких причин Ви звернулися до послуг посередника? Як Ви познайомилися з посередником або були раніше вже знайомі? Де, коли і як відбувалася зустріч (зустріч) з посередником? Чому й з якою метою посередник погодився на цю роль? Чи здійснювали Ви на нього психічний чи фізичний вплив, щоб змусити до виконання посередницької ролі? Чи не проводився Вами та (або) посередником прихований аудіо- або відеозапис розмови з провокованою особою? Якщо так, то з якою метою? Що сталося згодом із цими аудіо- та відеоматеріалами? Чи доводила особа, яка провокується, до Вас та (або) Вашого посередника і скільки разів інформацію про відмову прийняти їм пропозицію про вчинення протиправних дій на Вашу користь? Чи ця інформація мала чіткий, недвозначний характер? Як здійснювалася спроба вручити предмет злочину (таємно, відкрито, замасковано)? Охарактеризуйте деталі процесу спроби передачі предмета підкупу? Опишіть, охарактеризуйте обстановку місця спроби передачі предмета підкупу та його особливості?

Чи були на місці, де здійснювалася спроба передачі предмета підкупу провокованому, сторонні? Чи розуміли вони сенс того, що відбувалося? Як реагували? Як провокований пояснив присутність цих сторонніх осіб? Яка була їхня фактична роль? Кого з присутніх Ви знали?

Хто був обізнаний про підшукання потрібної суми грошей або про придбання речі – предмета злочину, а також про реальну мету цього? З ким, коли і де ці речі купувалися Вами або хто і коли залучався Вами для спроби надання неправомірної вигоди, що провокується? Які джерела коштів: грошей, цінних паперів, іншого майна або надання неправомірної вигоди, які намагалися передати провокованій посадовій особі або особі?

Кому Ви розповіли про обставини, у зв'язку з якими мали намір здійснити провокацію підкупу? Кому відомо про Ваше знайомство з особою, що провокується? Хто з Ваших родичів, друзів, сусідів, товаришів по службі або сторонніх міг бути або був свідком подій, пов'язаних із підготовкою провокації підкупу?

Дії особи, які кваліфікуються за ст. 370 КК України, здебільшого спрямовані на докладне з'ясування обставин, пов'язаних із «замиканням» посередником у «єдиний ланцюг» того, хто провокує, і провокуючого. Отже, посереднику задаються такі запитання і в такій послідовності:

Як, коли, де і з якою метою у Вас виникло знайомство з провокуючою особою? Чи хтось сприяв цьому знайомству, якщо так, то хто і у зв'язку з чим?

Як провокаційній особі стало відомо про Ваші взаємини з провокованим?

Як, коли, де і з якою метою у Вас виникло знайомство з особою, що провокується? Як підтримувалося знайомство з ним, як часто зустрічалися, з яких приводів і де?

Чи не намагався провокатор до цього сам встановити взаємовідносини з провокованим, якщо так, то коли, як, чому вони не склалися?

Як провокатор пояснив необхідність здійснити спробу передачі предмета провокації цього злочину? Коли стало відомо про дійсну мету спроби передачі предмету підкупу?

Чому Ви взяли на себе роль посередника, яку мали мету?

Яку вигоду обіцяв Вам за посередництво провокатор? Якщо Вам не було обіцяно винагороди, то чим пояснюється участь у злочині? Чи не є Ваша участь наслідком службової чи іншої залежності від провокатора, її родичів, друзів тощо?

Чи діяв провокатор у власних інтересах, чи на користь іншої особи, якщо так, то кого і чому?

Коли і де Вами були здійснені попередні зустрічі з провокованим та провокуючою особою? Ким саме: Вами чи провокуючою особою, чи спільно обиралися місця для здійснення провокації? Які обстановка та особливості кожного з цих місць?

Хто (провокатор чи Ви самі) визначив вид і розмір предмета провокації підкупу?

Як обговорювалася з провокуючою особою процедура спроби передачі предмету провокації підкупу, зокрема час, місце і спосіб отримання його від провокатора і спроби передачі провокованому? Як це мало відбуватися, на його думку?

Де й коли (дата, час) була спроба передачі перед метою провокації підкупу? Хто (Ви чи провокатор) запропонували вибрати місце для спроби передачі предмету підкупу, що провокується, і з якої причини? Які особливості цього місця? Чи бували Ви на цьому місці раніше, якщо так, то чому? Які сліди Вашого перебування та перебування інших учасників провокації підкупу могли залишитися на цьому місці?

Чи перевірялася Вами відповідність предмета провокації цього злочину з тим, що про нього говорив провокатор?

Чи вносили Ви зміни в упакування предмета провокації підкупу, якщо так, то які? Де знаходиться упакування (чи її фрагменти)?

Що становило предмет провокації підкупу (якщо гроші, то яка сума, кількість грошових купюр, еквівалент, наявність на них пошкоджень та написів; якщо речі, то їх кількість, вага, розмір, зокрема індивідуальні ознаки, ціна тощо)? Чи не залишали на цьому предметі якісь приховані позначки?

Хто, крім провокатора, був присутній при врученні Вам предмета провокації підкупу, у зв'язку з чим і в чому полягала їхня присутність?

Де, в кого, впродовж якого часу зберігався предмет провокації підкупу до його передачі? Хто і чому був обізнаний з його зберіганням?

Яким Ви і особа, що провокує, способом і в якій формі підбурювали, схиляли, спонукали провоковану особу до скоєння злочинних дій?

Чи не проводився Вами та (або) провокуючою особою прихований аудіо- або відеозапис розмови з провокованим? Якщо так, то з якою метою? Де ці аудіо- та відеоматеріали?

Чи доводила особа, що провокує, до Вашого відома та (або) відомості провокуючого характеру і скільки разів інформацію про відмову прийняти їм пропозицію про вчинення протиправних дій на користь провокатора? Чи ця інформація мала зрозумілий характер?

Яким чином Вами здійснено спробу вручення предмета провокації підкупу?

Хто, крім Вас та (або) провокатора, був присутній при спробі передати предмет провокації підкупу? У зв'язку з чим, яка була їхня роль?

Назвіть точну назву установи, організації, в якій працює (проходить службу) особа, що провокується? Назвіть точну назву його посади, чин або звання? Чи відомі Вам, якими організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями (постійно чи тимчасово) наділена особа, щодо якої здійснено провокацію підкупу? Кому відомо про характер Ваших взаємин з провокуючої та провокованою особою? Чи повідомляли Ви комусь про свою участь у цьому злочині, якщо так, то кому, що саме і чому?

Питання, поставлені перед зазначеними особами, повинні сприяти деталізації та конкретизації їх показань. У розслідуванні навіть невеличкі подробиці можуть набути вирішального значення для викриття провокатора, оскільки їх можуть знати лише учасники провокації підкупу. Крім того, максимально докладні, деталізовані показання, отримані від підозрюваних, допоможуть попередити можливу відмову від них або їх зміну.

Якщо підозрюваний заперечує свою винуватість, то слід вдатися, зокрема, до такого тактичного прийому, як пред'явлення доказів, і запропонувати допитуваному вказати, які відомості про факти, зібрані в ході досудового розслідування, він заперечує (як ті, яких не було насправді), які докази він заперечує, які твердження слідства вважає неперевіреними і які нові істотні обставини, що підлягають з'ясуванню чи перевірці, він зазначає.

Слід нагадати, що суб'єкт злочину, здійснюючи провокацію, сподівається на те, що слідчий потрапить на його «гачок» (дасть себе обдурити, перехитрити), піде хибним, але вигідним для провокатора шляхом. Він готує себе до зустрічі із слідчим. Тому він найчастіше на допиті намагається наполегливо переконати того, хто допитує, у своїй версії про отримання предмета підкупу. Попри те, мимовільні промовки на допиті, дивна поведінка, зокрема, перебування у стані надмірної збудженості, тобто «перегрівання», негативна характеристика допитуваного – ці та інші обставини можуть вказати на помилковий характер свідчень.

Часто підозрювані, зізнаючись у вчиненні злочину, відмовляються від давання показань, заперечують свою провину. Тому свідчення слід додатково фіксувати за допомогою відео- або аудіозапису. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на таке. Аналіз сучасної практики застосування технічних засобів при проведенні допиту доводить, що найчастіше для фіксації використовують відеозапис. Відеозапис показань підозрюваного, що зізнався, можливо використовувати як тактичний прийом у відтворенні іншим, несвідомим підозрюваним. Це також дозволить не вдаватися до одночасного допиту двох чи більше вже допитуваних осіб, якщо є небезпека, що під тиском підозрюваного особа, яка не зізналася, яка дає щодо нього показання, може відмовитися від них і обрати позицію захисту цього підозрюваного. Врешті, у разі, що буває, на жаль, нерідко, якщо, будучи підсудним, він змінить свою лінію захисту в суді під приводом нібито наданого психологічного та (або) фізичного впливу, відмовиться від показань, наданих їм під час досудового розслідування, то на позицію суду може істотно вплинути перегляд

відеозаписів початкових допитів підозрюваного, а також висновок психологічної експертизи з відеозаписів допитів підозрюваного, тобто суд зможе переконатися не тільки в тому, що, але і як раніше говорив допитуваний (поєднання слів, побудови пропозицій, доповнення слів вигуками або іншими комунікативними наповнювачами (інтонація, міміка, словесні наголоси, жестикуляція), паузи).

За вивченими протоколами допитів окреслено тенденцію до відмов за порадами захисників підозрюваними від надання будь-яких показань, посиляючись на конституційне право не свідчити проти себе самого. Робиться це з тією метою, щоб, дочекавшись закінчення за результатами досудового розслідування, ознайомитися з усіма матеріалами кримінального провадження і лише потім разом із адвокатом обрати лінію захисту в суді. Така тактика захисту протидіє досудовому розслідуванню.

Допит підозрюваного, якщо його не було затримано, не є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, адже допитуваний не набув процесуального статусу підозрюваного. Тому до нього слід ретельно підготуватися, вивчивши ситуацію, а також, за можливості (у разі задоволення такого клопотання слідчим, прокурором), матеріали кримінального провадження (наприклад, особова справа і службова характеристика співробітника правоохоронного органу, підозрюваного у скоєнні провокації), відібравши докази, які планується з тактичних міркувань використовувати в ході допиту, зібравши та вивчивши інші дані про особу, яку слід допитати, для максимального обліку її психологічних особливостей. Тактично грамотне використання слідчим зазначених відомостей оптимізує допит такої особи.

Переважно допит підозрюваного проводиться за участю захисника. Це також потребує максимальної підготовки до допиту, досягнення психологічного контакту з таким учасником.

Рекомендується вивчити і ті дані, які були отримані під час досудового розслідування. Ця рекомендація обумовлена тим, що пояснення суб'єктом дається здебільшого через нетривалий час після досліджуваної події, а тому

містить інформацію, зміст якої вже на допиті може заперечуватися або пояснюватися інше. Тому повинні бути сформульовані питання, пов'язані з наявністю і причинами таких змін у відомостях, що даються підозрюваним. Зіставлення виявлених змін відомостей, що надаються однією і тією самою особою, і пропозиція цій особі пояснити їх може призвести до отримання нових даних, що розкривають справжню суть того, що сталося.

Якщо підозрюваний відмовляється від дачі показань, то йому слід запропонувати дати пояснення щодо суті такої позиції.

Місцем допиту не слід обирати службовий кабінет підозрюваного. Оскільки це атрибут його влади, психологічна опора в обраній ним негативній позиції щодо встановлення істини. Тому місцем допиту має бути кабінет слідчого. Ситуація допиту в кабінеті слідчого спонукає допитуваного до правдивих показань, оскільки це незнайоме для допитуваного приміщення, немає звичної соціальної підтримки, існує загроза ізоляції і фізична залежність від допитуваного, слідчий сприймається як той, хто має владу і править.

Однак проведення допиту в ньому може виявитися в деяких випадках також не зовсім оптимальним з таких тактичних причин: часто в одному кабінеті розташовуються двоє або більше слідчих. У ньому важко виключити появу сторонніх осіб, їхні розмови, шумові подразники (звуки роботи комп'ютера, принтера, ксероксу, телефонні дзвінки тощо). У такому службовому приміщенні, як правило, розташовуються багато об'єктів, що відволікають увагу (різні настільні предмети, декоративні рослини на підвіконнях, настінні календарі, плакати, приклеєні до дверей і стін листки і т. д.). Ця обстановка місця допиту не сприяє відвертій і зосередженій бесіді, не сприяє налагодженню психологічного контакту з допитуваним, не забезпечує необхідний рівень стану захищеності (безпеки) в ході допиту.

Враховуючи невирішеність зазначеного питання, звернемо увагу на таке. Допит узагалі слід проводити в ізольованих приміщеннях, спеціально відведених у службовій будівлі установи правоохоронного органу, призначених виключно для допитів та інших слідчих дій камерального (невійзного)

характеру, а саме: одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання тощо. Спеціальна кімната (кабінет) повинна становити розділене стіною на дві частини приміщення, в яку вмонтовано два скла, одне з яких має дзеркальне металізоване покриття, що забезпечує односторонню видимість, а інше – звичайне, призначене для забезпечення належного рівня звукоізоляції. Обстановка таких кабінетів слідчих дій повинна відповідати необхідним вимогам безпеки (відповідати нормам пожежної безпеки, санітарно-гігієнічним нормам) та тактичним вимогам (колір стін, підлоги, стелі; меблі, її взаєморозташування з психологічної точки зору та безпеки учасників слідчої дії; розміщення спеціального скла, що дає змогу приховано спостерігати за особами, що знаходяться в цій кімнаті, монтування мікрофона та інших технічних засобів для здійснення режиму прослуховування та запису допиту із сусіднього приміщення. Таке приміщення максимально можливо виключає випадки втечі підозрюваного (обвинуваченого) і заподіяння собі та (або) іншим будь-якої шкоди. Для організації таких кабінетів (Interrogation Room) слід використовувати зарубіжний досвід, наприклад, правоохоронних органів. Або ж використовувати тактику проведення процесуального інтерв'ю, під час якого слідчий використовує переважно відкриті питання, спрямовані на отримання максимальної кількості інформації, а під час допиту переважають закриті питання, адже слідчий зазвичай уже має свою версію, можливо, навіть впевнений у вині підозрюваного і, відповідно, хоче підтвердити свої припущення в ході допиту [123, с. 185].

У процесі розслідувань досліджуваного виду кримінального правопорушення слідчі проводять також слідчий експеримент, в більшості з метою перевірки та уточнення показань, а також зібраних у кримінальному провадженні доказів і даних, отриманих за результатами негласних слідчих (розшукових) дій, а саме – встановлення можливості:

а) чітко сприймати (бачити або чути) свідком-очевидцем факту спроби передачі потерпілому предмета провокації підкупу на тому чи іншому місці, за певних умов (наприклад, встановити, чи міг свідок чути розмову між

провокованими та провокуючими особами), при спробі передачі предмета провокації у конкретній ситуації);

б) розмістити будь-яку кількість банкнот, іншого майна, що становлять предмет провокації злочину, у певній упаковці (папка для паперів, коробка з-під цукерок, поштовий пакет тощо) або іншому предметі (наприклад, у портфелі, дипломаті);

в) за певний час подолати (пішки, у транспортному засобі) відстань до передбачуваного місця вчинення провокації, виконати дії, що становлять спробу передачі посадовій особі або особі, яка виконує управлінські функції у певній організації, без її згоди грошей, іншого майна або надання їй послуг майнового характеру та повернутися у вихідний пункт.

Окрім того, дієвим способом доказування під час провокації підкупу є негласні слідчі (розшукові) дії, що є різновидом слідчих (розшукових) дій. Відповідно до п.п. 5.1., 5.2., 5.9., 5.10. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, відповідні оперативні підрозділи проводять негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням слідчого, прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів слідчими під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва [117].

Відповідно до ч. 5 ст. 368 КПК України, не потребує дозволу слідчого судді установа міцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) за заявою його власника.

Виникає запитання, як проводити таку негласну слідчу (розшукову) дію в межах процесуальної підстави її проведення. Адже слідчий, прокурор мають право доручити виконання ухвали слідчого судді або постанови про проведення певної негласної слідчої (розшукової) дії.

Для вирішення цієї проблеми, на нашу думку, доцільно доповнити ч. 5 ст. 268 КПК України нормою, яка б дозволяла проводити негласну слідчу дію на підставі постанови слідчого, прокурора, і викласти її так:

«5. Не потребує дозволу слідчого судді установаження місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу) за заявою його власника. В такому випадку така негласна слідча (розшукова) дія проводиться на підставі постанови слідчого, прокурора».

Важливе значення у доказуванні під час досудового розслідування кримінального провадження про провокацію підкупу має проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Оскільки під час вчинення кримінальних правопорушень набуло поширення використання зв'язку, контроль і запис телефонних та інших переговорів учасників цих злочинів може дати відомості про співучасників злочину, їх конкретні дії, обсяг цих злочинних дій. Наприклад, на фонограмі розмови може бути зафіксований факт, зокрема, що відображає важливу ознаку аналізованого складу злочину, коли особа, яка провокується, замість згоди прийняти пропозицію щодо неправомірної вигоди, зі всією строгістю попереджає провокуючу особу про злочинний характер її дій і про загальну кримінальну відповідальність за них.

Відтак метою здійснення такої негласної слідчої (розшукової) дії загалом є:

- а) отримання нових доказів (про злочинні зв'язки; про можливих співучасників злочину; про місцезнаходження знарядь і засобів вчинення злочину та ін.);
- б) захист осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, сприяють кримінальному встановленню істини, їх рідних та близьких;
- в) перевірка слідчих версій та отриманих доказів, зокрема, які містять відомості про протидію розслідуванню;
- г) запобігання можливій відмові від визнання винуватості підозрюваним, а також зміни показань учасниками кримінального провадження внаслідок вчиненого на них злочинного впливу;
- д) розшук підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме;
- е) запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Сукупність умов правомірності проведення зняття інформації з електронних комунікаційних мереж становлять: внесення відомостей до ЄРДР; проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії уповноваженим на те суб'єктом; отримання письмової заяви осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, клопотання слідчого, погодженого з прокурором, та отримання дозволу на його проведення від слідчого судді апеляційного суду.

Як засвідчує практичний досвід участі у розслідуванні кримінальних проваджень у сфері службової діяльності, згідно з ч. 2 ст. 247 КПК України, із клопотанням про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових та правоохоронних органів, який належить до повноважень слідчого судді, слідчий із відповідним клопотанням звертається до слідчого судді апеляційного суду іншої області. Водночас слідчий у більшості випадків повинен звертатися до слідчого судді відповідного апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, або Вищого антикорупційного суду.

Згідно з практикою Верховного Суду, існує позиція: якщо слідчий звертається до слідчого судді апеляційного суду з клопотанням, яке не входить до повноважень органу досудового розслідування, але не до територіально ближчого, це може становити підставу, щоб відмовити в задоволенні клопотання, а не порушення прав особи на справедливий суд, якщо таке клопотання буде задоволено [113].

В подальшому, після проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії, важливим є огляд протоколів, складених уповноваженим на це суб'єктом, та виділення під час огляду найважливіших моментів, що мають значення для доказування. Також важливим є допит осіб, що брали участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, про хід та результати їх проведення.

Отже, ми дослідили особливості проведення слідчих (розшукових) дій та вивчили тактику проведення обшуку, огляду, освідування, допиту потерпілого, свідків, підозрюваного у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу.

3.2. Використання спеціальних знань дій час розслідування провокації підкупу

Теорія та практика боротьби зі злочинністю у сучасних умовах засвідчує наявність значних труднощів у пошуковій та пізнавальній діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Спостерігається безперервна модифікація способів учинення злочинів та зростання професійного рівня і кваліфікації злочинців, що вимагає належного науково обґрунтованого інформаційного забезпечення слідчих і оперативних підрозділів, широкого використання спеціальних знань для їх виявлення та розслідування.

Окремі проблеми використання спеціальних знань досліджувались у наукових працях Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. В. Бондара, Т. В. Варфоломеевої, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, А. В. Мировської, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, М. Я. Сегая, В. І. Семенова, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька та інших. Проте, на нашу думку, варіювання окремих ознак та властивостей елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу зумовлює потребу у більш детальному вивченні особливостей використання спеціальних знань у контексті розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить про те, що для слідчих загалом не зовсім уніфікованим є комплекс використання спеціальних знань, зокрема щодо призначення типових видів судових експертиз під час розслідування провокації підкупу як засобів доказування обставин вчинення злочину. Не завжди проводиться розмежування між експертизами. Значною мірою це обумовлено недостатньою теоретичною розробкою проблем використання спеціальних знань у розслідуванні провокації підкупу.

З огляду на важливість проблеми, пов'язаної з використанням спеціальних знань, до 70-х років ХХ ст. тривали гострі дискусії щодо сутності терміна. Варто акцентувати на такій прогалині в чинному КПК, як відсутність у ньому

визначення, що таке спеціальні знання. Отож, теоретики можуть вільно трактувати це поняття.

Попри значну кількість поглядів на розуміння дефініції «спеціальні знання», нам найбільш імпонує твердження А. В. Мировської. На її думку, спеціальними знаннями, які використовують у процесі кримінального провадження, слугує система знань, які є незагальновідомими, незагальнодоступними, науково обґрунтованими і практично апробованими, мають теоретичний та прикладний характер, в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які отримані через спеціальну підготовку, підвищення кваліфікації, самоосвіту, наукову діяльність, досвід практичної роботи за спеціальністю; не є професійними знаннями суб'єкта доказування і їх використовують, щоб одержати доказову та орієнтуючу інформацію, необхідну для установлення істини у розслідуванні кримінальних злочинів [89, с. 72].

Злочинна діяльність нерозривно пов'язана з діяльністю з виявлення і розслідування злочину, через це виникає необхідність включення у механізм розслідування використання спеціальних знань. Ми погоджуємося з думкою, що спеціальні знання – це система теоретичних знань та практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва та ремесла, що набуті шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду та використовуються у процесуальних та непроцесуальних формах.

Під час опитування практичних працівників установлено, що найефективнішими формами використання спеціальних знань у розслідуванні провокації підкупу є: призначення судових експертиз – 61,6 %; отримання консультацій спеціаліста – 15,1%; залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій – 23,3% (Додаток Б).

Тому, в контексті дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу, доцільно мовити про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: призначення судових експертиз; залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій;

консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань.

Так, у науці кримінального процесу судову експертизу визначають одним із способів застосування спеціальних знань у судочинстві. Слідчий як експерта може викликати будь-яку особу, котра володіє необхідними для надання висновку знаннями, відтак він самостійно має дослідити, на скільки компетентний експерт, пояснити йому його низку прав та обов'язків. Відповідно, можна вважати неправомірною практикою, коли обов'язок проводити експертизу покладають на юридичну особу або коли керівники експертних служб, не сповістивши про це слідчого, визначають персональних суб'єктів експертного дослідження [124, с. 86–87].

За допомогою анкетування практиків встановлено, що під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень про провокацію підкупу слід призначати такі види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів та виробів – 38,4%; почеркознавчу – 17,8%; лінгвістичну – 12,3%; фоноскопичну – 31,5% (Додаток Б).

Так, одним із основних суб'єктів-носіїв спеціальних знань є спеціаліст, тобто особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК). Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом – під час судового розгляду.

Відтак, на нашу думку, під час розслідування досліджуваних нами категорій кримінальних правопорушень спеціаліст залучається до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також отримання зразків, необхідних для проведення експертизи. Так, отримання експериментальних зразків є самостійною процесуальною дією, що регламентована ст. 245 КПК України.

За виконання цієї дії значну роль виконує попередня підготовка. Слід визначити джерело отримання зразків, їх необхідну кількість, обрати способи отримання, встановити місце та умови відбору та необхідні засоби. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 368-370 КК України, свідчить те, що отримання зразків для експертизи відбувається шляхом: помічення предметів неправомірної вигоди спеціальними хімічними речовинами та їх відібрання під час огляду, вручення та перерахування предметів неправомірної вигоди – 59,6%; відібрання зразків почерку – 17,3%; відібрання зразків (змивів) у затриманого – 13,4%; відібрання зразків ДНК у підозрюваного – 5,8%; інше – 3,8% (Додаток В).

Слід зауважити, що поряд із процесуальними та тактичними правилами одержання зразків варто виконувати специфічні правила, які ґрунтуються на особливостях предмета доказування. Суб'єкти досудового розслідування збирають зразки в процесі розслідування, при провадженні оглядів, обшуків і шляхом тимчасового доступу до речей та документів або шляхом безпосереднього їхнього одержання від підозрюваних, свідків і потерпілих.

На нашу думку, використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування провокації підкupu може бути реалізоване у процесі контролю за вчиненням злочину, яке у більшості випадків під час розслідування провокації підкupu проводилося у формі спеціального слідчого експерименту.

Так, контроль за вчиненням злочину проводиться на підставі постанови прокурора. Прокурор виносить постанову про проведення контролю за вчиненням злочину, проведення якої доручає слідчому. На нашу думку, слідчий у більшості випадків не володіє спеціальними знаннями для того, щоб провести самостійно цю негласну слідчу (розшукову) дію. І, як зазвичай, слідчий за дорученням покладає виконання зазначеної постанови на оперативні підрозділи. І власне з цього часу відбувається використання спеціальних знань оперативних працівників як спеціальних знань спеціаліста. Так, виконуючи зазначене завдання, оперативний працівник готує предмет неправомірної

вигоди, у більшості випадків під час досудового розслідування це грошові кошти. Після цього він обробляє грошові кошти спеціальними хімічними речовинами. Зазвичай це спеціальні хімічні аерозолі «Промінь-1», «Світлячок-М». Власне на такому етапі відбувається відібрання зразків для експертизи. Оперативний працівник, за участю не менше двох незаінтересованих осіб – понятих, на виконання постанови про проведення контролю за вчинення злочину, який здійснювався у формі спеціального слідчого експерименту, проводить огляд, перерахування, обробку та вручення грошових коштів для проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Оперативний працівник, одягнений у одноразові медичні латексні рукавиці, обробляє грошові кошти (усі купюри) спеціальним невидимим хімічним аерозолем, шляхом його розпилення та в подальшому для перевірки освітлення купюр приладом (лампюю ультрафіолетового світла), в результаті чого кожна купюра повинна люмінісцювати жовто-зеленим або іншим кольором (залежно від спеціальної аерозолі). Крім того, оперативний працівник виготовляє контрольний зразок спеціальної хімічної речовини – невидимий аерозоль, що нанесений на аркуш паперу формату А4, який поміщає до паперового конверту та підписує № 1, опечатує аркушами паперу із відтиском мастичної печатки [128, с. 254].

Латексні рукавиці, у яких здійснювалась обробка грошових коштів, та контрольний зразок спеціальної хімічної речовини – невидима аерозоль препарату, що нанесений на аркуш паперу формату А4, поміщають до паперового конверту, який підписують № 2, опечатують аркушами паперу із відтиском мастичної печатки.

В подальшому, якщо відбувається передача зазначених грошових купюр, слідчий призначатиме експертизу матеріалів, речовин та виробів.

Особливістю експертизи матеріалів, речовин та виробів, що проводиться у справах про провокацію підкупу, є те, що вони позначаються спеціальним хімічним барвником. Питання, що ставляться на вирішення перед експертом під час виконання зазначеного виду експертизи, такі: чи є нашарування спеціальної хімічної речовини – невидима аерозоль препарату на (в):

заводському упакуванні латексних медичних рукавиць, у яких проводилось освідчування; заводському упакуванні марлевого бинта (ватного тампону), який використовувався під час проведення освідчування; контрольному зразку марлевого бинта (ватного тампону), який використовувався під час проведення освідчування; марлевому (ватному) тампоні зі змивами з правої та лівої руки освідчуваного; латексних рукавицях, у яких проводилось освідчування; грошових коштах; заводському упакуванні латексних медичних рукавиць, у яких поводився огляд та вручення грошових коштів.

Прикладом цього є висновок судової експертизи з дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин № 2173 від 15 березня 2016 року, за змістом якого на поверхні п'яти грошових купюр номіналом 100 доларів США та купюри номіналом 200 гривень є сліди спеціальної хімічної речовини; на поверхні пачки з-під цигарок «Bond», на поверхні кожної з п'яти цигарок марки «Bond», на внутрішній поверхні правої кишені куртки ОСОБА_2, на поверхні фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої рук ОСОБА_2 та на поверхні фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої кишені куртки ОСОБА_2 є сліди спеціальної хімічної речовини. Сліди спеціальної хімічної речовини, які виявлені на поверхні двох фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої рук ОСОБА_2, на поверхні двох фрагментів серветок зі змивами з правої та лівої кишені куртки ОСОБА_2, на поверхні п'яти грошових купюр номіналом 100 доларів США, на поверхні купюри номіналом 200 гривень НБ України, на поверхні пачки з-під цигарок, на поверхні п'яти цигарок, на внутрішній поверхні правої кишені куртки чорного кольору, мають спільну родову належність між собою і зі зразком спеціальної хімічної речовини, наданої для порівняння [26].

Окрім цього, одними із основних об'єктів криміналістичного дослідження у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу є документи. Серед досліджуваних об'єктів можна виділити такі: 1) документи, що підтверджують статус заявника (суб'єкта підприємницької діяльності, державного службовця, працівника правоохоронного органу тощо);

2) документи, що підтверджують статус особи, що здійснює провокацію підкупу; 4) документи, що були предметом провокації та підбурення; 3) відомості, що мають значення для досудового розслідування, але не входять до перелічених (чорнові записи, листи тощо).

Відповідно, один із видів використання спеціальних знань реалізується шляхом призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи.

Почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу має певну специфіку. Носії почерку, які підлягають експертному дослідженню, виконуються зазвичай на бланкових документах і часто не містять багато друкованого тексту, а тому слідчі та експерти можуть мати у розпорядженні невеликі, обмежені обсяги тексту, написаного від руки.

У більшості досліджуваної нами категорії кримінальних проваджень перелік почеркознавчих експертиз призначався, щоб вирішити ідентифікаційні завдання, спрямовані на встановлення таких фактів: пов'язаних із підтвердженням виконання підписів і записів особою, від імені котрої вони зазначаються; пов'язаних із підтвердженням, що підпис виконала не та особа, від імені котрої вони зазначені; пов'язаних зі встановленням виконавця. Типові експертні завдання можуть бути пов'язані зі: встановленням факту, що підписи та записи виконала особа, від імені котрої вони зазначені, факту, що обвинувачений здійснив записи та підписи від імені інших; встановленням, хто є виконавцем підроблених підписів і записів з-поміж кількох обвинувачених, факту про технічну підробку підписів. Діагностичними дослідженнями вирішуються лише питання, пов'язані зі встановленням стану особи, котра писала, чи була незвичною обстановка та якими були умови такого написання. Запитання про психофізіологічний стан особи, котра уклала документ, порушуються нечасто. З вивчених нами матеріалів зрозуміло, що під час призначення почеркознавчої експертизи слідчому вже добре відомі деталі про особу правопорушника. Попри те, у зв'язку з використанням друкованого способу укладання текстів, відповідно до завдань нашого дослідження, ми дійшли висновку: у переважній кількості випадків об'єкти дослідження – це підписи. Експертизи запису та підпису із записами проводять порівняно нечасто.

Основне завдання почеркознавчих експертиз – ідентифікувати, хто виконав рукописний текст, цифрові записи і підпис. Під час цієї експертизи вирішують і певні неідентифікаційні завдання, як-от: пов'язані з установленням факту, хто виконав рукопис за незвичних умов або за незвичайного стану виконавця, використовуючи зумисно змінений почерк, наслідуючи (імітуючи) почерк іншої людини, визначаючи стать виконавця, а також визначаючи, чи належить він до конкретної вікової групи).

На проведення зазначеного виду експертизи слідчий, прокурор повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується, що власне може становити проблематику її проведення загалом. І саме найбільші труднощі стосуються отримання власне вільних взірців почерку та підписів особи, необхідних для експертного дослідження.

Згідно з практичною слідчо-експертною діяльністю, таку протидію може виявляти особа, потенційно підозрювана, здебільшого під час одержання зразків почерку чи підписів у трьох формах: у формі відмови від дачі зразків почерку та підписів у межах трьох форм; у формі перекручення нею її почерку; у формі помилкового інформування щодо незнання нею транскрипції підпису певної людини, за підозри, що такий підпис виконав підозрюваний від свого імені. У такому разі визначити якісне добирання зразків почерку й підписів можна не лише за допомогою дотримання правил технологій їх отримання, а й через застосування тактичних прийомів, пов'язаних із подоланням означених форм протидії [58, с. 116–117].

Визначивши експертну установу, об'єкти, необхідні для надання експерту, слідчий розпочинає формулювання питань. Під час призначення судової почеркознавчої експертизи можна постановити такий перелік ідентифікаційних запитань:

1. Ким виконано підпис, рукописний текст, інші записи в наданому на дослідження документі: від імені певної особи, нею самою чи іншою особою?

2. Ким саме з поданого переліку осіб виконано підпис, рукописний текст, інші записи у наданому на дослідження документі (вказати найменування, номер, інші ідентифікаційні реквізити)?

3. Чи виконані у наданих для дослідження документах (зазначити найменування, номер, інші ідентифікаційні реквізити) підписи, рукописні тексти, інші записи однією особою?

4. Якщо дані підпису, рукописні тексти, інші записи виконані іншою особою, чи застосовані якісь технічні способи? Якщо так, то які?

5. Чи виконаний цей текст певною датою та певною особою?

6. У яких умовах виконувались підписи, рукописні тексти, інші записи?

7. Чи не виконані досліджувані підписи, рукописні тексти, інші записи навмисно зміненим почерком, лівою рукою (коли автор правша), з наслідуванням почерку певної особи?

8. Який вік, стать автора підпису, рукописного тексту, інших записів?

9. Чи є дописки до рукописного тексту іншої особи? Чи не виконані його фрагменти різними особами?

10. Чи є подібними підписи, почерк осіб, що досліджуються?

11. У який час виконано підпис, рукописні тексти, інші записи у поданому документі?

Техніко-криміналістичну експертизу документів вважають ефективним засобом установлення фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення. Низка передумов, пов'язаних із призначенням такої експертизи, виникає, коли у провадженні з'являється документ – речовий доказ, стосовно котрого виникли сумніви у справжності чи припущення у застосуванні у ньому подробиць.

Типові завдання цього виду експертиз, відповідно до вивчених матеріалів кримінальних проваджень, полягають у: дослідженні відбитків засвідчувальних друкованих форм, встановленні фактів; дослідженні штрихів, що перехрещені; встановленні способів, у які виготовлено бланки документів; встановленні фактів, пов'язаних із монтажем реквізитів документів. Порівняно не так часто –

завдання із вивчення фарб і паперу, на якому укладено документ, установлення, на скільки давно його виготовлено.

Основними питаннями, які вирішуються під час техніко-криміналістичних експертиз, є такі: чи залишено відбиток у документі за допомогою конкретної засвідчувальної друкованої форми; з використанням однієї чи різних печаток виконано відбитки в межах документа; у якій послідовності виконано відбитки та підписи.

Технічну експертизу документів призначають, коли предметом провокації підкупу є неправомірна вигода у вигляді грошових коштів. Основним питанням, що вирішує цей вид експертизи, – чи відповідають надані на дослідження банкноти за своїми характеристиками аналогічним банкнотам, що випущені в обіг Національним банком України.

Комп'ютерно-технічна експертиза. Основними завданнями комп'ютерно-технічної експертизи є: встановлення технічного стану комп'ютерної техніки; виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам; встановлення авторства програмного продукту; визначення вартості програмного продукту; визначення вартості комп'ютерної техніки [5, с. 209].

Орієнтовний перелік вирішуваних питань, які слід ставити експерту: чи міститься на цьому носії якась інформація? Якщо так, то яке її цільове призначення? Чи є на носії інформація, що була знищена, і чи можна її відновити.

Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надається сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій. В деяких випадках можна обмежитися наданням тільки комп'ютерного носія (мобільного терміналу) тощо. Про можливість проведення такого дослідження слід попередньо проконсультуватись з експертом (спеціалістом). До вилучення комп'ютерної техніки слід залучати спеціаліста. Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста) в галузі комп'ютерної техніки.

За результатами проведення дослідження експерти можуть дати пояснення та тлумачення мови людини, закономірностей її зміни під впливом ситуативних та інших факторів (вік, освіта, виховання, навколишнє середовище, знання, професійний досвід та ін.). Об'єктами експертизи є: фрагменти голосу та мовлення, зафіксовані на аудіо- та відеоносіях. Процедура призначення фоноскопичної експертизи відображена у багатьох літературних джерелах. Основним завданням експертизи є дослідження фонограм для вирішення питань зі встановлення людини за голосом, а також ототожнення звуко- та відеозаписувальної апаратури.

При призначенні судової експертизи відео-, звукозапису (фоноскопичної експертизи) слідчому необхідно приділяти основну увагу добору зразків для порівняльного дослідження фонограми. Це буває доволі рідко, оскільки підозрюваний може відмовитися від їхнього надання. У зв'язку з цим для порівняльного дослідження використовують вільні і умовно-вільні зразки.

Вільні зразки для порівняльного дослідження, не пов'язані з розслідуваним кримінальним провадженням, можна отримати при виявленні та вилученні під час проведення огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей та документів (домашні архіви з аудіо- та відеозаписами урочистостей, аматорські інтерв'ю, публічні виступи тощо). Умовно-вільні зразки, пов'язані з кримінальним провадженням, надаються з матеріалів кримінального провадження в результаті фіксації процедури проведення окремих слідчих (розшукових) дій (аудіо-, відеозапису мови та голосу підозрюваного при проведенні допиту, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, обшуку, слідчого експерименту тощо).

Особливість призначення фоноскопичної експертизи у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу полягає в точному формулюванні питань, що мають однозначне тлумачення. Якщо експерт вирішуватиме неправильно сформульоване питання, виникає більша ймовірність отримання неправильного висновку, тому при складанні питань слідчому рекомендується проконсультуватися з експертом. Некоректно поставлені перед експертом

питання можуть лише свідчити про некомпетентність слідчого в галузі судово-експертної діяльності.

У кримінальних провадженнях про провокацію підкупу перед експертом може бути поставлений такий перелік питань:

1. Чи є на представленій фонограмі з такої до такої хвилини голос і мова конкретної особи /осіб? Якщо так, то які слова, фрази, речення ним/нею сказано?

2. Про які ознаки того, хто говорив, можна зробити висновок за ознаками усного мовлення, записаного на цій фонограмі (стаття, вік, освітньо-культурний рівень, психічний стан, географічний регіон, у якому формувалася мова, дефекти мовного апарату, особливості зовнішності)?

3. Чи є зафіксована на фонограмі вільна мова чи вимовляється (читається) заздалегідь підготовлений текст?

4. Вимовлена мова, яка починається такими словами (необхідно процитувати), конкретною особою?

5. Чи є фонограма копією чи оригіналом? Чи наявні на представленій фонограмі ознаки будь-яких змін або монтажу, внесених до її змісту в момент звукозапису або після?

7. Чи є у представлених фонограмах ознаки зміни порушення їхньої лінгвістичної цілісності, первісного змісту тексту розмов?

8. Чи містять представлені фонограми безперервний запис, чи вона здійснювалася із зупинками диктофона, іншого записувального пристрою?

9. Чи є ознаки редагування звукових файлів або інших змін цифрових фонограм, виготовлених і змонтованих за допомогою комп'ютерних технологій та записаних на представлений експертам носій?

10. На звукозаписному пристрої якого типу, марки, класу, країни-виробників записані представлені фонограми?

11. Чи виготовлені дані аудіозапису на одному чи кількох пристроях?

12. Чи не виготовлено цей аудіозапис шляхом монтажу, якщо так, то яку частину змонтовано?

13. Якими є основні атрибути аудіофайлів (цифрових фонограм)?

14. Чи відповідають дати створення, зміни, редагування, копіювання аудіофайлів даті, часу, місцю та іншим обставинам здійснення звукозапису?

15. Якщо файли, що містять цифрові фонограми, були скопійовані та змінені, чи можна встановити початкову дату і час їхнього створення?

Особливо специфічним є проведення лінгвістичної експертизи, яка може бути здійснена окремо або комплексно, разом із проведенням фоноскопичного дослідження. Лінгвістична експертиза досліджує особливості комунікації учасників діалогу за допомогою аналізу усного та письмового мовлення. Так, спілкування провокатора та особи, що зазнає провокації, може відбуватися як особисто, за безпосереднього контакту, так і за допомогою використання комп'ютерних засобів та мобільних телефонів (обмін за допомогою SMS-повідомлень, електронних листів, повідомлень у соцмережах).

Специфіка спілкування між провокатором та особою, що зазнає провокації, може виникати у розмові, яка, з одного боку, охоплює обговорення тематики освітнього процесу, з іншого боку – маскуванню передачі-отримання неправомірної вигоди. Дослідження промови експертами-лінгвістами допомагає визначити не тільки мовленнєве маскуванню, а й прийоми, використовувані співрозмовниками реалізації злочинних намірів.

Розмову провокатора та особи, що зазнає провокації, рекомендується досліджувати поетапно: 1) встановлення контакту співрозмовниками; 2) встановлення предмета розмови (домовленість про предмет неправомірної вигоди, про умови передачі, про характер дій за неправомірну вигоду); 3) завершення розмови.

Першим найважливішим завданням експертного дослідження є встановлення дослівного змісту розмови співрозмовників, причому встановлюється не лише зміст усіх фраз, а й інтонацій учасників.

Згідно з дослідженими матеріалами кримінальних проваджень, виділено такі типові помилки та неточності при складанні фонограм, стенограм розмови: 1) опис розмови спільно з деталями події, що відбувається. Вказана інформація в подальшому не може бути використана в ході дослідження; 2) невиявлення

особливостей мовлення співрозмовника (особливості вимови фраз, мовні помилки, використання діалектів, стилі мови). Наприклад, розмова між провокатором та особою, що зазнає провокації, може вестися сленгом або з використанням жаргону; 3) граматичні та пунктуаційні помилки, що виникають під час опису розмови; 4) пропуски фраз та окремих реплік, особливо якщо у розмові з'являються сторонні особи, які не беруть участь у злочинній події; 5) значна кількість фраз відзначається як нерозбірлива; 6) не описуються наявні сигнали (сторонні шуми, музика та інше).

Матеріали вивчених кримінальних проваджень засвідчують, що такі помилки виникають, коли дослівний зміст розмови встановлював слідчий чи оперативний працівник. Відповідно, вважаємо за необхідне під час фіксації фонограм, стенограм розмови використовувати допомогу спеціаліста-лінгвіста.

Другим завданням лінгвістичного дослідження є встановлення предмета розмови. Дуже часто провокатори в процесі спілкування маскують свої злочинні наміри під обговорення проблем, щоб інші не зрозуміли, про що насправді йдеться. Часто використовується мовний код, тобто певна ключова фраза в процесі спілкування. Ознаками мовного маскування є спонтанність мови, мовний код або умовна мова, зрозуміла для обох співрозмовників.

Аналізом матеріалів кримінальних проваджень про провокацію підкупу встановлено, що типовими питання, що ставлять перед експертом на дослідження, є такі: яким є об'єктивний зміст досліджуваних розмов у протоколі слідчої (розшукової) дії? Чи означають розмови між особами обговорення злочинного плану зі свідомого створення службовими особами обставин і умов, які зумовлюють пропонування та надання неправомірної вигоди особам, з використанням останніми службового становища? Чи означають розмови між особами спонукання до вчинення протиправної діяльності? Що в контексті розмови означають певні фрази?

Згідно з матеріалами кримінальних проваджень, у процесі домовленості про отримання неправомірної вигоди для позначення використовуються такі терміни: подарунок, борг, замовлення, завдання, матеріальна допомога, спонсорська допомога, документи, матеріали тощо.

Висновки до третього розділу

1. На основі узагальнення наукових позицій зроблено висновок про те, що спеціальні знання слугують системою теоретичних знань і практичних навичок з конкретної науки або техніки, мистецтва чи ремесла, які набуто як спеціальну підготовку або професійний досвід та використовуються у процесуальній та непроцесуальній формах.

2. У контексті дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу доцільно зазначати про використання чотирьох основних форм застосування спеціальних знань: призначення судових експертиз; залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій; консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань.

3. Використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування провокації підкупу може бути реалізовано у ході контролю за вчиненням злочину. Під час розслідування провокації підкупу таке проводиться у формі спеціального слідчого експерименту.

4. Встановлено, що під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень про провокацію підкупу слід призначати такі види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів і виробів; почеркознавчу; техніко-криміналістичну; технічну експертизу документів; лінгвістичну; фоноскопичну. Розкрито завдання, що вирішують ці види експертних досліджень, а також запитання, на які необхідно відповісти експерту.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та запропоновано по-новому вирішити наукове завдання, яке полягає у формулюванні наукових рекомендацій із розслідування провокації підкупу. Узагальнення результатів дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Вивчено наукові праці у галузі кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, які умовно згруповано у блоки: наукові праці, присвячені кримінально-правовим, кримінальним процесуальним та криміналістичним аспектам розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності; наукові праці, присвячені питанням підкупу та провокації у науці кримінального права України та кримінально-правовим аспектам провокації підкупу; наукові праці, присвячені кримінально-правовим, кримінальним процесуальним та криміналістичним аспектам прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Встановлено, що провокація підкупу, її виявлення та розслідування були предметом дослідження в межах теорії кримінального права, кримінального процесу, криміналістики. Проте окремої методики розслідування провокації підкупу досі не розроблено.

2. Криміналістична характеристика є визначальним елементом методики розслідування досліджуваного різновиду кримінальних правопорушень. До найбільш значущих складових криміналістичної характеристики провокації підкупу належать відомості про: 1) спосіб кримінального правопорушення; 2) засоби вчинення; 3) обстановку; 4) місце та час; 5) особу злочинця; 6) мотив та мету; 7) сліди. Встановлені кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики досліджуваного виду кримінального правопорушення: сліди – предмет посягання – способи вчинення – дані про особу злочинця; особа злочинця – мотив, мета – засоби – місце, час – обстановка – спосіб вчинення – сліди.

Доведено, що в більшості випадків спосіб вчинення провокації підкупу охоплює дії, спрямовані на підготовку до його вчинення, а також дії з

безпосереднього вчинення, інколи – його приховування. Отож, під час підготовки до скоєння підкупу провокатором підшукується перелік знарядь і засобів. Він також вибирає час і місце, щоб реалізувати підкуп.

Водночас спосіб безпосереднього вчинення кримінального правопорушення може мати такі різновиди: шляхом прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди; шляхом одержання неправомірної вигоди; шляхом вчинення інших правопорушень (адміністративних чи кримінальних) або без цього; з використанням власних службових повноважень або ж опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища та впливу на прийняття рішень іншими службовими особами; під час використання посередників чи без таких.

На підставі аналізу законодавчих норм сформульований перелік осіб, що не можуть виступати особою злочинця у провокації підкупу. Відтак особою злочинця аналізованого нами злочину може бути тільки службова особа, що закріплено у диспозиції ч. 1 ст. 370 КК України, а також службова особа правоохоронних органів.

Мотиви службової особи, яка вчиняє досліджуване нами кримінальне правопорушення, виключно службові, а мета є загальною – у подальшому викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Обставинкою досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є умови, які спонукали службову особу-провокатора до вчинення провокації підкупу. Такі умови характеризуються прямим умислом із метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи з використанням службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягали у вчиненні дій з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди і в результаті – викрити особу, того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Місцем вчинення провокації підкупу є місце (приміщення, місцевість), де відбуваються активні дії з боку підбурювача, спрямовані на вчинення провокаційних дій щодо особи, яка зазнає підбурення. Такими в більшості випадків є: службове приміщення; відкрита місцевість; приміщення закладів громадського харчування (бари, ресторани); інше. Вчинялося досліджуване нами кримінальне правопорушення з 11:00 до 17:00 год.

Предметом злочину, передбаченого ст. 370 КК України, є певні блага, що спонукають провокатора на дії, спрямовані на провокацію підкупу. Такою є неправомірна вигода, визначення якої наведено у примітці до ст. 364-1 КК України, та якою прийнято вважати грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав.

3. Визначено обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. Їх об'єднано у три групи: загальні; особисті; додаткові.

4. З урахуванням умовного поділу на початковий та наступний етапи розслідування кримінального провадження про провокацію підкупу, виокремлено типові слідчі ситуації розслідування провокації підкупу. Зважаючи на типові слідчі ситуації, сформульовано алгоритми дій слідчого під час розслідування, в рамках яких запропоновано застосовувати тактичні операції, серед яких: «Затримання на місці злочину», «Документування провокації підкупу», що покликані встановити всі факти та обставини, які мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню.

5. На підставі аналізу результатів узагальнення слідчо-судової практики, які кореспондуються з результатами опитування практичних працівників, доведено, що найбільш проваджуваними слідчими (розшуковими) діями під час розслідування провокації підкупу є допит, освідчення, огляд та обшук, дослідження тактики проведення яких нами викладено на початковому й наступному етапах.

Встановлено, що під час розслідування кримінального провадження про провокацію підкупу, з метою виявлення та фіксації відомостей про такі дії, слідчому слід проводити огляд речей, документів, що могли бути предметом підкупу (неправомірної вигоди), речей, що можуть бути вилучені в ході обшуку, аудіо-, відеозаписів, що проводяться під час проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій. Також проводять огляд житла чи іншого володіння особи за необхідності фіксування слідів його вчинення, наприклад, приміщення, у якому відбувалися певні дії, спрямовані на провокацію, тощо.

Запропоновано внести законодавчі зміни до ч. 2 ст. 236 КПК України і викласти її у такій редакції: «У разі, якщо проведення обшуку (огляду) житла чи іншого володіння особи потребує значного часу, слідчий має право зупинити слідчу дію, повернутися до її проведення та здійснити проникнення до житла чи іншого володіння особи на підставі тієї ж ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку (огляду) житла чи іншого володіння особи. Відповідно до ч. 2 ст. 235 КПК України, зробити ч. 3, а ч. 3 – ч. 4. Окрім цього, у ст. ст. 235, 236 КПК України після слів «обшук» додати «(огляд)», отже «обшук (огляд) житла чи іншого володіння особи...». А також запропоновано формулювання «житла чи іншого володіння особи», вжите у КПК України, викласти так: «місцевості, житла чи іншого володіння особи».

Освідування підозрюваного під час розслідування провокації підкупу розглянуто у зв'язку із проведенням тактичної операції «Затримання на місці злочину», під час якої слідчими використовуються хімічні та безбарвні люмінісцентні речовини. Тому огляд тіла особи проводиться з метою встановлення слідів-речовин на тілі підозрюваного.

Розглянуто тактику допиту потерпілого, яким є особа, що зазнала провокації підкупу. Визначено коло осіб, що підлягатимуть допиту як свідки провокації підкупу. Розглянуто типові ситуації, що виникають під час допиту підозрюваного, в ході яких розглянуто тактичні прийоми допиту із використанням тактичних комбінацій, серед яких: «встановлення участі», «встановлення усвідомлення протиправності діяння», «встановлення причетності».

З'ясовано, що в більшості випадків слідчий експеримент у досліджуваній категорії кримінальних проваджень може проводитися з метою перевірки та уточнення показань, а також зібраних у кримінальному провадженні доказів і даних, отриманих за результатами негласних слідчих (розшукових) дій.

Розглянуто особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування провокації підкупу. Запропоновано внести законодавчі зміни щодо встановлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), що проводиться за заявою його власника. Запропоновано доповнити ч. 5 ст. 268 КПК України нормою, яка б дозволяла проводити цю негласну слідчу дію на підставі постанови слідчого, прокурора, і викласти її так: «5. Не потребує дозволу слідчого судді установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) за заявою його власника. *В такому випадку ця негласна слідча (розшукова) дія проводиться на підставі постанови слідчого, прокурора*».

6. Формами використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних проваджень за фактами провокації підкупу є: призначення судових експертиз; залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій; консультативна та довідкова допомога спеціаліста; безпосереднє використання слідчим спеціальних знань. Під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про провокацію підкупу слід призначати такі види судових експертиз: експертизу речовин, матеріалів та виробів, почеркознавчу, техніко-криміналістичну; технічну експертизу документів, лінгвістичну, фоноскопичну та ін. Сформульовано завдання, що вирішують зазначені види криміналістичних експертиз, та укладено перелік питань, на які необхідно відповісти експерту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Judgment of European Court of Human in case of LÜDI v. SWITZERLAND (Application no 12433/86) dated 15.06.1992. The HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
2. Judgment of European Court of Human in case of NOSKO AND NEFEDOV v. RUSSIA (Applications no. 5753/09 and 11789/10) dated 30.10.2014. The HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
3. Judgment of European Court of Human in case of RAMANAUSKAS v. LITHUANIA (Application no. 74420/01) dated 05.02.2008. The HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
4. Judgment of European Court of Human Rights in case of MILINIENE v. LITHUANIA (Application no 74355/01) dated 24.06.2008. The HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
5. Klymchuk M., Marko S., Priakhin Ye., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. 10 (38). P. 204–211.
6. Opinions Of the Lords Of Appeal for Judgment in the cause Regina v. Loosely on 25 October 2001. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200102/ldjudgmt/jd011025/loose-1.htm>
7. Judgment of European Court of Human Rights in case of TARANEKS v. LATVIA (Application no 3082/06) dated 02.12.2014. The HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
8. Альошина О. І. Визначення провокації злочину в кримінальному праві України. *Право і безпека*. 2005. Т. 4, № 5. С. 51–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_5_16
9. Альошина О. І. Історичний аспект розвитку кримінально-правових норм про відповідальність за провокацію злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 30. С. 42–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_30_9

10. Антошак А. Р. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування привласнення, розтрати або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 38 (том 2). С. 95–98.
11. Бабій І. В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. 221 с.
12. Баганець О. В. Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_19
13. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 269 с.
14. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : НАВСУ, 2015. 19 с.
15. Бахін В. П. Тактика допиту. К. : НВТ «Правник», 1997. 64 с.
16. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посібник. 2-ге вид., доп. і переробл. К. : МАУП, 2004. 436 с.
17. Беззуб І. Антикоруptionна політика в Україні. *Громадська думка : інформаційно-аналітичний бюлетень*. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1260:antikoruptionsijna-politika-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350
18. Білоконь О. Г. Поняття та види підкупу як наскрізного поняття в кримінальному праві України. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 496–505. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2020_3_56

- 19.Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків : ХНУВС, 2009. 237 с.
- 20.Борусовський М. В. Основи методики розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя : дис. ... д-ра філософії. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 240 с.
- 21.Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
- 22.Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. юрид. акад. України. Х., 2002. 19 с.
- 23.Веретянников В. О. Ознаки суб'єкта провокації підкупу: деякі питання кваліфікації та правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 113–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknusv_2021_2_15
- 24.Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти). К. : НАВСУ НВТ «Правник», 1999. 125 с.
25. Вирок Березівського районного суду Одеської обл. від 8 жовтня 2018 р. Справа № 504/4005/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76974290>
- 26.Вирок Глухівського міськрайсуду Сумської області від 31.10.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62388610>
27. Вирок Глухівського районного суду Сумської області у справі 576/1837/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76792196>
28. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 5 травня 2015 р. Справа № 201/5153/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43979658>
29. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 24 квітня 2014 р. № 1309/8774/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39245687>

30. Вирок Київського районного суду в м. Одеса від 29.12.2018 р., справа № 520/9572/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79020559v.ua/Review/39245687>
31. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 11.12.2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78472407>
32. Вирок Комсомольського районного суду міста Херсона від 19 серпня 2014 р. Справа № 667/5485/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40230956>
33. Вирок Ладижинського міського суду Вінницької області від 19 серпня 2015 р. Справа № 135/1045/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49120361>
34. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 2 лютого 2012 р. Справа № 1-229/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21219037>
35. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 4 березня 2016 р. Справа № 303/1116/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56262629>
36. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 17 липня 2013 р. Справа № 419/872/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32448191>
37. Вирок Октябрського районного суду м. Полтава від 7 квітня 2015 р. Справа № 554/4055/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43515283>
38. Вирок Оржицького районного суду Полтавської області від 23 липня 2015 р. Справа № 543/645/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47461838>
39. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 1 червня 2016 р. Справа № 484/1764/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58064512>

40. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 12 квітня 2016 р.
Справа № 711/3965/15-к. URL:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57141296>
41. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси. Справа № 711/8004/13-к]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95949637>
42. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 10 грудня 2014 р. Справа № 522/22299/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41966816>
43. Вирок Пустомитівського районного суду Львівської області від 21 квітня 2015 р. Справа № 450/687/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44331182>
44. Вирок Троїцького районного суду Луганської області у справі № 433/1142/18 від 14.01.2019 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
45. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Х. : Національний університет внутрішніх справ, 2001. 426 с.
46. Волобуєв А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навч. посібник ; за ред. проф. О. М. Бандурки. Х. : Рубікон, 2000. 272 с.
47. Волобуєв А. Ф. Тактика допиту : лекція. Х. : Харків. ун-т внутр. справ, 1997. 28 с.
48. Вольський О. О. Криміналістична характеристика заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць*. Вип. 660: Правознавство. Чернівці : ЧНУ, 2013. 148 с. URL: <http://www.google.com.ua/>
49. Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2003. 39 с.
50. Гончарук Г. О. Криміналістична характеристика пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди: предмет злочину. *Юридична наука*. № 1(103). 2020. С. 19–25.

51. Григорова Є. В. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють підкуп виборця – учасника референдуму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 60. С. 160–163.
52. Діжурко О. В. Відмежування зловживання владою або службовим становищем від перевищення влади або службових повноважень. *Харківські студентські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 грудня 2009 р.)*. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2010. 368 с.
53. Дудніков А. Л. Криміналістичні особливості способів злочинів у сфері економічної діяльності. *Теорія і практика правознавства : електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»*. 2012. Вип. 1 (2). 342 с.
54. Жупіна О. Обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками органів внутрішніх справ у сфері службової діяльності. *Вісник прокуратури*. 2013. № 8. С. 143–151.
55. Зенова М. В. Проблема співвідношення складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 364 та ч. 2 ст. 191 КК, як суміжних. *Харківські студентські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 грудня 2009 р.)*. Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2010. 368 с.
56. Казанська Л. М. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 10-2. Том 2. С. 169–172.
57. Картавцев В. С. Кримінально-правовий аналіз провокації підкупу за законодавством України та зарубіжних країн. *Право і суспільство*. № 4. 2020. С. 227–235.
58. Качурін С. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного та практичного характеру. *Право України*. 2004. № 1. С. 115–118.
59. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

- 60.Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 631 с.
- 61.Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. К. : Атіка, 2009. 888 с.
- 62.Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Х. : Харьковский ЮИ, 1967. 27 с.
- 63.Колесниченко А. Н. Принципы методики расследования преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 18. К. : Вища шк., 1979. С. 62–68.
- 64.Комар В. В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2020. 222 с.
- 65.Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учебное пособие. Х. : Консум, 1999. 157 с.
- 66.Коновалова В. О. Правова психологія : навч. посібник. Х. : Основа, 1996. 184 с.
- 67.Користін О. Є. Економіко-кримінологічний аналіз організованої економічної злочинності. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : тези доп. наук.-теор. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 р.). К. : Національна акад. внутр. справ, 2014. 354 с.
- 68.Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
- 69.Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 704 с.
- 70.Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник для студентов юридических вузов и факультетов. под ред. проф. В. Ю. Шепитько. Х. : ООО «Одиссей», 2001. 528 с.
- 71.Криміналістика : навчальний посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 540 с.

- 72.Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2008. 464 с.
- 73.Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтевський та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. К. : Право, 1997. 301 с.
- 74.Криміналістика : підручник. кол. авт. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. К. : Ін Юре, 2001. 684 с.
- 75.Кримінальне право України. Загальна частина : підручник ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка ; вид. 5-те, преробл. та допов. К. : Атіка, 2009. 408 с.
- 76.Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III із змінами і доповненнями в редакції від 01 січня 2015 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- 77.Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. 824 с.
- 78.Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- 79.Кришевич О. В. Застосування тактичних прийомів для вирішення конфліктів при допиті. *Право України*. 2001. № 3. С. 66–68.
- 80.Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
- 81.Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 220 с.
- 82.Кушпіт В. П. Кримінально-правова характеристика підкупу особи, яка надає публічні послуги. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 202–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_37

83. Лукашевич В. Г. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України – виклик теоріям кримінального процесу та криміналістики. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2014. № 3. С. 111–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_3_25
84. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методиках розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 1(4). С. 262–269.
85. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография. К. : Изд-во Украинской академии внутренних дел, 1993. 194 с.
86. Луцик В. В., Гловюк І. В. Кримінально-процесуальний статус викривача: проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 529–532. URL: http://lsey.org.ua/10_2021/140.pdf
87. Мирко Б. М. Провокація підкупу кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2021. 237 с.
88. Мирко Б. М. Сучасні детермінанти провокації підкупу. *Часопис Київського університету права*. 2020/2. С. 409–413.
89. Мировська А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 285 с.
90. Михайлов М. В. Підкуп у законодавчих конструкціях корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2021. 237 с.
91. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном процессе. К. : Вышшая школа, 1984. 132 с.
92. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х. : Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 2007. 192 с.
93. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. 728 с.

94. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та доп. К. : Юридична думка, 2009. 1236 с.
95. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3. 912 с.
96. Олійник С. В. Деякі елементи криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 1. С. 307–317. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_1_31
97. Олійник С. В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2016. 220 с.
98. Омельченко Т. В., Степанюк Р. Л. Проблеми подолання протидії розслідуванню з боку захисника на досудових стадіях кримінального судочинства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Випуск 3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). Харків : Право, 2003. С. 157–162.
99. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. 254 с.
100. Переверза О. Особливості допиту особи, яка дає завідомо неправдиві показання, з участю захисника у процесі з моменту затримання. *Право України*. 2002. № 10. С. 50–53.
101. Перелигіна Р. В. Щодо окремих аспектів кримінальної відповідальності за провокацію підкупу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 289–292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_2_59
102. Печерський О. В. Протидія оперативними підрозділами МВС України злочинам, що пов'язані з втручанням у майнові зобов'язання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2011. 258 с.

103. Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. Х. : Право, 2006. 313 с.
104. Питерцев С. К. Тактические приемы допроса : учебное пособие. СПб., 1994. 56 с.
105. Плекан В. В. Кримінальна відповідальність за посередництво у наданні та (або) одержанні неправомірної вигоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 21 с.
106. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 33–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_1_6
107. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.
108. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.
109. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 3. С. 137–141.
110. Постанова Верховного Суду України від 12 грудня 2011 року № 5-26кс11. URL: www.scourt.gov.ua
111. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 березня 2018 р. у справі № 727/6661/15-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72670494>
112. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 08.02.2023. Справа № 740/3412/20, провадження № 51-2768км22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108960016>
113. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 листопада 2022 року (справа № 991/492/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107805010>

114. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квітня 2013 р. № 221-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 10. Ст. 119. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text>
115. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей : Постанова Правління Національного банку України від 04 листопада 2010 року № 481 із змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#Text>
116. Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX із змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
117. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України та Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v011490012/page?text=%F0%E5%E6%E8%E C%ED>
118. Пчеліна О. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 176–182.
119. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 571 с.
120. Ризак Я. Предмет комерційного підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 1. С. 121–127.

121. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 09 червня 1998 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193>.
122. Рогальська В. В. Національні та міжнародні стандарти проведення окремих видів допитів. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 275–278. URL: <https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/4/52.pdf>
123. Розкажи мені, що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. К. : Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.
124. Романюк Б. Призначення судової експертизи на досудовому слідстві: деякі проблемні питання. *Право України*. 2003. № 3. С. 86–91.
125. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. 226 с.
126. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. К. : Кондор, 2005. 588 с., 32 іл.
127. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. К. : Кондор, 2005. 588 с.
128. Самойленко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 252–259.
129. Самойленко С. В. Криміналістична характеристика провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 203–209.
130. Самойленко С.В. Методи наукового дослідження питань основ методики розслідування провокації підкупу. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання) : збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 18 листопада 2022 року)*. Львів, 2022. С. 324–327.

131. Самойленко С. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 353–358. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/APP_04_2022_FINAL.pdf
132. Самойленко С. В. Особливості проведення огляду під час досудового розслідування провокації підкупу. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики* : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. С. 82–84.
133. Самойленко С. В. Сліди у криміналістичній характеристиці провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 102–104.
134. Самойленко С. В. Спосіб як елемент криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 475–478.
135. Самойленко С. В. Тактика обшуку під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 245–250.
136. Самойленко С. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 217–224.
137. Сафин Н. Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы). Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1990. 160 с.

138. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. проф. В. А. Журавля. Х. : Харків юридичний, 2005. 288 с.
139. Слабченко О. А. Характеристика суб'єкту злочину, передбаченого ст. 191 КК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 272–275. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pupch_2012_3_98.pdf.
140. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посібник. К. : НВК «Правник», НАВСУ, 1997. 42 с.
141. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : науково-практичний посібник. К. : Атіка, 2009. 64 с.
142. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. Х. : НікаНова, 2012. 382 с.
143. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 265 с.
144. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
145. Татаренко Г. В. Проблемні питання призначення обшуку згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. праць*. Луганськ, 2013. № 26. С. 63–72.
146. Татаров О. Ю. Практичні та організаційні проблеми діяльності органів досудового розслідування за новим КПК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична. Львів, 2012. Вип. 4. С. 445–457.
147. Тацієнко В. В. Основи виявлення та розслідування податкових злочинів, учинених у сфері будівельної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. О. : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2012. 208 с.
148. Тетерятник Г. К. Теоретико-правові питання проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Правова позиція*. 2021. № 1 (30). С. 137–141.

149. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. О., 2003. 445 с.
150. Удалова Л. Д. Допит як засіб процесуального доказування на досудовому слідстві. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. Донецьк, 2002. № 4. С. 123–126.
151. Федоренко І. В. Структура криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 1. Т. 2. С. 107–111.
152. Федоренко І. Л. Типові способи провокації підкупу. *Наукові записки. Серія: Право*. Вип. 8. Спецвипуск. 2020. С. 192–197.
153. Федоренко І. Л., Бабікова О. С. Криміналістична характеристика та основи організації розслідування провокації підкупу : монографія. Київ, Норма права, 2023. 176 с.
154. Федоренко М. С. Методика розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів : дис. ... д-ра філософії. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 216 с.
155. Цитряк В. Я. Підкуп у сфері публічної службової діяльності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.
156. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
157. Чеберяк П. П. Тактика збирання и оцінки доказів за кримінальними провадженнями про економічні злочини. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 311–316. URL: http://snjurid.crimea.edu/arhiv/2013/26_1law/047cheber.pdf.
158. Чернега Ю. О. Відповідальність за підкуп за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. 223 с.

159. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2010. 610 с.
160. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. К. : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
161. Шевченко Ю. А. До питання щодо проблем кваліфікації провокації підкупу під час виконання працівниками правоохоронних органів спеціального завдання. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 2. 2018. С. 264–271.
162. Шевчишен А. В. Методологія проведення досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 81–86.
163. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. 624 с.
164. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Х. : РИП «Оригинал», 1995. 200 с.
165. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монографія. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
166. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (Українсько-російський і російсько-український). Харків : Право, 2001. 560 с.
167. Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Криміналістика : підручник. К. : Ін Юре, 2001. С. 126–140.
168. Шепотько М. А. Кримінальна відповідальність за провокацію підкупу : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 221 с.
169. Шепотько М. А. Щодо встановлення сутності провокації підкупу. *Право і суспільство*. № 1. 2021. С. 204–210.

170. Шеремет А. П. Криміналістика : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2009. 472 с
171. Шибіко В. П. та Загальні положення попереднього розслідування / В. П. Шибіко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор. Кримінальний процес України. К. : Либідь, 1999. 534 с.
172. Шило А. І. Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2013. 20 с.
173. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 96–102.
174. Юрків Р. Р. Спосіб підкупу медичних працівників як елемент криміналістичної характеристики. *Право і суспільство*. № 2. Частина 3. 2022. С. 204–213.
175. Якимова С. В. Про систематизацію ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 813. С. 292–298.

ДОДАТКИ*Додаток А***АНКЕТА**

Шановні колеги!

Львівський державний університет внутрішніх справ проводить цілеспрямовані наукові дослідження з питань проблем розслідування провокації підкупу. Просимо уважно ознайомитися з передбаченими анкетною запитаннями й дати на них відповіді, обводячи правильний, на Вашу думку, варіант. Якщо зазначені варіанти відповідей не влаштовують, запропонуйте власний, висловивши відтак своє бачення,

Від Вашого сумлінного ставлення до заповнення запропонованої анкети залежить повнота і достовірність актуальної інформації. Анкета анонімна, зазначення особистих даних не потребує.

Заздалегідь дякуємо за участь у дослідженні.

№ з/п

Запитання:

- 1 Ваша посада:
 - 1.1. слідчий (детектив)
 - 1.2. старший слідчий (старший детектив)
 - 1.3. заступник керівника органу досудового розслідування
 - 1.4. керівник органу досудового розслідування
 - 1.5. прокурор
 - 1.6. керівник органу прокуратури
 - 1.7. оперативний працівник
- 2 Місце роботи:
 - 2.1. Національна поліція України
 - 2.2. органи безпеки
 - 2.3. органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства

- 2.4. Державне бюро розслідувань
 - 2.5. Національне антикорупційне бюро України
 - 2.6. Бюро економічної безпеки
 - 2.7. прокуратура
- 3 Стаж роботи за посадою:
- 3.1. до року
 - 3.2. 1–3 років
 - 3.3. 3–5 років
 - 3.4. 5–10 років
 - 3.5. понад 10 років
- 4 Чи траплялися у вашій практиці випадки участі у розслідуванні провокації підкупу?
- 4.1. так
 - 4.2. ні
- 5 Функції кого Ви виконували у кримінальному провадженні про провокацію підкупу?
- 5.1. прокурор – процесуальний керівник
 - 5.2. керівник органу досудового розслідування
 - 5.3. слідчий, що здійснював провадження досудового розслідування
 - 5.4. оперативний працівник, що був залучений до процесу розслідування
- 6 Оберіть, будь ласка, основні елементи, які, на вашу думку, утворюють криміналістичну характеристику провокації підкупу:
- 6.1. предмет кримінального правопорушення
 - 6.2. обстановка
 - 6.3. спосіб вчинення
 - 6.4. особа злочинця
 - 6.5. особа потерпілого
 - 6.6. мотив і мета кримінального правопорушення
 - 6.7. час і місце вчинення

- 6.8. знаряддя (засоби) кримінального правопорушення
 - 6.9. механізм слідів
 - 6.10. інше _____
- 7 Що, на вашу думку, найчастіше виступає предметом неправомірної вигоди під час провокації підкупу?
- 7.1. матеріальні об'єкти:
 - 7.1.1. грошові кошти;
 - 7.1.2. нерухомість
 - 7.1.3. земельні ділянки
 - 7.1.4. транспорт
 - 7.1.5. будь-яке інше майно
 - 7.2. нематеріальні об'єкти:
 - 7.2.1. право на майно
 - 7.3. інше _____
- 8 З вашого досвіду, ким найчастіше вчинялася провокація підкупу?
- 8.1. службовою особою правоохоронного органу:
 - 8.1.1. оперативним працівником чи керівником оперативного підрозділу
 - 8.1.2. слідчим чи керівником органу досудового розслідування
 - 8.1.3. прокурором чи керівником органу прокуратури
 - 8.2. державним службовцем
 - 8.3. особою підприємства, установи, організації
 - 8.4. іншою особою _____
- 9 З вашого досвіду, особою злочинця у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень були:
- 9.1. чоловіки
 - 9.2. жінки
- 10 На Вашу думку, особою потерпілого у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень можуть бути:
- 10.1. фізичні особи

10.2. представники юридичної особи

- 11 Чи споріднювало щось особу підбурювача та особу, що зазнала підбурення у досліджуваній категорії кримінальних проваджень?
- 11.1. так
- 11.1.1. родинні зв'язки
- 11.1.2. знайомство між собою
- 11.1.3. підлеглисть
- 11.2. ніщо
- 11.3. інше _____
- 12 Як ви вважаєте, чи досліджуваній категорії злочинів характерні способи готування?
- 12.1. так
- 12.2. ні
- 12.3. інше _____
- 13 Як ви вважаєте, чи у досліджуваній категорії злочинів трапляються випадки приховання злочину?
- 13.1. ні
- 13.2. так
- 13.3. інше _____
14. На Вашу думку, типовими способами безпосереднього вчинення провокації підкупу, за узагальненими результатами опитування працівників правоохоронних органів, є:
- 14.1. переконання особи вчинити пропонування (прийняти пропозицію), обіцянку чи надання (одержання) неправомірної вигоди шляхом:
- 14.1.1. умовляння
- 14.1.2. натякання
- 14.1.3. давання порад і рекомендацій
- 14.2. примушування шляхом:
- 14.2.1. давання вказівок

- 14.2.2. обману
 - 14.2.3. шантажу
 - 14.2.4. погроз
 - 14.3. інше _____
- 14 Чи використовувалися підроблені документи в ході провокації підкупу?
- 14.1. ні
 - 14.2. так
 - 14.3. інше _____
- 15 На вашу думку, де залишаються сліди вказаних злочинів?
- 15.1. у документах (письмових та електронних)
 - 15.2. на матеріальних об'єктах
 - 15.3. інше _____
- 16 Чи потребує, на Ваш погляд, додаткової кваліфікації провокація підкупу?
- 16.1. так
 - 16.2. ні
 - 16.3. в окремих випадках
 - 16.4. інше _____
- 17 Розпочинаючи провадження за заявою про кримінальне правопорушення, з якою звернувся заявник, щодо пропозиції, обіцянки чи надання ним неправомірної вигоди, чи висувалася вами версія про вчинення злочину, за ознаками ст. 370 КК України?
- 17.1. так
 - 17.2. ні
- 18 Що, на Вашу думку, може бути приводом для початку досудового розслідування провокації підкупу?
- 18.1. повідомлення від заявників
 - 18.2. повідомлення працівників правоохоронних органів про виявлення ознак кримінального правопорушення

- 18.3. повідомлення засобів масової інформації
 - 18.6. рішення суду
 - 18.7. інше _____
- 19 Які з видів слідчих (розшукових) дій, на Вашу думку, доцільно проводити під час розслідування провокації підкупу?
- 19.1. допит
 - 19.2. огляд
 - 19.3. освідкування
 - 19.4. обшук
 - 19.5. пред'явлення для впізнання
 - 19.6. слідчий експеримент
 - 19.7. призначення експертизи
- 20 Які труднощі виникали у Вас у процесі проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу?
- 20.1. допит:
 - 20.1.1. потерпілого
 - 20.1.2. свідків
 - 20.1.3. підозрюваного
 - 20.2. огляд:
 - 20.2.1. складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу
 - 20.2.2. безпосереднім проведенням
 - 20.2.3. фіксації результатів
 - 20.3. освідкування
 - 20.3.1. складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу
 - 20.3.2. безпосереднім проведенням
 - 20.3.3. фіксації результатів
 - 20.4. обшук:

- 20.4.1. складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу
- 20.4.2. безпосереднім проведенням
- 20.4.3. фіксації результатів
- 20.5. пред'явлення для впізнання
- 20.6. слідчий експеримент:
 - 20.6.1. складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу
 - 20.6.2. безпосереднім проведенням
 - 20.6.3. фіксації результатів
- 21 Які, на Вашу думку, існують найефективніші форми використання спеціальних знань у розслідуванні аналізованих кримінальних правопорушень?
 - 21.1. призначення судових експертиз
 - 21.3. отримання консультацій спеціалістів
 - 21.4. залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій
 - 21.5. проведення інвентаризації, ревізії тощо
- 22 Зазначте, які види експертних досліджень, на Ваш погляд, найдоцільніше проводити під час розслідування провокації підкупу:
 - 22.1. судово-криміналістичні:
 - 22.1.1. матеріалів, речовин та виробів
 - 22.1.2. почеркознавчі
 - 22.1.3. техніко-криміналістичні експертизи документів
 - 22.1.4. фоноскопичні
 - 22.1.5. лінгвістичні
 - 22.2. інші _____

Дякуємо за співпрацю!

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ

опитування практичних працівників (працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури) (73 особи)

№	Запитання:	Кількість осіб	Питома вага, %
1	Ваша посада: 1.1. Слідчий (детектив) 1.2. Старший слідчий (старший детектив) 1.3. Заступник керівника органу досудового розслідування 1.4. Керівник органу досудового розслідування 1.5. Прокурор 1.6. Керівник органу прокуратури	33 13 7 6 11 3	45,2 17,8 9,6 8,2 1,4 4,1
2	Місце праці: 2.1. Національна поліція України 2.2. Органи безпеки 2.3. Органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства 2.4. Органи державного бюро розслідувань 2.5. Національне антикорупційне бюро України 2.6. Прокуратура	15 34 9 15	20,5 46,6 12,3 20,5
3	Стаж роботи в посаді: 3.1. до року 3.2. 1–3 років 3.3. 3–5 років 3.4. 5–10 років 3.5. Понад 10 років	5 7 31 17 13	6,8 9,6 42,5 23,3 17,8

4	<p>Чи траплялися у Вашій практиці випадки участі у розслідуванні провокації підкупу?</p> <p>4.1. Так</p> <p>4.2. Ні</p>	<p>15</p> <p>58</p>	<p>20,5</p> <p>79,5</p>
5	<p>Функції кого Ви виконували у кримінальному провадженні про провокацію підкупу?</p> <p>5.1. Прокурор – процесуальний керівник</p> <p>5.2. Керівник органу досудового розслідування</p> <p>5.3. Слідчий, що здійснював провадження досудового розслідування</p> <p>5.4. Оперативний працівник, що був залучений до процесу розслідування</p>	<p>4</p> <p>2</p> <p>9</p>	<p>20,5</p> <p>2,73</p> <p>12,32</p>
6	<p>Оберіть основні елементи, які, на Вашу думку, утворюють криміналістичну характеристику провокації підкупу:</p> <p>6.1. Предмет кримінального правопорушення</p> <p>6.2. Обстановка</p> <p>6.3. Спосіб вчинення</p> <p>6.4. Особа злочинця</p> <p>6.5. Особа потерпілого</p> <p>6.6. Мотив та мета кримінального правопорушення</p> <p>6.7. Час та місце вчинення</p> <p>6.8. Знаряддя (засоби) кримінального правопорушення</p> <p>6.9. Механізм слідів</p> <p>6.10. Інше _____</p>	<p>14</p> <p>4</p> <p>8</p> <p>21</p> <p>19</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>1</p>	<p>19,2</p> <p>5,5</p> <p>10,1</p> <p>28,8</p> <p>26</p> <p>4,1</p> <p>4,1</p> <p>1,4</p>
7	<p>Що, на Вашу думку, найчастіше є предметом неправомірної вигоди під час розслідування провокації підкупу?</p>		

	<p>7.1. Матеріальні об'єкти:</p> <p>7.1.1. Грошові кошти</p> <p>7.1.2. Нерухомість</p> <p>7.1.3. Земельні ділянки</p> <p>7.1.4. Транспорт</p> <p>7.1.5. Будь-яке інше майно</p> <p>7.2. Нематеріальні об'єкти:</p> <p>7.2.1. Право на майно</p> <p>7.3. Інше _____</p>	<p>11</p> <p>19</p> <p>22</p> <p>9</p> <p>3</p> <p>8</p> <p>1</p>	<p>15,1</p> <p>26</p> <p>30,1</p> <p>12,3</p> <p>4,1</p> <p>11</p> <p>1,4</p>
8	<p>З Вашого досвіду, ким найчастіше вчинялася провокація підкупу?</p> <p>8.1. Службовою особою правоохоронного органу:</p> <p>8.1.1. Оперативним працівником чи керівником оперативного підрозділу</p> <p>8.1.2. Слідчим чи керівником органу досудового розслідування</p> <p>8.1.3. Прокурором чи керівником органу прокуратури</p> <p>8.2. Державним службовцем</p> <p>8.3. Особою підприємства, установи, організації</p> <p>8.4. Іншою особою _____</p>	<p>15</p>	<p>100</p>
9	<p>З Вашого досвіду, особою злочинця у досліджуваних категорії кримінальних правопорушень були:</p> <p>9.1. Чоловіки</p> <p>9.2. Жінки</p>	<p>13</p> <p>2</p>	<p>86,7</p> <p>13,3</p>
10	<p>На Вашу думку, особою потерпілого у досліджуваних категорії кримінальних правопорушень можуть бути:</p>		

	10.1. Фізичні особи	64	87,7
	10.2. Представники юридичної особи	9	12,3
11	Чи споріднювало щось особу підбурювача та особу, що зазнала підбурення у досліджуваній категорії кримінальних проваджень? 11.1. Так 11.1.1. Родинні зв'язки 11.1.2. Знайомство між собою 11.1.3. Підлеглисть 11.2. Ніщо 11.3. Інше _____	2 5 8	13,4 33,3 53,3
12	Як Ви вважаєте, чи у досліджуваній категорії злочинів трапляються випадки готування до злочину? 12.1. Так 12.2. Ні 12.3. Інше _____	71 2	97,3 2,7
13	Як ви вважаєте, чи досліджуваній категорії злочинів характерні способи приховування злочину? 13.1. Ні 13.2. Так 13.3. Інше _____	2 71	2,7 97,3
14	На Вашу думку, типовими способами безпосереднього вчинення провокації підкупу, за узагальненими результатами опитування працівників правоохоронних органів, є: 14.1. Переконання особи вчинити пропонування (прийняти пропозицію), обіцянку чи надання (одержання) неправомірної вигоди шляхом: 14.1.1. Умовляння 14.1.2. Натякання	2 41	2,7% 57,1%

	14.1.3. Давання порад і рекомендацій	51	70,5%
	14.2. Примушування шляхом:		
	14.2.1. Давання вказівок	9	12,5%
	14.2.2. Обману	16	22,3%
	14.2.3. Шантажу	8	10,7%
	14.2.4. Погроз	5	7,1%
14	Як Ви вважаєте, чи використовуються підроблені документи в ході провокації підкупу?		
	14.1. Ні	5	6,8
	14.2. Так	68	93,2
	14.3. Інше _____		
15	На Вашу думку, де залишаються сліди вказаних злочинів?		
	15.1. У документах (письмових та електронних)	65	89
	15.2. На матеріальних об'єктах	8	11
	15.3. Інше _____		
16	Чи потребує, на Ваш погляд, додаткової кваліфікації провокації підкупу?		
	16.1. Так	61	83,6
	16.2. Ні	11	15,1
	16.3. В окремих випадках	1	1,4
	16.4. Інше _____		
17	Розпочинаючи провадження за заявою про кримінальне правопорушення, з якою звернувся заявник, щодо пропозиції, обіцянки чи надання ним неправомірної вигоди, чи висувалася вами версія про вчинення злочину, за ознаками ст. 370 КК України?		
	17.1. Так	3	20
	17.2. Ні	12	80

18	<p>Що, на Вашу думку, може бути приводом для початку досудового розслідування провокації підкупу?</p> <p>18.1. Повідомлення від заявників</p> <p>18.2. Повідомлення працівників правоохоронних органів про виявлення ознак кримінального правопорушення</p> <p>18.3. Повідомлення засобів масової інформації</p> <p>18.4. Рішення суду</p> <p>18.5. Інше _____</p>	56 2 5 7 3	76,7 2,7 6,84 9,58 4,1
19	<p>Які з видів слідчих (розшукових) дій, на Вашу думку, доцільно проводити під час розслідування провокації підкупу?</p> <p>19.1. Допит</p> <p>19.2. Огляд</p> <p>19.3. Освідування</p> <p>19.4. Обшук</p> <p>19.5. Пред'явлення для впізнання</p> <p>19.6. Слідчий експеримент</p> <p>19.7. Призначення експертизи</p>	73 58 21 19	43 33,9 28,7 11,1
20	<p>Які труднощі виникали у Вас у процесі проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу?</p> <p>20.1. Допит:</p> <p>20.1.1. Потерпілого</p> <p>20.1.2. Свідків</p> <p>20.1.3. Підозрюваного</p> <p>20.2. Огляд:</p> <p>20.2.1. Складанням клопотання та питань,</p>	5	33,4

	пов'язаних з отриманням дозволу		
	20.2.2. Безпосереднім проведенням	2	13,3
	20.2.3. Фіксації результатів		
	20.3. Освідування		
	20.3.1. Складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу	2	100
	20.3.2. Безпосереднім проведенням		
	20.3.3. Фіксації результатів		
	20.4. Обшук:		
	20.4.1. Складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу		
	20.4.2. Безпосереднім проведенням		
	20.4.3. Фіксації результатів	8	53,3
	20.5. Пред'явлення для впізнання		
	20.6. Слідчий експеримент:		
	20.6.1. Складанням клопотання та питань, пов'язаних з отриманням дозволу	5	62,5
	20.6.2. Безпосереднім проведенням	3	37,5
	20.6.3. Фіксації результатів		
21	Які, на Ваш погляд, існують найефективніші форми використання спеціальних знань у розслідуванні аналізованих кримінальних правопорушень?		
	21.1. Призначення судових експертиз	45	61,6
	21.2. Отримання консультацій спеціалістів	11	15,1
	21.3. Залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій	17	23,3
	21.4. Проведення інвентаризації, ревізії тощо		
22	Зазначте, які види експертних досліджень, на Ваш погляд, найдоцільніше проводити під час розслідування провокації підкупу:		

22.1. Матеріалів, речовин та виробів	28	38,4
22.2. Почеркознавчі	13	17,8
22.3. Техніко-криміналістичні експертизи документів		
22.4. Фоноскопичні	9	12,3
22.5. Лінгвістичні	23	31,5
22.6. Інші _____		

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
вивчення слідчо-судової практики у кримінальних правопорушеннях
за ст. 368, 369, 369-2, 370 КК України

№ з/п	Запитання	Кількість	Питома Вага, %
	Всього розглянуто кейсів	52	
Характеристика особи потерпілого			
1	Стать: 1.1. чоловік 1.2. жінка	48 4	92,3 7,7
2	Вік: 2.1. 25–29 років 2.2. 30–39 років 2.3. 40–59 років 2.4. понад 60 років	1 2 46 3	1,9 3,8 88,5 5,8
3	Рід занять: 3.1. працює 3.2. не працює 3.3. інше	51 1	98,1 2,9
4	Чи притягався до кримінальної відповідальності в минулому: 4.1. притягався 4.2. не притягався	52	100
Характеристика особи злочинця			
5	Стать: 5.1. чоловік 5.2. жінка	50 2	95,2 4,8

6	<p>Вік:</p> <p>6.1. 18–29 років</p> <p>6.2. 30–39 років</p> <p>6.3. 40–59 років</p> <p>6.4. понад 60 років</p>	<p>2</p> <p>48</p> <p>2</p>	<p>3,8</p> <p>92,3</p> <p>3,8</p>
7	<p>Особою злочинця є:</p> <p>8.1. службовою особою правоохоронного органу:</p> <p>8.1.1. оперативним працівником чи керівником оперативного підрозділу</p> <p>8.1.2. слідчим чи керівником органу досудового розслідування</p> <p>8.1.3. прокурором чи керівником органу прокуратури</p> <p>8.2. державним службовцем</p> <p>8.3. особою підприємства, установи, організації</p> <p>8.2. іншою особою _____</p>	<p>1</p> <p>40</p> <p>9</p> <p>2</p>	<p>1,9</p> <p>76,9</p> <p>17,3</p> <p>3,8</p>
8	<p>До відповідальності в минулому:</p> <p>8.1. притягався</p> <p>8.2. не притягався</p>	<p>52</p>	<p>100</p>
9	<p>Відносини між злочинцем і потерпілим:</p> <p>9.1. родинні стосунки</p> <p>9.2. добре знайомі протягом тривалого часу</p> <p>9.3. знайомі давно, але постійних відносин не підтримували</p> <p>9.4. познайомилися безпосередньо перед вчиненням злочину</p> <p>9.5. відносини підпорядкованості</p> <p>9.6. знайомі не були</p>	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>49</p>	<p>1,9</p> <p>1,9</p> <p>1,9</p> <p>94,2</p>

10	Ступінь визнання вини: 10.1. повністю 10.2. частково 10.3. вину не визнано	1 51	1,9 48,1
11	Поведінка під час допиту: 11.1. давав показання, визнавав вину повністю 11.2. давав показання, визнавав вину частково 11.3. давав показання, винуватості не визнавав 11.4. відмовлявся від дачі показань	1 32 19	1,9 62,7 36,5
Характеристика обставин вчинення злочину			
13	Кваліфікація дій злочинця: 13.1. мала місце додаткова кваліфікація дій злочинця поряд з кваліфікацією за ст. 370 КК України 13.2. мала місце перекваліфікація дій з іншої статті на ст. 370 КК України 13.3. перекваліфікації не було	48 4	92,3 7,7
14	Інформація про вчинення злочину надійшла: 14.1. злочинець повідомив самостійно 14.3. про злочин повідомили інші свідки 14.4. про злочин повідомили заявник, потерпілий чи їхні родичі 14.5. про злочин повідомили працівники підприємства, установи, організації 14.7. інше	3 42 1 6	5,7 80,7 1,9 11,5
15	Час вчинення злочину: 15.1. 0–10 год	1	1,9

	15.2. 11–17 год	50	96,2
	15.3. 18–21 год	1	1,9
	15.4. 22–24 год		
	15.5. не встановлено		
16	Предметами злочинного посягання були:		
	16.2. грошові кошти:		
	16.2.1. готівка	1	1,9
	16.2.2. безготівкові кошти	1	1,9
	16.3. об'єкти нерухомості	41	78,8
	16.4. земельні ділянки	4	7,7
	16.5. матеріальні цінності:	1	1,9
	16.5.1. майно		
	16.5.2. право на майно	2	3,8
	16.6. цінні папери	1	1,9
	16.7. інше _____	1	1,9
19	Місцем провокації підкупу були:		
	19.1. службове приміщення – 71%	30	57,7
	19.2. відкрита місцевість – 26%	14	26,9
	19.3. приміщення закладів громадського харчування (бари, ресторани) – 2%	6	11,5
	19.4. інше _____	2	3,8
20	Чи мали місце способи готування до злочину:	52	100
	20.1. так		
	20.2. ні		
21	Чи були випадки приховання злочину:		
	21.1. ні	49	94,2
	21.2. так:		
	21.2.1. приховування знарядь (засобів) вчинення злочину		

	21.2.2. приховування місця злочину 21.2.3. підроблення документів 21.2.4. знищення бухгалтерських документів 21.3 інше _____	2	3,8
22	Види слідчих (розшукових) дій, що проводилися під час розслідування: 22.1. слідчий огляд (огляд місця події, огляд речей та документів тощо) 22.2. обшук 22.3. допит (підозрюваного, законних представників потерпілого, свідків тощо) 22.4. слідчий експеримент 22.5. пред'явлення для впізнання 22.6. освідування 22.7. призначення експертизи 22.8. негласні (слідчі) розшукові дії	12 8 50 22 19 50	13,2 8,8 96,2 42,3 20,9 96,2
23	Які зі заходів забезпечення кримінального провадження застосовувалися під час розслідування: 23.1. виклик слідчим, прокурором 23.2. привід 23.3. накладення грошового стягнення 23.4. тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом 23.5. відсторонення від посади 23.6. відсторонення судді від здійснення правосуддя 23.7. тимчасовий доступ до речей і документів 23.8. тимчасове вилучення майна	52 1 29 1	58,4 1,1 32,6 1,1

	<p>23.9. арешт майна</p> <p>23.10. затримання особи</p> <p>23.11. не застосовувалися</p>	6	6,7
25	<p>Види негласних слідчих (розшукових) дій, що проводилися під час розслідування:</p> <p>25.1. аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України)</p> <p>25.2. накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України)</p> <p>25.3. огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України)</p> <p>25.4. зняття інформації з електронних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України)</p> <p>25.5. зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України)</p> <p>25.6. обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України)</p> <p>25.7. спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України)</p> <p>25.8. аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України)</p> <p>25.9. негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).</p> <p>25.10. спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях</p>	<p>4</p> <p>1</p> <p>7</p>	<p>7,7</p> <p>1,9</p> <p>13,5</p>

	<p>(ст. 269 КПК України)</p> <p>25.11. контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) у формі:</p> <p>25.11.1. контрольованої поставки</p> <p>25.11.2. контрольованої та оперативної заупки</p> <p>25.11.3. спеціального слідчого експерименту</p> <p>25.11.4. імітування обстановки злочину</p> <p>25.11.5. моніторингу банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України)</p> <p>25.12. не проводилися</p>	<p>3</p> <p>37</p>	<p>5,8</p> <p>71,2</p>
26	<p>Види експертних досліджень, які проводилися під час розслідування кримінальних проваджень розглядуваної категорії:</p> <p>26.1. судово-економічна</p> <p>26.2. судово-фоноскопична</p> <p>26.3. судово-почекознавча</p> <p>26.4. судова техніко-криміналістична</p> <p>26.5. судова інженерно-технічна</p> <p>26.6. судова сільськогосподарська</p> <p>26.7. судово-біологічна</p> <p>26.8. судово-медична</p> <p>26.9. судова балістична</p> <p>26.10. судова експертиза речовин, матеріалів та виробів</p> <p>26.11. інші</p> <p>26.12. не призначалися</p>	<p>2</p> <p>10</p> <p>10</p> <p>7</p> <p>2</p> <p>18</p>	<p>3,8</p> <p>19,2</p> <p>19,2</p> <p>13,5</p> <p>3,8</p> <p>34,6</p>
27	<p>Обшук проводився:</p> <p>27.1. за місцем праці підозрюваного</p> <p>27.4. за місцем проживання підозрюваного</p>	<p>4</p> <p>2</p>	<p>50</p> <p>25</p>

	27.5. за місцем проживання родичів та друзів підозрюваного		
	27.6. у господарських приміщеннях, транспортних засобах тощо	1	12,5
	27.7. інше _____	1	12,5
28	Основними об'єктами пошуку під час обшуку були:		
	28.1. грошові кошти	3	37,5
	28.2. документи	3	37,5
	28.3. обладнання і технічні засоби (печатки, штампи, комп'ютери, кліше, бланки, квитанції, листи, розписки, засоби підробки документів тощо	1	12,5
	28.4. інше _____	1	12,5
29.	Отримання зразків для експертизи під час розслідування провокації підкупу відбувається шляхом:		
	29.1. помічення предметів неправомірної вигоди спеціальними хімічними речовинами, та їх відібрання під час огляду, вручення та перерахування предметів неправомірної вигоди;	31	59,6
	29.3. відібрання зразків почерку	9	17,3
	29.4. відібрання зразків (змивів) у затриманого	7	13,4
	29.5. відібрання зразків ДНК у підозрюваного	3	5,8
	29.6. інше _____	2	3,8
29	Чим закінчилося розслідування кримінального провадження про провокацію підкупу:		

29.1. закриттям кримінального провадження	52	100
29.1. складанням обвинувального акта		
29.2. складанням клопотання про застосування до підозрюваного примусових заходів медичного характеру		
29.3. складанням клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності		

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Самойленко С. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*. 2022. № 4. С. 353–358. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/APP_04_2022_FINAL.pdf (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.64>
2. Самойленко С. В. Криміналістична характеристика провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 203–209. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.32782/39221341>
3. Самойленко С. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 217–224. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.32782/39221377>
4. Самойленко С. В. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 252–259. (стаття в науковому виданні, включеному до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»). DOI <https://doi.org/10.32782/39221418>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Самойленко С. В. Методи наукового дослідження питань основ методики розслідування провокації підкупу. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання)* : збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 18 листопада 2022 року). Львів, 2022. С. 324–327.
6. Самойленко С. В. Спосіб, як елемент криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 475–478.
7. Самойленко С. В. Тактика обшуку під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 245–250.
8. Самойленко С. В. Особливості проведення огляду під час досудового розслідування провокації підкупу. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики* : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. С. 82–84.
9. Самойленко С. В. Сліди у криміналістичній характеристиці провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 102–104.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного університету
внутрішніх справкандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції**Тарас СОЗАНСЬКИЙ**

2023

АКТ14.06.2023

Львів

№ 54

**Про впровадження результатів дисертації
Самойленка Сергія Васильовича на тему
«Основи методики розслідування провокації
підкупу» в освітній процес ЛьвДУВС**

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- начальника відділу забезпечення якості освіти та методичної роботи кандидата юридичних наук, доцента Руслана СТРОЦЬКОГО;
- декана факультету № 1 ІПФПНП кандидата юридичних наук, доцента підполковника поліції Руслана ШЕХАВЦОВА;
- завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФПНП кандидата юридичних наук, доцента підполковника поліції Андрія ХИТРИ;
- директора загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до наказу ЛьвДУВС від 24 березня 2021 року № 100 розглянула і узагальнила результати дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право, аспіранта кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ Самойленка Сергія Васильовича на тему «Основи методики розслідування провокації підкупу».

Проаналізовано основні результати дисертації Самойленка С.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Самойленко С.В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2022. № 4. С. 353-358. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/APP_04_2022_FINAL.pdf

2. Самойленко С.В. Криміналістична характеристика провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 203-209.

3. Самойленко С.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 217-224.

5. Самойленко С.В. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 252-259.

5. Самойленко С. В. Методи наукового дослідження питань основ методики розслідування провокації підкупу. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання): збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти* (м. Львів, 18 листопада 2022 року). Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 324-327.

6. Самойленко С.В. Спосіб як елемент криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Львів, 09 грудня 2022 року) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 475-478.

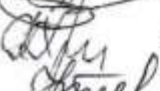

7. Самойленко С.В. Тактика обшуку під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 17 лютого 2023 року). Харків: Юрайт, 2023. С. 245-250.

8. Самойленко С.В. Особливості проведення огляду під час досудового розслідування провокації підкупу. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики: матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Дніпро, 09 грудня 2022 року). Дніпро: ДДУВС. 2022. С. 83-84.

9. Самойленко С.В. Сліди у криміналістичній характеристиці провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 102-104.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Самойленка С.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Теоретичні проблеми кримінального судочинства», «Досудове розслідування», «Дізнання», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» та «магістр».

Члени комісії:

Людмила ПАВЛИК

Руслан СТРОЦЬКИЙ

Руслан ШЕХАВЦОВ

Андрій ХИТРА

Ірина КРАВЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора

Територіального управління

Державного бюро розслідувань,

розташованого у місті Хмельницькому

полковник

Державного бюро розслідувань

Олександр ТОМУСЯК

30.11.2023

АКТ

м. Хмельницький

Про впровадження результатів дисертації
Самойленка Сергія Васильовича на тему:
«Основи методики розслідування провокації
підкупу»

Комісія у складі:

керівника першого слідчого відділу (з дислокацією у м. Хмельницькому)
Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у
місті Хмельницькому підполковника Державного бюро розслідувань
Борусовського Михайла Володимировича.

старшого слідчого першого слідчого відділу (з дислокацією у
м. Хмельницькому) Територіального управління Державного бюро
розслідувань, розташованого у місті Хмельницькому підполковника
Державного бюро розслідувань Лисюка Олександра Івановича,

розглянула й узагальнила наукові праці аспіранта кафедри кримінального
процесу та криміналістики факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для
підрозділів Національної поліції Львівського державного університету
внутрішніх справ Самойленка Сергія Васильовича на тему: «Основи методики
розслідування провокації підкупу».

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Самойленко С.В. Обставини, що підлягають встановленню під час
розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство*.
Електронне наукове видання. 2022. № 4. С. 353-358. URL : [http://app-
journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/APP_04_2022_FINAL.pdf](http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/APP_04_2022_FINAL.pdf)

2. Самойленко С.В. Криміналістична характеристика провокації підкупу.
Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 4. С. 203-209.

3. Самойленко С.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу
розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної
юриспруденції*. 2022. № 5. С. 217-224.

5. Самойленко С.В. Використання спеціальних знань під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 252-259.

5. Самойленко С. В. Методи наукового дослідження питань основ методики розслідування провокації підкупу. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання)*: Збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 18 листопада 2022 року). Львів, 2022. С. 324-327.

6. Самойленко С.В. Спосіб, як елемент криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 475-478.

7. Самойленко С.В. Тактика обшуку під час розслідування провокації підкупу. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 245-250.

8. Самойленко С.В. Особливості проведення огляду під час досудового розслідування провокації підкупу. *Протидія організований злочинності: проблеми теорії та практики*: матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. С. 83-84.

9. Самойленко С.В. Сліди у криміналістичній характеристиці провокації підкупу. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 102-104.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що наукові праці Самойленка С.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації та можуть використовуватись у практичній діяльності Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Хмельницькому, а також під час проведення занять зі службової підготовки.

Члени комісії:

 Михайло БОРУСОВСЬКИЙ

 Олександр ЛИСЮК